

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ДНІПРОПЕТРОВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ

Кафедра філософії та політології

КОНСПЕКТ ЛЕКЦІЙ

з дисципліни

**«ПРОФЕСІЙНО-ПСИХОЛОГІЧНА ПІДГОТОВКА ПРАЦІВНИКІВ
ПІДРОЗДІЛІВ КРИМІНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ»**

Для здобувачів вищої освіти
факультету підготовки фахівців
для органів досудового
розслідування

Дніпро – 2016

Конспект лекцій підготував **О.М.Скрябін** доцент кафедри філософії та політології Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук, доцент

РЕЦЕНЗЕНТИ:

Тищенко О.І., доцент кафедри інноваційних технологій освітнього процесу КЗ "Запорізький інститут післядипломної освіти" Запорізької обласної ради, кандидат педагогічних наук, доцент.

Мітасов М.І., адвокат Запорізької обласної колегії адвокатів, адвокат юридичної консультації жовтневого району м. Запоріжжя.

Конспект лекцій обговорений та схвалений на засіданні кафедри філософії та політології
04.08.2016 р., протокол № 2.

**ТЕМА № 1: «ПРОФЕСІЙНА ПСИХОЛОГІЧНА ПІДГОТОВКА, ЇЇ ЦІЛІ,
ЗАВДАННЯ ТА ПРАКТИЧНЕ ЗНАЧЕННЯ В ОПЕРАТИВНО-
СЛУЖБОВІЙ ДІЯЛЬНОСТІ ПРАЦІВНИКІВ ПІДРОЗДІЛІВ
КРИМІНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ»
(2 години)**

ПЛАН ЛЕКЦІЇ:

1. Психологічна характеристика професійної діяльності. Зв'язок професійної діяльності з психологічними аспектами та її вимоги до професійної психологічної підготовленості працівників.
2. Професійна психологічна підготовленість як складова частина професійної майстерності. Психологічна навченість і психологічна підготовленість.
3. Структура професійної психологічної підготовки. Основні компоненти професійної психологічної готовності.
4. Основні етапи та зміст формування психологічної готовності і стійкості співробітників НП.
5. Основні завдання психологічної підготовки працівників НП.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА:

1. Андросюк В.Г., Казміренко Л.І., Юхновець Г.О. Професійна психологія в органах внутрішніх справ. Загальна частина.: Курс лекцій. - К.: НАВСУ, 1995.
2. Бараненко Б.І. Психологія оперативно-розшукової діяльності. Загальна частина: Навчальний посібник. – Луганськ, 2003.
3. Долгова А.И. Знать и исполнять закон. - М., 1987.
4. Дунаев А.Ф., Батышев А.С. Психология и педагогика в профессиональной подготовке сотрудников ОВД. – М., 1992.
5. Китов А.И. Психология управления: Учебник. – М.:МВШ МВД СССР, 1979.
6. Климов Е.А. Психология профессионала. - М.,1996.
7. Никифоров. Г. Психология профессиональной подготовки. - СПб., 1993.
8. Столяренко А.М. Психологическая подготовка личного состава ОВД. - М.: МВШ МВД СССР, 1987.

Додаткова література:

1. Андросюк В.Г., Казміренко Л.І., Юхновець Г.О., Медведев В.С. Професійна психологія в органах внутрішніх справ. Загальна частина: Курс лекцій. - К.: НАВСУ, 1995.
2. Бандурка О.М., Тюріна В.О. та ін. Основи психології і педагогіки: Підручник. – Харків: Вид-во Нац. ун-ту внутр. справ, 2003.
3. Васильев В.Л. Юридическая психология. – СПб.: Питер, 2005.

4. Данилов В.А. О путях формирования профессионально значимых качествах сотрудников ОВД в ходе профессионального обучения // Актуальные проблемы профессиональной подготовки кадров в ВУЗах МВД в современных условиях (Научно-методическая конференция 17-18.04.79). - К.:КВШ МВД СССР, 1979.

5. Данилов В.А. О путях формирования профессионально значимых качествах сотрудников ОВД в ходе профессионального обучения. //Актуальные проблемы профессиональной подготовки кадров в ВУЗах МВД в современных условиях (Научно-методическая конференция 17-18.04.79). – К.: КВШ МВД СССР, 1979.

6. Данилов В.А., Лури В.С. Использование возможностей психологией полицией США // Сборник МВД СССР. – М.: НИИ МВД СССР. - №4(54). - 1990.

7. Думко Ф.К., Запорожцева Г.Е. Професійно-психологічна підготовка співробітників НП. - Одеса, 2000.

8. Дунаев А.Ф., Батышев А.С. Психология и педагогика в профессиональной подготовке сотрудников ОВД. – М., 1992.

9. Кац Г. Минимальные требования к профессиональной грамотности полицейских (Сборник рефератов зарубежных публикаций).- М.: НИИ МВД СССР, 1979.

10.Коновалова В.Е., Шепитько В.Ю. Основы юридической психологии: Учебник. – Х.: Одиссей, 2005.

11.Концепція психопрофілактичної роботи в НП України та Програма її реалізації до 2005 року (затверджена наказом МВС України № 334 від 5 квітня 2002 року).

12.Платонов К.К. О модели проектируемого профессионала // Комплексное изучение человека и формирование всесторонне развитой личности. - М., 1973.

13.Полицейские органы стран Западной Европы, Северной и Южной Америки, Австралии //Проблемы преступности в капиталистических странах (по материалам зарубежной печати) Информационный бюллетень №1.- М.: НИИ МВД СССР, 1987.

14.Програма формування позитивного іміджу поліції України на 2003-2007 рр. (схвалено Рішенням колегії МВС України від 10 січня 2003 р. №1КМ/1ДСК).

15.Столяренко А.М. Прикладная юридическая психология. - М.:ЮНИТИ-ДАНА, 2001.

16.Столяренко А.М. Психологическая подготовка личного состава ОВД. - М.,1987.

17.Фондова лекція до теми №1.

18.Шапарь В.Б. Словарь практического психолога. – М.: ООО «Издательство АСТ»; Харьков: «Торсинг», 2004.

МЕТА ЛЕКЦІЇ:

дати наукові знання про сутність психологічної характеристики діяльності працівників кримінальної поліції, роль психології у формуванні психологічної готовності до дій у різних умовах. Зафіксувати та структурувати у пам'яті курсантів фундаментальну категорію психології – свідомість як вищу форму психічного відображення, поглибити знання курсантів щодо різноманітних підходів з проблеми з'явлення; розвивати пізнавальну активність курсантів.

ВСТУП

Зміни, які відбуваються в країні в останні роки в усіх сферах життя суспільства, становлення державності, демократизації, побудови правової держави вимагають корінних змін у кримінальній політиці, правоохоронній і правозастосовчій практиці. Точка зору, що існувала довгі роки, на органи внутрішніх справ як на апарат виконавчої влади держави, що виконує переважно каральні функції, в останні роки зазнає істотних змін.

Здійснити стратегічний курс на суттєве підсилення кадрового потенціалу української поліції можливо лише завдяки тісному зв'язку з населенням, трудовими колективами, поширенню гласності, відкритості діяльності поліції для громадськості, засобів масової інформації. Неможливо ефективно розв'язувати оперативно-службові задачі, обмежуючись винятково правовою стороною питання, необхідно враховувати також норми моралі, традиції, звичаї. Закон і законність – слова одного кореня, але вони не тотожні. Законність – це точне дотримання вимог закону всіма суб'єктами права. Сучасний стан розвитку української державності, соціально-економічні і політичні перетворення, курс на демократизацію суспільства не може бути плідним без кваліфікованих, відданих своїй справі, націлених на майбутнє фахівців. Однак успіху неможливо досягти, якщо співробітники органів внутрішніх справ будуть людьми некомпетентними, які не вміють приймати неординарні рішення, нездатні брати на себе за них відповідальність у складній мінливій оперативній обстановці. Є численні і переконливі свідчення тому, що закон нічого не вартий, якщо він знаходиться в руках непрофесіоналів.

Недоліки діяльності правоохоронних органів багато в чому пов'язані з недосконалістю організації і проведення професійної підготовки працівників підрозділів кримінальної поліції. Недостатня якість професійної підготовки співробітників болісно позначається на рівні їхньої професійної майстерності і результатах оперативно-службової діяльності. Коли співробітник безпомічний як професіонал в аналізі і регулюванні людських відносин і вчинків, і, у той же час, на ньому лежить тягар відповідальності за вирішення поставленої службової задачі, він часто вимушено потрапляє в ситуацію, яка підштовхує його до використання жорстоких адміністративних методів, владних форм, що межують часом із порушенням законності і прав людини. При виконанні своїх

функцій вони нерідко вступають у психологічно загострені відносини з частиною населення, особливо з тими, хто встав на шлях конфлікту із законом або має деформовану правосвідомість. Важливо не тільки самому дотримуватися букви закону, але й домогтися розуміння і прийняття громадянам справедливості і законності цих вимог.

Це сприяло б підвищенню авторитету поліції формуванню правосвідомості населення.

I. ПСИХОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ. ЗВ'ЯЗОК ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ З ПСИХОЛОГІЧНИМИ АСПЕКТАМИ ТА ЇЇ ВИМОГИ ДО ПРОФЕСІЙНОЇ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ПІДГОТОВЛЕНOSTІ ПРАЦІВНИКІВ

Поліція в Україні - державний озброєний орган виконавчої влади, який захищає життя, здоров'я, права і свободи громадян, власність, природне середовище, інтереси суспільства і держави від протиправних посягань. Психологічний аналіз діяльності вимагає чіткого знання основних функцій, завдань і вимог до діяльності поліції. У зв'язку з цим доцільно звернутися до ст. 2 ці закони, в якій відзначається, що завданнями поліції є:

- забезпечення особистої безпеки громадян, захист їх прав і свобод, законних інтересів;
- запобігання правопорушенням та їх припинення;
- охорона і забезпечення громадського порядку;
- виявлення і розкриття злочинів, розшук осіб, які їх вчинили;
- забезпечення безпеки дорожнього руху;
- захист власності від злочинних посягань;
- виконання кримінальних покарань і адміністративних стягнень;
- участь у поданні соціальної та правової допомоги громадянам, сприяння у межах своєї компетенції державним органам, підприємствам, установам і організаціям у виконанні покладених на них законом обов'язків.

Множинність завдань, що стоять перед поліцією, веде до розвитку поліфункціональності в діяльності, виділення груп співробітників, що виконують специфічні функції. Природно, діяльність оперативних працівників поліції по своєму змісту і вживаним способам відрізняється від діяльності, наприклад, патрульно-постової служби або дорожньо-патрульної служби ДАІ. Проте діяльність різних працівників поліції, що розрізняється по вживаних засобах, співпадає по своїх цільових параметрах. Ланкою, що об'єднує їх і примушує тісно взаємодіяти, є наявність єдиного об'єкту діяльності — злочинця (правопорушника).

Об'єкт діяльності співробітників поліції(правопорушник) має ряд особливостей. До значущих для діяльності працівників поліціїслід віднести такі характеристики правопорушників: а) антигромадська спрямованість і громадська небезпека поведінки; б) протидія або опір правомірним діям співробітників поліції; в) досвід протиправної або злочинної діяльності; г) маскування справжніх цілей і мотивів протиправної діяльності; д) типовість і індивідуальність в поведінці; е) своєрідність зв'язків з навколишнім світом, у тому числі часто спостережувана ідентифікація себе з кримінальним середовищем.

Аналіз специфіки діяльності поліціїдозволяє виділити *десять загальних для представників її різних служб характеристик :*

1) діяльність поліціїє різновидом державної служби, і порядок її проходження працівниками визначений в Положенні про службу в органах внутрішніх справ України, співробітники поліціїмають спеціальні звання і при виконанні своїх посадових обов'язків повинні, як правило, носити спеціально встановлену форму одягу;

2) діяльність співробітників поліціїбудується на принципах законності, гуманізму, поваги прав людини і гласності;

3) нормативно-правова регламентація діяльності поліціївизначає специфіку проведення правоохоронних заходів у сфері боротьби із злочинністю і охорони громадської безпеки;

4) як правило, виконанню поліцейських функцій протидіють правопорушники і їх посібники;

5) працівникам поліціїнадані великі владні повноваження, реалізація яких залежить від їх уміння розумного, доцільного і законного застосування влади;

6) поліція має специфічні засоби дії, у тому числі примуси, в процесі профілактики і припинення правопорушень (психологічна дія, у вигляді попередження, зауваження і ін.; застосування спеціальних засобів, фізичної сили і вогнепальної зброї);

7) різноманітність соціальних ситуацій, в яких доводиться діяти працівникам поліції, визначає вимоги до їх психологічної готовності, уміння швидко входити в суть події, що сталася, і комунікативним якостям;

8) діяльність поліціїпроходить в умовах конспірації і необхідності збереження її співробітниками службової таємниці;

9) поліцейна діяльність характеризується екстремальністю, пов'язаною з наявністю різних стресс-факторів (підвищена відповідальність, невизначеність інформації, дефіцит часу, небезпека для здоров'я та ін.) і психічними перевантаженнями в роботі;

10) на діяльність співробітників впливають атмосфера в суспільстві, оцінки населенням міри її ефективності і авторитет поліції, що складається.

Виняткова складність діяльності поліції диктує високі вимоги до професійної підготовленості і виучки кожного співробітника. Ця діяльність чинить зворотний вплив на співробітників поліції як суб'єктів діяльності, розвиваючи їх знання, навички, уміння і здібності, формуючи певні характерологічні якості.

Діяльність працівників поліції істотно залежить від *мотивації праці*, захопленості і схильності до правоохоронної діяльності. Формування стійких позитивних мотивів діяльності співробітників поліції можна вести в чотирьох напрямках:

1) формування безпосередніх мотивів праці за допомогою розкриття цікавих і творчих сторін діяльності поліції;

2) розвиток інтересу до діяльності опосередкованою дією на мотиви шляхом виховання у співробітників поліції почуття професійного обов'язку і гордості за приналежність до поліції;

3) розкриття перед співробітниками перспектив службового росту, просування по службі і підвищення професійної кваліфікації як працівника органів правопорядку;

4) ефективна організація праці співробітників і створення в колективі служб і підрозділів поліції сприятливого морально-психологічного клімату.

Результати будь-якого виду діяльності працівників поліції залежать від її якісних характеристик: нормативності, організованості, підготовленості, засвоєності і ефективності.

Нормативність діяльності є мірою відповідності дій співробітників правовим і моральним нормам, положенням Кодексу честі співробітників поліції, орієнтації на застосування тільки законних способів боротьби з протиправними діями. Діяльність співробітників поліції повинна проходити під знаком суворого дотримання норм кримінального, кримінально - процесуального і адміністративного законодавства.

Організованість створює реальний фундамент для успішної діяльності працівників поліції. Вона виражається у визначенні відповідних форм організації і стрункої системи реалізації професійних завдань поліції.

Підготовленість виражається в наявності у співробітника поліції відповідних знань, умінь і навичок. Важливу роль нарівні з іншими видами підготовленості (юридичною, спеціальною) грає професійно-психологічна підготовленість.

Якщо підготовленість виступає як передумова успішної роботи, то *засвоєність* визначає реальне оволодіння нею співробітником поліції високу міру виконання відповідної діяльності.

Ефективність діяльності співробітників поліції складається з продуктивності, що виражається в кількісних і якісних результатах діяльності; швидкості, що відбиває швидкість, чіткість і організованість дій; темпу діяльності, що визначає співвідношення «енергійних» ділянок і спадів в діяльності співробітника впродовж періоду часу, що фіксується; повноти, залежної від об'єму реалізованих дій, необхідних для успішного виконання діяльності співробітником поліції впродовж тривалого періоду часу і збереження стійкої результативності діяльності.

Психологічні особливості різних видів діяльності працівників поліції. Виходячи із законодавчо певних завдань діяльності поліції, можна виділити наступні її різновиди: профілактичну; оперативно-розшукову; діяльність по дізнанню і розслідуванню злочинів; по охороні громадського порядку і безпеки; охоронну діяльність.

Профілактична діяльність. Основна мета профілактичної діяльності працівників поліції — запобігання правопорушенням і надзвичайним подіям. Практично профілактична діяльність є складовою частиною роботи будь-якого співробітника поліції. Профілактична діяльність будується на активному спілкуванні з населенням, представниками органів місцевої влади, посадовцями, що пред'являє особливі вимоги до комунікативних якостей і педагогічних здібностей працівників поліції, точного дотримання законних прав громадян і правових актів. Профілактична діяльність будується на

активному спілкуванні з населенням, представниками органів місцевої влади, посадовцями, що пред'являє особливі вимоги до комунікативних якостей і педагогічних здібностей працівників поліції, точного дотримання законних прав громадян і правових актів.

Складання психограми *дільничного інспектора поліції* шляхом аналізу експертних оцінок показало, що для успішних професійних дій необхідно мати наступні психологічні якості:

- професійну спостережливість;
- урівноваженість, самовладання при конфліктах;
- здатність розташовувати до себе людей, викликати у них довіру;
- тонку спостережливість за душевним життям людини;
- уміння відстоювати свою точку зору;
- здатність до відтворення образу по словесному опису;
- уміння робити висновки з суперечливої інформації;
- пам'ять на зовнішність і поведінку людини;
- здатність до швидкого встановлення контактів з новими людьми.¹

Дослідження показали, що значно ускладнюють психологічну придатність до профілактичної діяльності працівників поліції наступні показники: індивідуалізм; соціальна відчуженість, що порушує систему міжособових стосунків і утрудняє соціальну взаємодію; надмірна тяга до домінування і наполеглива тенденція до лідерства; зниження рівня мотиву досягнення мети діяльності; тривожність; недоліки у вольовій сфері і зниження вольових зусиль; наявність психотичних рис особи і т. ін.

Діяльність по охороні громадського порядку і безпеки. Цей різновид діяльності являється поліцією, що веде для патрульно-постової служби, дорожно-патрульної служби ГИБДД, муніципальної поліції. Загальна характеристика цієї діяльності — цілеспрямоване спостереження і припинення правопорушень в громадських місцях. Для цього співробітники поліції мають владні повноваження по дії на поведінку громадян у виді: попередження про необхідність припинення протиправного діяння і примусу у вигляді накладення штрафу, затримання правопорушників і доставлення їх в ИВС або спецприймальники (чи медвितверезники).

Для *працівників патрульної служби* важливі наступні особові якості: наявність певного життєвого і професійного досвіду; інтерес до людини, його переживань, здатність до емпатії; упевненість в собі, наполегливість, здатність до протидії порушникам правопорядку; хороша спортивна підготовка; упевнене володіння табельною вогнепальною зброєю; спостережливість; здатність до засвоєння нових знань, навчання; активна особова позиція; мотивація досягнень; оперативність в ухваленні рішень; вимогливість; контроль над агресивністю та ін.

Оперативно-розшукова діяльність. Ця діяльність є ведучою для широкого круга працівників поліції, у тому числі для співробітників карного розшуку, підрозділів по боротьбі з економічними злочинами і організованою злочинністю, оперативно-пошукових підрозділів, відділів по боротьбі з незаконним обігом наркотиків і деяких інших служб. Для фахівців цих служб

оперативно-розшукова діяльність є основною, схожою по вживаних методах рішення службових завдань. Зміст оперативно-розшукової діяльності і вживані методи визначені Законом України «Про оперативно-розшукову діяльність». При вирішенні службових завдань співробітники нерідко стикаються з необхідністю діяти в умовах дефіциту часу й інформації, у нестандартних умовах, які вимагають творчого підходу, в умовах підвищеної відповідальності за наслідки своїх слів і вчинків, а також в умовах конфліктності спілкування і психологічного протиборства. Перераховані вище обставини характерні для всіх служб і підрозділів кримінальної поліції. Однак існують і специфічні для кожної структурного підрозділу кримінальної поліції. Так для карного розшуку - це конспіративність спілкування в оперативно-розшуковій діяльності, робота в умовах високих нервових навантажень. Дане положення зумовлює необхідність ретельного добору кандидатів на навчання та службу в підрозділах кримінальної поліції.

Виконання оперативним працівником своїх посадових обов'язків вимагає від нього наявності наступних психологічних якостей і умінь :

- здібності вирішувати професійні завдання в ситуаціях, що супроводжуються високою мірою особистого ризику і небезпеки для життя;
- готовності* до ситуацій силового (включаючи вогневе) єдиноборства із злочинцями;
- підвищеній відповідальності за свої дії («відсутність права на помилку»);
- здібності до інтенсивної міжособової комунікації з асоціальними і кримінальними особами;
- високій психофізіологічній витривалості, пов'язаній з відсутністю фіксованого робочого часу (середня тривалість робочого дня складає 10-12 годин, часто буває 7-денний робочий тиждень, нічні виїзди на затримання злочинця і тому подібне);
- здатності витримувати тривалу емоційну напругу, тривожні стани, почуття страху, невизначеності, неможливості поділитися своїми сумнівами з близькими і тому подібне;
- постійній інтелектуальній активності (аналіз інформації, що безперервно міняється, утримання в пам'яті великої кількості фактів; ухвалення рішень в умовах дефіциту часу і інформаційної невизначеності);
- здібності до ролевого перевтілення, уміння видавати себе за інших людей, майстерно розігрувати ролі різних соціальних і професійних типів;
- мовної винахідливості, уміння швидко і достовірно пояснити критичну ситуацію іншому, приховуючи при цьому істинні наміри.¹

Значна вираженість таких якостей, як відкрита агресивність, аутоаг-ресія, імпульсивність, депресивні і психосоматичні форми реагування у важких ситуаціях, соціальна відчуженість, переважання гальмівних процесів над процесами збудження в нервовій системі, можуть в сукупності проявитися як синдром професійної непридатності до оперативно-розшукової діяльності.

Водночас, найретельніший добір кандидатів не дозволяє відшукувати людей, вже цілком готових до роботи, яких залишається лише “одягти у

форму”. Тому велике значення має цілеспрямована підготовка кандидатів до практичної діяльності. Нівелірування означених негативних властивостей та формування загальних професійних здійснюється під час психологічної підготовки.

ВИСНОВКИ З ПЕРШОГО ПИТАННЯ:

Формування, підвищення і підтримання високої професійної підготовленості працівників підрозділів кримінальної поліції може бути успішним лише за умови чіткого розуміння того, чому навчати, що конкретно необхідно формувати, удосконалювати і підтримувати. Навчати необхідно для оперативно-службової діяльності, і формувати при цьому ті знання, навички, уміння і якості, які відповідають її вимогам. Це стосується й психологічної підготовленості – комплексу різних форм і методів навчання, націлених на формування, підвищення і підтримання психологічної підготовленості особового складу. Очевидно, що одночасно варто формувати ті психологічні характеристики, із яких складається психологічна підготовленість, яка відповідає вимогам оперативно-службової діяльності. Формування загальної психологічної культури повинне проводитися систематично і цілеспрямовано. Слід викорінювати формалізм і організувати психологічну підготовку так, щоб вона викликала в кожного керівника прагнення до дієвого їх проведення та ускладнення умов навчання. Було б доцільним враховувати рівень психологічної підготовки в атестаціях і відбивати індивідуальні особливості підготовленості співробітників у характеристиках.

Пріоритетним напрямком удосконалення оперативно-службової діяльності є підвищення якості організації проведення професійної підготовки зі співробітниками галузових служб кримінальної поліції.

II. ПРОФЕСІЙНА ПСИХОЛОГІЧНА ПІДГОТОВЛЕНІСТЬ ЯК СКЛADOVA ЧАСТИНА ПРОФЕСІЙНОЇ МАЙСТЕРНОСТІ. ПСИХОЛОГІЧНА НАВЧЕНІСТЬ І ПСИХОЛОГІЧНА ПІДГОТОВЛЕНІСТЬ

Професійна підготовка є організованим і цілеспрямованим процесом оволодіння співробітниками органів внутрішніх справ знаннями, вміннями і навичками, необхідними для успішного розв'язання оперативно-службових задач. В органах внутрішніх справ установлені такі основні організаційні види навчання, які забезпечують його безперервність:

- початкова підготовка;
- підвищення кваліфікації;
- перепідготовка;
- стажування;
- самостійна підготовка;
- навчання в аспірантурі, ад'юнктурі і докторантурі

З метою подальшого вдосконалення професійної майстерності, складовою якої є психологічна підготовка, співробітників НП направляють на курси підвищення кваліфікації і стажування. За організацію і проведення професійної підготовки безпосередньо несуть начальники всіх рівнів.

Важливою складовою частиною професійної підготовки співробітників НП має стати психологічна підготовка. Оскільки не тільки знання норм права, наказів та інструкцій, але й знання людей, їхньої психології дозволить їм правильно розумітися на складних переплетеннях людських відносин, характерів, вчинків і доль, приймати вірні рішення. Про професійну майстерність співробітника можна говорити лише тоді, коли він професійно навчений і психологічно підготовлений.

Важливими результатами досліджень останніх років, виконаних психологами і педагогами НП, стало виявлення ролі психологічної підготовленості в структурі професійної майстерності співробітників, уточнення її структури і змісту. На основі цих досліджень можна значно поліпшити професійну майстерність особового складу, а, отже, і діяльності НП у цілому.

Професійну навченість працівників кримінальної поліції утворює сума професійних знань, навиків і вмінь, які ними засвоюються під час початкової підготовки і перепідготовки (у випадку одержання нового фаху). Розв'язуючи професійні задачі по запобіганню та розкриттю злочинів працівники кримінальної поліції зіштовхуються з найрізноманітнішими способами людських переконань. Поряд із необхідністю протистояння відверто злочинним, кримінально карним проявам антигромадської поведінки, правовому нігілізму, що набув певного поширення в суспільстві останнім часом, працівникам підрозділів кримінальної поліції необхідно вміти розумітися на причинах, різних мотивах, потребах, почуттях та інших психологічних особливостях такої поведінки. Усе це свідчить про те, що діяльність працівників кримінальної поліції здійснюється в середовищі й умовах,

важливим складовим аспектом яких об'єктивно виступає психологічна реальність.

Психологічна підготовка працівників кримінальної поліції є процесом активізації його здібностей до певного виду діяльності. Вона передбачає зміцнення взаємозв'язків між певними якостями особистості як елементами складних здібностей, необхідних для даної діяльності, і формування вміння користуватися ними за певних умов. Психологічну підготовку як процес формування і розвитку професійних здібностей і накопичення психологічного досвіду слід відрізнити від психологічної підготовленості.

Психологічна підготовленість співробітників НП є сукупністю сформованих і розвинених професійних і психологічних характеристик, які відповідають особливостям оперативно-службової діяльності і виступають необхідною внутрішньою умовою її успішного здійснення.

ВИСНОВКИ З ДРУГОГО ПИТАННЯ:

Таким чином у структуру професійної майстерності співробітників НП входять дві групи компонентів: ***професійна навченість і психологічна підготовленість***.

Професійна навченість формується під час психологічної підготовки працівників кримінальної поліції процесом активізації його здібностей до певного виду діяльності.

Основними особистісними якостями працівників підрозділів кримінальної поліції є:

- 1) вміння вести конспіративну роботу, не привертаючи до себе уваги оточуючих;
- 2) вміння орієнтуватися у складній обстановці;
- 3) пильність;
- 4) вміння попередити дії криміногенного контингенту;
- 5) здатність чітко викладати думки;
- 6) комунікабельність;
- 7) спостережливість;
- 8) ініціативність;
- 9) вміння передбачати дії осіб, що становлять оперативний інтерес;
- 10) рішучість;
- 11) самостійність;
- 12) самовладання;
- 13) емоційна урівноваженість;
- 14) самостійність.

Структуру психологічної підготовленості можна подати в такому вигляді:

- загальна психологічна культура;
- професійно розвинені психологічні якості, навички й уміння;
- професійна психологічна усталеність;

III. СТРУКТУРА ПРОФЕСІЙНОЇ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ПІДГОТОВКИ. ОСНОВНІ КОМПОНЕНТИ ПРОФЕСІЙНОЇ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ГОТОВНОСТІ

Сучасні наукові дані та досвід свідчать про те, що організація психологічної підготовки працівників кримінальної поліції повинна здійснюватися на більш високому організаційному і методичному рівні. Як і всяка нова справа, упровадження психологічної підготовки наражається часом на нерозуміння, байдужість, пасивність і навіть активну протидію деяких керівників.

"Професійна психологічна підготовка працівників підрозділів кримінальної поліції" в підготовці та майбутній професійній діяльності фахівця, полягає в тому, що вона є системою знань про застосування форм та методів прикладної психології в органах внутрішніх справ України, викладається у всіх юридичних вузах системи МВС України як вибіркова навчальна дисципліна. Ознайомлення з її основними положеннями забезпечить поінформованість та оволодіння сучасними знаннями у галузі юридичної та професійної психології, відіграє особливу роль у становленні особистості майбутнього правника. У процесі службової діяльності співробітники органів внутрішніх справ, особливо працівники підрозділів *кримінальної* поліції, мають справу насамперед з людьми, що потребує практичного застосування психологічний прийомів.

Вивчення курсу "Професійна психологічна підготовка працівників підрозділів кримінальної поліції" надає можливість курсантам засвоїти теоретичні знання та сформулювати практичні навички використання психологічних знань відповідно до специфіки діяльності працівників підрозділів кримінальної поліції. Розвиток прогресивних тенденцій у житті суспільства, подальший розвиток і функціональна діяльність його членів, зокрема, працівників органів внутрішніх справ, неможливі без уміння ефективно вирішувати проблеми, що виникають, попереджувати появу нових проблем у різних галузях ділової і особистої сфер. Це потребує, крім знань зі спеціальних дисциплін, бойової підготовки, також знань з психології. Кожна людина, діюча у нормативно-правовому полі, для ефективного виконання своїх службових обов'язків повинна поєднувати в собі якості правоохоронця і психолога.

Мета курсу "Професійна психологічна підготовка працівників підрозділів кримінальної поліції" складається з:

1. Розвиток та вдосконалення професійно-значущих якостей.
2. Розвиток та вдосконалення вмінь і навичок професійного спілкування.
3. Розвиток та вдосконалення вмінь саморегуляції.

Означене знайшло своє відображення у п'яті основних темах:

1. Професійна психологічна підготовка, її цілі, завдання та практичне значення в оперативно-службовій діяльності працівників кримінальної поліції.
2. Формування та розвиток професійно-психологічних властивостей та якостей особистості працівників кримінальної поліції.

3. Психологічна характеристика особистості об'єктів оперативної уваги підрозділів кримінальної поліції

4. Методи та прийоми професійного спілкування працівників кримінальної поліції.

5. Морально-психологічна та вольова підготовка працівників КМ до дій у несприятливих та екстремальних умовах.

"Професійна психологічна підготовка працівників підрозділів кримінальної поліції" тісно пов'язана з іншими юридичними науками та навчальними дисциплінами – особливо галузевими, а саме: "Юридична психологія", "Тактико-спеціальна підготовка", "Оперативно-розшукова діяльність", "Оперативно-розшукова психологія". **Результатом вивчення курсу** "Професійна психологічна підготовка працівників підрозділів кримінальної поліції" є досягнення такого рівня підготовки курсанта, при якому він повинен:

Знати:

загальну характеристику професійно психологічної підготовки;
вимоги до професійно-психологічної підготовленості працівників НП;
структуру професійно-психологічної підготовленості та її основні компоненти;

загальну характеристику професійно-значущих якостей особистості працівника НП як суб'єкта оперативно-розшукової діяльності;

форму, структуру та зміст професійно-психологічної моделі працівника кримінальної поліції;

закономірності професійного спілкування, в тому числі при вирішенні управлінських завдань;

психологічну характеристику особистості об'єктів оперативно-службової діяльності працівників кримінальної поліції;

методи психологічного впливу на особистість об'єктів оперативно-службової діяльності працівників кримінальної поліції;

зміст та методи морально-вольової підготовки працівника НП;

шляхи та методи зміцнення професійно-психологічної стійкості в екстремальних умовах оперативно-розшукової діяльності;

теорію, види та техніки психофізичної саморегуляції.

Уміти:

користуватися професійними і психологічними спостережливості, сприйняттям, уявками;

володіти навичками мнемічної діяльності;

володіти методами візуальної психодіагностики;

користуватися прийомами професійного мислення;

володіти методами візуальної психодіагностики;

встановлювати контакти та розпізнавати інформацію шляхами вербальної та невербальної її передачі;

розробляти комунікативні стратегії та тактики спілкування;

керувати спілкуванням, аналізувати предмет і об'єкт спілкування;

взаємодіяти при спілкуванні з малими і великими групами людей, втручатися в наявну конфліктну ситуацію (знижувати емоційну напруженість, встановлювати ініціатора, посередницькі дії, професійно діяти з політизованими скупченнями громадян);

долати кризові психологічні стани під час оперативно-розшукової діяльності;

за допомогою вербальних засобів здійснювати вплив на людину і групу людей, адаптувати співрозмовника до відповідних умов, коригувати протиправну поведінку;

- зміцнювати особисту морально-психологічну зрілість щодо протидії професійної деформації;

- користуватися методами та технікою саморегуляції, самообілізації і самоконтролю щодо забезпечення ефективності оперативно-службової діяльності працівників підрозділів кримінальної поліції.

Результатом вивчення курсу повинно бути бажання постійно удосконалювати професійну майстерність співробітників практичних підрозділів НП здійснюється в процесі службової і бойової підготовки, однак при цьому з поля зору цілком упускається такий важливий елемент як психологічна готовність.

При розгляді психологічної готовності співробітника НП до професійної діяльності варто враховувати два аспекти:

- 1) знання власних психологічних особливостей, уміння використовувати власні резерви;

- 2) знання психології різних категорій людей і вміння використовувати їх у своїй роботі.

При моделюванні конкретних психологічних ситуацій, створенні в перебігу різних занять психологічно напруженої обстановки, наближеної до реальних умов, відбувається формування й розвиток психологічної готовності співробітника до успішного здійснення своєї професійної діяльності.

У професійній майстерності особливо високою є роль практичної виучки, наявність у співробітників твердих навиків і вмінь. Професійні навички є автоматизованими способами виконання професійних дій, особистою можливістю людини виконати їх правильно, швидко, легко, із високими кількісними і якісними показниками і при мінімальній концентрації на техніку виконання.

Служба і дії співробітників НП здійснюються, як правило, у конфліктних і складних умовах, при високому нервовому напруженні, психічних навантаженнях і перевантаженнях, що може негативно позначатися на діяльності НП у цілому, а професійна невідповідність працівника є причиною промахів і помилок, які мають часом фатальні наслідки в екстремальних ситуаціях.

Діяльність в НП висуває високі вимоги як до особистісних якостей, так і до професійної майстерності співробітників. Службова діяльність висуває різнобічні і високі вимоги до підготовленості особового складу органів внутрішніх справ діяти в психологічно складних умовах.

Недостатня підготовленість часто виступає причиною зниження ефективності розв'язання оперативно-службових задач. Особливу небезпеку становить висока ймовірність допущення недостатньо підготовлених в психологічному відношенні співробітниками неточностей, промахів, прорахунків, помилок саме в найвідповідальніші, психологічно напружені моменти розв'язання оперативно-службової задачі, коли якість дій повинна бути найкращою. Усе це визначає важливість і необхідність цілеспрямованого формування психологічної стійкості особового складу, яка виступає важливим компонентом його психологічної підготовленості.

Психологічна усталеність конкретного співробітника тим вище, чим більша сила психологічного впливу потрібна, щоб викликати в нього негативні зміни в психіці, і, як наслідок, у результатах оперативно-службової діяльності. Чим менше ймовірне виникнення в нього реакцій, які негативно позначаються тим успішніше він діє в умовах великих психологічних навантажень, тим краще він уміє володіти собою і стримувати негативні зміни в психіці.

Важлива роль у психологічній стійкості належить моральним якостям особистості. Значущість цілей діяльності, їх особистий зміст визначають вибір людиною засобів їх досягнення, її наполегливість, завзятість, самовіддачу і психологічну усталеність. Дослідження показали, що в екстремальних умовах різні мотиви людей актуалізують різні внутрішні механізми регуляції діяльності, які мають неоднакову стійкість до психічного перенапруження. Так, егоїстичні, вузькоособисті мотиви виявляються слабкими, коли виникають труднощі, які становлять загрозу для життя. Колективістські мотиви, навпроти, додають людині сили для подолання труднощів, що навіть містять загрозу особистій безпеці.

Істотним є зв'язок психологічної стійкості з колективістськими морально-діловими якостями співробітника. Самовпевненість, індивідуалізм, егоїзм, байдужість до вимог колективу і дисципліни обертаються підвищеною нестійкістю, схильністю до вчинення порушень і відмови від подолання труднощів. На психологічну усталеність співробітника істотно впливає рівень розвитку й усі складові елементи його професійної майстерності, однак, найбільше значення мають:

- тверде знання і передбачення особливостей розв'язання професійних задач;
- тренуваність у бездоганному виконанні професійних дій в умовах максимальних психологічних труднощів.

Тісним є зв'язок психологічної стійкості співробітника з емоційно-вольовими якостями з емоційно-вольовими якостями, серед яких варто особливо виділити:

- відповідальність (безвідповідальна, слабовільна людина виключає зі своєї роботи ініціативні і самостійні дії і прагне заручитися вказівками, не здійснюючи заходів навіть тоді, коли це припустимої необхідно);
- схильність і вміння ризикувати;
- стійкість до невдач як особлива емоційно-вольова якість, що виявляється не тільки в силі і характері емоційних реакцій на невдачі, але й у

наполегливості, потрібній для їх подолання (емоційність і толерантність виявляються в легкості і силі виникнення емоцій, переживань, тривог, побоювань, занепокоїв, їх стійкості в конкретного співробітника).

- самовладання, уміння володіти собою – важлива емоційно-вольова якість, яка має суттєве значення для психологічної стійкості співробітника).

Нарешті, слід сказати про те, що психологічна усталеність співробітника залежить і від психічного стану, у якому він перебуває при виникненні конкретної ситуації. Навіть добре підготовлений співробітник, захоплений зненацька, може розгубитися, припуститися помилки, поставити під загрозу виконання завдання.

ВИСНОВКИ З ТРЕТЬОГО ПИТАННЯ:

Для забезпечення високоефективних дій у психологічно складних умовах, необхідне постійне формування в особового складу співробітників стану високої професійної готовності до негайних дій. Для такого стану характерні:

- виразне розуміння майбутніх дій, умов, у яких вони виконуватимуться, труднощів, способів їх подолання, точний і обґрунтований розрахунок дій;
- висока спостережливість, обґрунтована і порівняна з реальною загрозою, пильність, швидке і чітке мислення;
- оптимальний рівень психічного напруження, внутрішнє піднесення, обґрунтована впевненість у собі, серйозне ставлення до можливості протидії з боку злочинного елемента;
- повна змобілізованість, зібраність, рішучість, володіння собою, готовність до прояву ініціативи і самостійності, витримка і сміливість;
- достатній запас сил, висока працездатність.

IV. ОСНОВНІ ЕТАПИ ТА ЗМІСТ ФОРМУВАННЯ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ГОТОВНОСТІ І СТІЙКОСТІ СПІВРОБІТНИКІВ НП

Формування психологічної готовності і стійкості співробітників НП забезпечується при психологічній підготовці. Цей процес можна розбити на три етапи:

1. Етап завчасного формування готовності до дій екстремальних ситуацій.
2. Етап безпосереднього формування готовності до виконання складного завдання.
3. Етап підтримання готовності до екстремальних ситуацій у процесі виконання складного завдання.

Основним змістом своєчасного формування готовності до дій в екстремальних ситуаціях є формування і виховання у співробітників НП:

- упевненості в собі, своїй підготовці, колегах по праці, у можливості успішного переборювання труднощів в оперативно-службовій діяльності, готовності до зустрічі з ними;
- глибоких та вірних знань про можливі варіанти напружених ситуацій, їх сутність, особливості і способи дій у них;
- гарантовано розвинутих вольових якостей, таких як цілеспрямованість, активність, енергійність, самостійність, обачливість, сміливість, витривалість, самовладання;
- розвинутих якостей “психологічної надійності” стійкості до небезпеки та ризику, великому перенапруженню, тимчасовим невдачам та очікуваним труднощам;
- досвіду і навиків швидкого і якісного переходу від очікування до вкрай напружених дій.

Напружена робота, як правило, супроводжується швидкою витратою запасу сил, і якщо їх не вдається в короткий час відновити, це неминуче приводить до спаду стану готовності, породжує неточності, помилки. Тому стан високої професійної готовності співробітників варто не тільки формувати, але й підтримувати.

Таким чином, у психологічній підготовці особового складу було б доцільним передбачити:

- тренування швидкого переключення з одного виду діяльності до інший: від чекання, спокійної роботи – до негайних і рішучих дій;
- навчання самоконтролю й оцінювання свого стану в психологічно складній обстановці;
- навчання способам саморегуляції власного стану.

Основною метою психологічної підготовки є практична підготовка співробітників до успішного подолання психологічних труднощів службової діяльності і правильного врахування її психологічних аспектів.

При психологічній підготовці:

- формуються потрібні професіоналу вміння виявляти психологічні чинники, аналізувати їх на науковому рівні і правильно оцінювати екстремальні ситуації;

- розвивається інтерес співробітника до психолого-педагогічних аспектів діяльності, прагнення до пошуку обґрунтованих відповідей на складні запитання, здатність глибше вивчати і краще розуміти мотиви вчинків людей і будувати з ними свої взаємовідносини, виходячи з особливостей, психологічних станів і інтересів справи;

- виробляється “психологічна рефлексія ” (схильність до психологічного самоаналізу, самооцінки).

Основними формами і методами психологічної підготовки є розв’язання практичних задач. Добір матеріалу, вибір вправ і умов їх відпрацювання повинні задовольняти вимогам оперативно-службової діяльності. В основі психологічної підготовки лежить тренінг як комплекс спеціальних вправ, у яких виявляються, формуються й одержують подальший розвиток певні властивості особистості.

ВИСНОВКИ З ЧЕТВЕРТОГО ПИТАННЯ:

Формування психологічної готовності працівників підрозділів кримінальної поліції для вирішення завдань протидії злочинності повинно бути спрямовано шляхом:

- розвитку і вдосконалення професійно значущих якостей (професійного сприйняття, спостережливості, пам’яті, мислення тощо);

- формування майстерності професійного спілкування, встановлення психологічного контакту з різними категоріями громадян, вміння вирішувати конфліктні ситуації, тощо;

- формування упевненості щодо поведінки в екстремальних умовах злочинного середовища під час вирішення завдань конспіративного отримання інформації.

V. ОСНОВНІ ЗАВДАННЯ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ПІДГОТОВКИ ПРАЦІВНИКІВ КРИМІНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ

Основними завданнями психологічної підготовки є:

1. Озброєння співробітників НП психологічними знаннями, необхідними для комплексної оцінки й урахування психологічних аспектів службової діяльності, а також знаннями про різні варіанти екстремальних ситуацій, їх сутність, особливості способи їх подолання;
2. Розвиток професійно-психологічних якостей – професійної, спостережливості, професійної пам'яті тощо;
3. Формування навиків виконання професійних дій у будь-яких варіантах екстремальних умов і керування собою, умінь користуватися психологічними прийомами (мовленням, мімікою, жестами) для підвищення ефективності встановлення контакту при професійному спілкуванні;
4. Формування психологічної стійкості до труднощів, які виникають при розв'язанні службових задач в екстремальних, психологічно складних ситуаціях, і способів дій у них.

Формування професійно розвинених якостей, навиків і вмінь забезпечується в ході проведення практичних занять, тренувань і вправ із попереднім роз'ясненням керівником заняття сутності професійно значущих психологічних якостей і вмінь. При цьому можуть використовуватися різні способи і засоби проведення занять:

- психологічний практикум із використанням роздавального матеріалу, слайдів, відеофільмів;
- дискусії в групі, послідовний системний огляд випадків із практики, психологічний аналіз сконструйованих службових ситуацій, що дає цілком закінчене уявлення про типові алгоритми професійної поведінки;
- відпрацьовування психологічних прийомів ефективного розв'язання оперативно-службових задач;
- тренінг по використанню мовних і немовних засобів;
- рольовий тренінг;
- професійно психотехнічні ігрові вправи;
- психорегулюючий тренінг, тренінг самоконтролю діяльності.

Психологічна підготовка повинна займати самостійне місце в системі професійної підготовки. У той же час це не виключає можливості використання окремих психологічних елементів і прийомів при проведенні занять зі спеціальної, бойової і фізичної підготовки в окремих підрозділах НП, що може здійснюватися у вигляді:

- збільшення темпу діяльності, скорочення термінів виконання задач;
- розв'язання задач при нестачі інформації, активній протидії з наявністю елементів ризику і небезпеки;
- введення в заняття несподіваних перешкод і ускладнень;
- постановки задач, які вимагають самостійного вибору з кількох можливих варіантів їх розв'язання;

- створення ситуацій, які ведуть до невдачі і вимагають надалі підвищеної активності;
- внесення змагального елементу;
- постановки задач, які вимагають взаємодії і взаєморозуміння.

ВИСНОВКИ З П'ЯТОГО ПИТАННЯ:

Підсумком психологічної підготовки є формування стану професійно-психологічної готовності працівника кримінальної поліції як сукупності психофізіологічних, морально-психологічних, професійних і соціально-психологічних характеристик, властивостей і якостей, які відповідають особливостям оперативно-службової діяльності і виступають внутрішньою умовою її успішного здійснення. Психологічна готовність як показник професійної майстерності співробітників НП повинна формуватися на заняттях з професійної підготовки і підтримуватися надалі кожним співробітником самостійно, протягом усієї служби.

ВИСНОВКИ З ТЕМИ:

Пріоритетним напрямком удосконалення оперативно-службової діяльності є підвищення якості організації проведення професійної підготовки зі співробітниками галузевих служб кримінальної поліції.

Це сприятиме формуванню професійної майстерності працівників кримінальної поліції, яка структурно поділяється на ***професійна навченість і психологічна підготовленість***.

Завданням професійної психологічної підготовки працівників поліції є формування наступних особистісних якостей працівників підрозділів кримінальної поліції: вміння вести конспіративну роботу, не привертаючи до себе уваги оточуючих; вміння орієнтуватися у складній обстановці; пильність; здатність чітко викладати думки; комунікабельність; спостережливість; емоційна урівноваженість то що.

Підсумком психологічної підготовки є формування стану професійно-психологічної готовності працівника кримінальної поліції до вирішення завдань оперативно-службової діяльності.

МЕТОДИЧНІ ПОРАДИ ЩОДО ПІДГОТОВКИ ДАНОЇ ТЕМИ

Приступаючи до вивчення цієї теми, курсант повинен усвідомити та навчитися розділяти основні категорії та поняття курсу: психологія, психіка, свідомість, несвідоме, активність та діяльність, психологічна підготовленість, психологічна готовність психологічне забезпечення оперативно-службової діяльності, психологічна готовність.

ТЕМА № 2: «ФОРМУВАННЯ ТА РОЗВИТОК ПРОФЕСІЙНО-ПСИХОЛОГІЧНИХ ВЛАСТИВОСТЕЙ ТА ЯКОСТЕЙ ОСОБИСТОСТІ ПРАЦІВНИКА ПІДРОЗДІЛІВ КРИМІНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ»

(2 години)

ПЛАН ЛЕКЦІЇ:

1. Професійна чутливість.
2. Прийняття, спостережливість.
3. Професійна уважність.
4. Професійно розвинена пам'ять.
5. Професійне мислення.
6. Емоції і воля.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА:

1. Бараненко Б.І. Психологія оперативно-розшукової діяльності. Загальна частина: Навчальний посібник. – Луганськ, 2003.
2. Дунаев А.Ф. Психология и педагогика в профессиональной подготовке сотрудников ОВД (часть III). - М., 1992.
3. Запорожцева Г.Е. Професійно-психологічна підготовка співробітників НП. - Одеса, 2000.
4. Кожин А.А. Природа чувств. - М., 1995.
5. Концепція психопрофілактичної роботи в НП України та Програма її реалізації до 2005 року (затверджена наказом МВС України № 334 від 5 квітня 2002 року).
6. Ратинов А.Р. Судебная психология. - М., 1987.
7. Столяренко А.М. Психологическая подготовка личного состава ОВД. - М., 1987.
8. Шостак В.І. Природа наших відчуттів. - Київ, 1994.

МЕТА ЛЕКЦІЇ:

надати знання курсантам щодо пізнавальних процесів у професійній діяльності працівника підрозділів кримінальної поліції (відчуття, сприйняття, пам'яті, уваги, мислення, уяви) та сформулювати теоретичне підґрунтя щодо дій спрямованих на виконання завдань оперативно-службової діяльності.

ВСТУП

Проблеми визначення вимог до особистості поліцейського, її психологічних характеристик завжди були в полі зору поліцейської науки. В той же час у психології поліції розглядалися як єдиний об'єкт дослідження, але тільки в кримінальній поліції України існує понад десять оперативних підрозділів, а в них різні спеціалізації оперативних працівників. У залежності від завдань, що виконують оперативні працівники, існують особливі вимоги до їх психо-професійних характеристик.

Вислів ще у 1922 році шефа поліції м. Берклі (США) Августа Воллмера про те, що поліцейський повинен мати мудрість Соломона, мужність Давида, силу Самсона, доброту Доброго Самаритянина, стратегію Олександра, віру Данієль, дипломатію Лінкольна, і, нарешті, глибокі знання із кожної галузі природних, біологічних і суспільних наук, є й на сьогодні актуальним. У той же час, зазначені властивості, на наш погляд, не відображають всю характеристику особистості поліцейського (поліціонера).

Залежно від підрозділу, завдання, що виконують оперативні працівники, змінюються. Аналіз наукової літератури та законодавчих актів свідчить, що завданнями, які вирішують оперативні працівники під час виконання завдань оперативно-службової діяльності є:

- 1) отримання за допомогою оперативно-розшукових та інших заходів, оперативної інформації про факти вчинення злочинів, встановлення осіб, які їх підготовлюють, або вчинили, а також інших фізичних об'єктів;
- 2) аналіз та прогнозування тенденцій оперативної обстановки з метою вирішення завдань протидії злочинності, забезпеченню національної безпеки.

Процес оперативно-службової діяльності працівників підрозділів кримінальної поліції складається з фаз, які змінюють одна одну:

1. Збір та аналіз первинної інформації.
2. Виявлення інформації про об'єкти оперативної уваги (системи функціонування інфраструктури, організації діяльності, ієрархії, лідерів, корумпованих зв'язків злочинних організацій).
3. Пошук інформації про об'єкти оперативної уваги в кримінально-активному та криміногенному середовищі з метою виявлення тенденцій розвитку злочинності.
4. Пошук оперативно-розшукової інформації щодо конкретних злочинів і злочинців та їх психологічна діагностика.

5. Використання отриманої інформації для вирішення завдань оперативно – службової діяльності

Як бачимо оперативно – службова діяльність працівників кримінальної поліціїмає пізнавальний характер.

За цих умов вважається необхідним детально розглянути один з найважливіших різновидів людської діяльності – пізнавальну діяльність, психологічний зміст пізнання полягає в отриманні інформації про дійсність. Специфіка пізнання також у тому, що його засоби, якими є пізнавальні процеси, одночасно є й об'єктами пізнання – особистість цікавить не тільки те, що вона пізнає, але й те, як та чому вона сприймає дійсність, запам'ятовує інформацію про неї та вирішує розумові задачі. Саме в цьому полягає зв'язок не тільки з організацією професійної діяльності працівника підрозділів кримінальної поліції, але й з критеріями успішності, кваліфікації цієї діяльності.

Оволодіння працівником підрозділів кримінальної поліціїприйомами підвищення інтенсивності уваги, організованості сприйняття, його осмисленості, співвіднесення спостереження з пам'яттю й урахування таких психологічних чинників, як особливості особистості злочинця, його мотиви й дії, сприяють успішному вирішенню службових задач.

I. ПРОФЕСІЙНА ЧУТЛИВІСТЬ

Найпростішим, елементарним процесом, який забезпечує надходження інформації від зовнішнього світу та внутрішніх станів до людини є відчуття.

Відчуття – це процес та результат особливої діяльності, яка називається сенсорною діяльністю (від лат. *sensus* - **відчуття**). Елементарність відчуття полягає у відображенні окремих властивостей предметів та явищ при їх безпосередньому впливі на органи чуття. Неможливо уявити собі співробітника НП, який може вирішувати професійні задачі при відсутності або суттєвому послабленні відчуття.

Проте відчуття-це лише початковий момент надходження інформації в процесі пізнання. Як правило, відчуття об'єктивно зливаються як відображення у свідомості цілісних об'єктів та явищ дійсності при їх безпосередньому впливі на органи чуття. На відміну від відчуттів, сприймання дає цілісну (через свідомість) уявлення про реальність. Тому головними характеристиками сприймання є:

- предметність,
- цілісність,
- структурність,
- константність (стабільність),
- осмисленість.

Указані характеристики визначають сприймання як особливий різновид діяльності людини, який називається перцептивною (від лат. *perceptio* – **сприймаю**) діяльністю.

При опитуванні свідків, потерпілих часто виникає необхідність дати оцінку їхнім показанням про час настання якоїсь події. Відомо три способи сприйняття часу: хронометричний, хроногностичний і хронологічний.

У першому випадку час установлюється по приладах (годинник). Хроногнозія це безпосереднє переживання людиною часу якоїсь події. При хронологічному способі час події, що цікавить співпрацівника НП встановлюється шляхом порівняння його з часом відомих подій.

Психологічному оцінюванню підлягають показання, які ґрунтуються на зорових і слухових сприйняттях. Працівник має враховувати місце, умови, за яких спостерігалася подія злочину, наявність перешкод, стороннього шуму і маскування. Велике значення мають вік опитуваного, стан його органів зору, слуху та інших аналізаторів. Наприклад, діти тільки з 5 років здатні оцінювати відстань до предметів; у 6-7 років вони можуть порівнювати об'єкти за формою, шириною, висотою, глибиною; до 7-річного віку діти вагаються при оцінюванні понять часу (рік, місяць, день, година). При оцінюванні зорових відчуттів необхідно з'ясувати умови сприймання, відстань до об'єкта, освітленість, особливості адаптації ока до темноти або світла. Для визначення кольору мають значення вік, життєвий і професійний досвід людини.

Повинні психологічно оцінюватися показання свідків і потерпілих, що стосуються болючі і температурних відчуттів. На данні відчуття впливають втома, хвороба, алкогольне сп'яніння тощо. Тому при опитуванні необхідно

з'ясовувати обставини, які характеризують подібні психічні стани, і вести подальше розслідування з урахуванням отриманої інформації.

При опитуванні потерпілих, свідків, фігурантів оперативно-розшукового провадження працівнику підрозділів кримінальної поліції доводиться давати слухову сприйняттю даних осіб. Працівник з'ясовує, якою є слухова чутливість допитуваного, на якій відстані він чув крики, розмову, шум, якими є характер і сила звуку. Він встановлює об'єктивні обставини, які впливали на чутність, психофізіологічний стан допитуваного в момент сприймання (хвилювання, переляк, глибока зосередженість, сп'яніння тощо).

Підлягають обов'язковому оцінюванню показання свідків і потерпілих, засновані на нюхових, смакових, шкірних, тактильних та інших відчуттях. Оцінювання результатів сприйняття і відтворення в показаннях свідків і потерпілих, результатів проведення ОРЗ звичайно здійснюється працівником підрозділів кримінальної поліції, як особою що вчиняє дізнання за порушеними ним оперативно-розшуковим справами та за дорученням слідчого по кримінальним справам. Однак він може використовувати для цієї мети спеціальні знання фахівців (психологів, лікарів, судових медиків, педагогів тощо).

Професійна чутливість.

Вирішення практично будь-якої професійної задачі починається та супроводжується сприйманням дійсності. Відчуття та сприймання як первинні (і єдині) джерела надходження до особистості працівника підрозділів кримінальної поліції інформації про реальність, під впливом практичної діяльності, формують її чуттєвий досвід.

Індивідуальні варіації є й в адаптації швидкості і ступеня зміни чутливості під впливом змін подразників. Відома темнова адаптація зорових відчуттів (підвищення чутливості зору при переході зі світла в темноту) і світлова (падіння чутливості під впливом зворотного переходу). В одних людей темнова адаптація триває 3-5 хвилин, в інших – до 15-20. Засвітлення звиклого до темноти ока (темноадаптованого) протягом кількох секунд знижує його чутливість на кілька хвилин, на що не можна не звертати, наприклад, при нічних пошукових заходах, патрулюванні, переходах з освітлених місць у темні, при засліпленні фарами тощо.

Не однакова в різних людей і чутливість різних органів почуттів.

В одних краще зір, в інших – слух, у третіх – дотик тощо. Відчуття взаємодіють. Так, гострота зору при підвищенні температури повітря з +20 до +28С знижується у два рази, зелений колір підвищує гостроту слуху. Особливості такої взаємодії індивідуальні, їх можна тренувати.

ВИСНОВКИ З ПЕРШОГО ПИТАННЯ:

Підводячи підсумки можемо визначити ***професійну чутливість***, як ступінь натренованості органів почуттів: слуху, зору тощо. Вона розвивається в процесі оперативно-службової діяльності. Розходження чутливості в працівників пов'язане з неоднаковістю порогів їхніх відчуттів: **абсолютного**

(який вимірюється найменшою величиною подразника – світла, звука, запаху тощо, що вперше викликає ледь помітне відчуття) і **диференційного** (що вимірюється найменшою зміною сили і характеру світла, звука, смаку, вібрації тощо, що вперше помічається як розходження).

II. ПРОФЕСІЙНЕ СПРИЙНЯТТЯ ТА СПОСТЕРЕЖЛИВІСТЬ

Основний зміст професійної діяльності працівників підрозділів кримінальної поліції спрямований на отримання інформації, її аналіз та виявлення об'єктів і фактів оперативної уваги.

Означена діяльність поділяється на такі складові:

- *міжособистісна комунікація* – опитування осіб, які володіють інформацією про особливості, ста обстановки, робота з конфіденційними та іншими інформаційними джерелами (така робота в середньому займає приблизно 40% робочого часу оперативного працівника);
- *оперативно-розшукові заходи* – пошук інформації, що становить оперативний інтерес та свідчить про стан та чинники оперативної обстановки (займають близько 35% робочого часу);
- *робота з документами* – ознайомлення з аналітичними матеріалами щодо стану протидії злочинності, оперативно-розшукових справ, оформлення документів (займає орієнтовно 25% робочого часу).

Така діяльність не можлива без розвитку таких якостей; професійне сприйняття та спостережливість.

Сприйняття – цілісний відбиток предметів або явищ при їх безпосередньому впливі на органи почуттів. Саме воно найбільш тісно пов'язане з аналізом інформації, яка надходить із зовнішнього середовища. При цьому формуються образи, якими надали оперують увага, пам'ять, мислення, емоції. Залежно від аналізаторів розрізняють такі види сприйняття: зір, дотик, слух, рух, нюх, смак тощо.

Професійне сприйняття – розвинена здатність працівника до цілісного предметного сприйняття професійно значущих об'єктів, явищ та їхніх ознак. Два чоловіки можуть дивитися на ту саму річ, але сприймати її по-різному, тобто виділяти різні її властивості, знаходити ідентифікаційні ознаки тощо. У працівників з нерозвиненим професійним сприйняттям часто бувають ілюзії - помилкові сприйняття. Тому треба, щоб працівник вмів передбачити співвідношення своєї індивідуальної метрики вказаних чинників з реальністю. Це може сприяти, з одного боку, запобіганню можливим помилкам щодо особистих ілюзій, з другого-більш критично ставитися до свідчень інших осіб.

Спостережливість – здатність людини яка виявляється в умінні помічати істотні, характерні також і малопомітні властивості предметів і явищ. Спостережливість передбачає допитливість, цікавість і засвоюється з досвідом. Є люди, які від природи мають спостережливість. Вони крім своєї волі помічають і запам'ятовують усе, що відбувається навколо. Нажаль, далеко не всі співробітники НП мають цю необхідну якість. Однак за допомогою певних вправ спостережливість можна розвинути.

Ефективність дій працівника НП залежить також від ступеня розвитку в нього професійної спостережливості - професійної чутливості, професійного сприйняття, професійної уважності. Скрізь працівник НП повинен не просто дивитися, а допитливо й наполегливо спостерігати, помічати все, що потрібно

для вирішення професійних завдань, особливо у випадках коли йому доводиться брати участь в оперативно-розшукових заходах, виїжджати в складі слідчо-оперативної групи на місце скоєння злочину.

Професійна спостережливість потрібна працівнику НП при проведенні дізнання, в особистому розшуку, при здійсненні профілактичних заходів тощо. Професійно розвинена спостережливість необхідна для психологічної ідентифікації особистості злочинця за зовнішніми даними, поведінкою емоційним станом.

Професійна спостережливість - інтегральна властивість особи, яка забезпечує ефективність спостереження як виду людської діяльності, спрямованої на виявлення зовнішніх та внутрішніх суттєвих елементів ситуації, які можуть мати значення для ефективності рішення професійної пізнавальної задачі.

Професійна спостережливість, передбачає максимальну розвиненість та взаємодію органів чуття, їх тренуваність, забезпечується властивостями уваги.

ВИСНОВКИ З ДРУГОГО ПИТАННЯ:

Професійне сприйняття та спостережливість дві взаємно пов'язані властивості які забезпечують ефективність спостереження за об'єктами оперативної уваги.

Ефективність спостереження залежить від додержання деяких загальних правил:

1. Необхідно до спостереження одержати найбільш повне уявлення про об'єкт що вивчається.
2. Необхідно визначити мету і розробити план спостереження.
3. Треба розчленувати об'єкт спостереження і в кожен момент спостерігати одну з частин, не забуваючи про спостереження цілого.
4. Стежити за кожною деталлю, відмічати найбільшу їх кількість.
5. Неодноразово досліджувати об'єкт з різних боків в різні моменти в різних ситуаціях.
6. Порівнювати об'єкти спостереження, шукати їх схожість і різницю.
7. Залучати до спостереження різних спеціалістів, обговорювати і порівнювати результати спостереження.
8. Пам'ятати, що спостерігач теж може об'єктом спостереження.

Для того, щоб спостереження було ефективним, працівнику необхідно розвивати в собі здібності до інтенсивної уваги, організованого, осмисленого сприймання, підвищуючи чутливість власних органів відчуття.

III. ПРОФЕСІЙНА УВАЖНІСТЬ

Увага – це психологічний стан, що характеризує інтенсивність пізнавальної діяльності і виражається в її зосередженості на порівняно вузькій ділянці (дії, предметі, процесі, явищі), яка стає усвідомленою і концентрує на собі психологічні і фізичні зусилля людини протягом певного періоду часу. Увага не є пізнавальним процесом, але характеризує умови перебігу будь-якого пізнавального процесу. Є довільна і мимовільна увага. Професійна уважність – це, насамперед, розвинена довільна увага, доцільно і вміло спрямована. Увага виконує такі функції :

- активізує потрібні і гальмує непотрібні в даний момент психологічні і фізіологічні процеси,
- сприяє цілеспрямованому, організованому добору інформації, яка надходить,
- забезпечує тривалу зосередженість активності на тому самому об'єкті.

Основними характеристиками уваги усталеність, переключуваність і вибірність:

Усталеність – тривале привертання уваги до того самого об'єкта.

Усталеність уваги значно підвищується, якщо людина не просто дивиться на об'єкт, активно взаємодіє з ним, розглядаючи і вивчаючи його.

Розподіл – здатність людини утримувати в центрі уваги певне число різномірних об'єктів одночасно. Саме ця якість дозволяє робити відразу декілька одночасних дій;

Переключуваність - визначається швидкістю переходу від одного виду діяльності до іншого;

Вибірність пов'язана з можливістю успішного настроювання (при наявності перешкод) на сприйняття цікавлячої інформації.

Особливе значення для успіху діяльності працівників органів внутрішніх справ має психологічна спостережливість – уміння по малопомітних проявах зовнішності і поведінці різних осіб і груп виявляти елементи їхньої психології, важливі для вирішення оперативно-службових задач. Без неї, по суті, неможливо правильно реалізувати вимоги законодавства при дотриманні принципу індивідуалізації при виборі заходів правового впливу, на основі врахування психології особистості правопорушника, його душевного стану, мотивів поведінки, провини. До числа психологічно інформативних ознак людини належать:

- мовлення (його стиль, зміст висловлень, їх логіка, побудова фраз, словниковий запас, вимова, тембр голосу, експресія, емоційне забарвлення, темп, манера говорити, гучність);
- зовнішність (одяг, зріст, хода, татування тощо);
- міміка (вираз обличчя, очей)
- пантоміміка (жести, поза, хода, звичні рухи);
- продукти дій (виготовлені особисто предмети і пристрої, застосовувані прийоми, сліди на місці події та в інших, причетних до нього місцях);
- речі, що належать людині.

Професійна пильність – це виправданасторожкість і увага працівника НП до ризику і небезпеки в роботі до розшуку злочинного елемента, спостереження за ними і вжиття заходів, що вчасно і надійно нейтралізують злочинні наміри і дії.

ВИСНОВКИ З ТРЕТЬОГО ПИТАННЯ:

Таким чином **професійна уважність** – виявляється в здатності звертати увагу на те, що потрібно коли потрібно. Специфічні умови службової діяльності ставлять до особового складу підрозділів кримінальної поліціїтакі вимоги, виконати які, не маючи вміння керувати своєю увагою, не уявляється можливим.

IV. ПРОФЕСІЙНО РОЗВИНЕНА ПАМ'ЯТЬ

Оскільки вирішення службових задач потребує від працівника НП запам'ятовування облич, фактів, подій, номерів телефонів, автомобілів, тощо, йому необхідно також мати професійну пам'ять.

Значні індивідуальні особливості професійної пам'яті працівника НП виявляються:

- у процесах запам'ятовування, зберігання, відтворення й узнавання різних відомостей, фактів, подій;
- у швидкості запам'ятовування (оперативна пам'ять) і тривалості зберігання в пам'яті (довгострокова пам'ять);
- у запам'ятовуванні слів, звуків, рухів, запахів, просторового розташування, часу тощо (словесна пам'ять, слухова, рухова, нюхова, просторова, пам'ять на час);
- у запам'ятовуванні облич, фактів, подій, цифр, номерів телефонів, номерів автомашин, прізвищ, адрес, текстів тощо;
- у пригадуванні необхідних даних.

Для швидкого і якісного запам'ятовування цифр, фактів, переліку предметів, осіб, тобто всього, що може знадобитися в службовій діяльності працівника НП, необхідно використовувати принцип свідомої асоціації, тобто тренування професійної пам'яті слід поставити на наукову основу.

Суть цього принципу полягає в тому, що те, що запам'ятовується, асоціюється з “відомим” несвідомо. Людина не усвідомлює процесів, які протікають в її підсвідомості. Те, що міцно асоціюється, - запам'ятовується, а те, що не утворює міцних асоціативних зв'язків, - забувається. Тому Працівнику НП необхідно навчитися думкою відтворювати образи, картини, відтворювати в пам'яті окремі предмети, утворювати між ними асоціативні зв'язки. На основі асоціацій можна тренувати пам'ять. Прийом асоціації дозволяє простежити ланцюг способів, деталей, подій, фактів у їхньому взаємозв'язку.

У процесі розвитку професійної пам'яті задача Працівника НП навчитися утворювати свідомі асоціативні зв'язки. Для швидкого і якісного запам'ятовування фактів, переліку предметів, облич, тобто, усього того, що може знадобитися в службовій діяльності працівника НП необхідно використовувати принцип свідомої асоціації. Працівник НП повинен дуже багато знати, а те, що знає, добре пам'ятати.

Запам'ятовування, зберігання і відтворення в потрібний момент корисної інформації – найважливіша умова успішної діяльності працівника НП. У той же час потрібно знати, що не всяку інформацію можна утримати в пам'яті.

Для цього доцільно звертатися до записної книжки, що дозволить згодом відтворити випадково побачене або почуте. Коли інформація поступає до мозку, вона проходить “первинне сортування”. Частина – найбільш цікава, потрібна в даний момент – передається на збереження на декілька хвилин у проміжну пам'ять. Якщо при подальшому сортуванні вона

приверне увагу, спеціальний “механізм” нашої пам’яті передає її на довгострокове зберігання.

Зрозуміло, що інформація, фіксована слабо, може випасти і випадає із системи, якщо не буде пізніше підкріплена повторенням. У цьому полягає сенс відомої приказки: “Повторювання – мати навчання”. У кожної людини пам’ять працює за таким принципом. Але в кожній людини пам’ять працює по-своєму. Не тільки гірше або краще, а саме по-своєму, залежно від індивідуальних її особливостей.

У психології розрізняють такі види пам’яті:

- рухова (моторна);
- емоційна;
- словесна;
- образна.

Усі чотири види пам’яті живуть у кожному з нас, але якась переважає. Тому люди по-різному запам’ятовують і пам’ятають.

Моторна пам’ять (або пам’ять на рухи) – запам’ятовування і відтворення зроблених людиною рухів.

Емоційна пам’ять (або пам’ять на почуття) – зберігає пережите людиною почуття.

Словесно-логічна пам’ять – це запам’ятовування і зберігання, а потім відтворення прочитаних або почутих думок у словесній формі.

Образна пам’ять (або пам’ять на уявлення), допомагає запам’ятати і відтворювати обличчя, обстановку на місці події, спрямована на уявлення і уяву.

Одні добре пам’ятають, що чули, - спрацьовує слухова пам’ять.

Інші добре пам’ятають, що бачили, - у них розвинена більше зорова пам’ять. Розходження в пам’яті пов’язані з віком. У молодості більше розвинені моторна й емоційна пам’ять, з віком розвивається образна і словесно-логічна. Пам’ять відіграє важливу роль в накопиченні досвіду і зберіганні знань.

Розходження в типах пам’яті найчастіше – результат навчання. Непомітно і поступово кожний звикає користуватися одним і тим же видом пам’яті. З являється певний динамічний стереотип. Зрештою, стереотип перетворюється на тип пам’яті. З усіх можливих видів пам’яті людина підбирає один або два види на які вона звикла покладатися. А інші “забуває”, і вони залишаються непрацюючими, нетренованими. Цей резерв просто необхідно залучити до роботи. Адже різнобічний розвиток усіх видів пам’яті дуже допомагатиме в роботі працівника НП.

- Для розвитку професійної пам’яті її необхідно постійно тренувати. Тренування можуть мати як індивідуальний, так і груповий характер.

Найлегше людина запам’ятовує відомості, пов’язані асоціативно з її пНПякденною трудовою діяльністю.

Розрізняють мимовільну і довільну пам’ять. Для працівника НП важливі обидва види. Професійний розвиток стосується першого і другого видів, але в більшому ступені – другого. За загальними показниками найкращі фахівці відрізняються від новачків на 10-40%, у той час як значуще до діяльності

відомості вони запам'ятовують краще в 3-4 рази (тобто на 300-400%). Спеціальне тренування пам'яті новачків протягом кількох місяців поліпшує загальні показники пам'яті на 10%, а запам'ятовування професійно значущих даних - на 250-300%. Відбувається це тому, що працівники опановують професійними розумовими діями (тобто вмінням виконувати певні операції в розумі), які забезпечують краще запам'ятовування важливих даних. До таких дій належать:

- чіткий добір матеріалу для запам'ятовування,
- виділення головного і другорядного,
- групування матеріалу для запам'ятовування за змістом, зв'язками того, що запам'ятовується з наявними в пам'яті відомостями,
- використання пауз для повторення і підтвердження найважливіших даних, тощо.

Відомо – безцільне утримання в пам'яті чогось непотрібного, знижує рухливість свідомості, зв'язує мислення, заважає його оперативності.

ВИСНОВКИ З ЧЕТВЕРТОГО ПИТАННЯ:

Професійна пам'ять – якість, що характеризується особливостями запам'ятовування, збереження і наступного відтворення працівником усього раніше сприйнятого, зробленого, пережитого і того, що стосується професійної діяльності і необхідне для її успішного здійснення.

Як видно з визначення, основними процесами пам'яті є запам'ятовування, збереження, узнавання і відтворення:

- запам'ятовування – процес, спрямований на збереження в пам'яті отриманих вражень;
- збереження – процес активного перероблення, систематизації, узагальнення матеріалу й оволодіння ним;
- узнавання і відтворення – процеси відбудови колись сприйнятого.

Різниця між ними полягає в тому, що узнавання відбувається при повторній зустрічі з об'єктом, при повторному його сприйнятті, відтворення ж – за відсутності об'єкта.

Характер вимог, які висуваються до працівника НП робить головною в їхній професії довільну, значеннєву пам'ять і такі її якості, як великий обсяг, висока точність і готовність.

Основною метою тренування професійної пам'яті є удосконалення індивідуальних здібностей:

- запам'ятовувати швидко і точно;
- запам'ятовувати найбільшій обсяг інформації;
- запам'ятовувати прізвища, адреси, слова, фрази, розмову, обличчя;
- запам'ятовувати номери телефонів, номери автомашин;
- запам'ятовувати звуки, запахи.

Саме оволодіння способами запам'ятовування лежить в основі розвитку професійної пам'яті. Тренуючи професійну пам'ять, необхідно ґрунтуватися на уявних образах і картинах. Пам'ять – це основа, на якій творить мозок; наша

пам'ять – це ми самі: наша особистість, наше ставлення до людей, наші можливості, наше мислення.

V. МИСЛЕННЯ

На практиці в розумій діяльності в деяких працівників спостерігається ряд недоліків:

- при розробці версій, наприклад, не виправдане виділення одних і зневага до інших фактів,
- першочергова перевірка найменш трудомісткої, а не найбільш імовірної версії,
- прямолінійне тлумачення фактів тощо.

Мислення – процес пізнавальної діяльності людини, якій характеризується узагальненням і опосередкованим відбитком дійсності.

Індивідуальні особливості мислення виражаються в його видах і якостях. Людина може мислити з різним ступенем узагальненості, у більшому ступені спиратися в процесі мислення на сприйняття, уявлення, поняття. Залежно від цього розрізняють такі види мислення:

- предметно-діюче (передбачає опору на конкретну дію з предметом);
- наочно-образне (спирається на сприйняття, уявлення, образи);
- словесно-абстрактне (здійснюється поняттями, позбавлене безпосередньої наочності).

У кожної людини повною мірою розвинені всі три види мислення, але якийсь з них може переважати. Розходження в розумовій діяльності людей виявляються також у різноманітних якостях мислення. Найбільш істотна із них – самостійність і гнучкість думки, широта, глибина, швидкість і критичність розуму.

Процес мислення можна розглядати як оперування поняттями, які мають словесне вираження, на основі яких здійснюються розумові операції:

аналіз, синтез, порівняння, абстракція, узагальнення і конкретизація.

Аналіз полягає в розкладанні цілого на складові частини, тобто уявне виявлення елементів, властивостей, ознак даного предмета або явища.

Синтез – операція, зворотна аналізу. Синтез – це відновлення розчленованого в ціле на основі розкритих при аналізі істотних зв'язків і відносин між предметами і явищами.

Порівняння – встановлює спільність або розбіжність між предметами або явищами, їх властивостями, якісними особливостями.

Абстракція – уявне відволікання від тих чи тих сторін, властивостей чи зв'язків предмета з метою виділення істотних і закономірних ознак.

Узагальнення – об'єднання різних предметів, думок або явищ на основі спільної ознаки.

Конкретизація – виділення і детальний розгляд певних сторін предмета або явища.

Розумова діяльність починається при розв'язанні будь-якої службової задачі. Насамперед, потрібне осмислення проблемної ситуації, орієнтування в умовах задачі. Для цього потрібно виділити факти, що не потребують особливих доказів, і ті, що необхідно перевірити. Працівнику НП необхідно відсортувати відомі факти і виділити невідомі, точніше, ряд невідомих, із яких

він формує проміжні задачі шляхом постановки запитань. Особливу увагу потрібно звертати на взаємозв'язок між фактами, подіями, важливо виявити додаткові відомості, знайти аналогії, розкласти складну задачу на ряд простих, порівняти відомі факти з тими, що мають бути з'ясовані. Потім у думці треба шукати “ниточку”, відправний шлях пошуку, “вузлові” пункти інформації, суперечності, незрозумілі факти, що потребують негайної перевірки.

У пНПякденній діяльності співробітника НП постійно виникають так звані проблемні ситуації, тобто такі ситуації виконання теоретичного або практичного завдання, при яких раніше засвоєних знань виявляється недостатньо і виникає суб'єктивна потреба в нових знаннях. В проблемній ситуації бере свій початок мислення, за допомогою якого здійснюється відбиток у свідомості особистості самої ситуації, інакше кажучи, людина для вирішення проблемної ситуації ставить перед собою розумову задачу.

Розумова задача – це відбиток у свідомості співробітника проблемної ситуації, як необхідності встановлення правдивого і достовірного знання про факти, явища і закономірності об'єктивної реальності. Саме проблемна ситуація є основним мотивуючим, спонукаючим чинником розв'язання розумової задачі.

При розв'язанні розумових задач здебільшого діє психологічний механізм: той, хто вирішує задачу, прагне перевести її з погано визначеної в добре визначену. На даному етапі працівнику НП необхідно виявити як найбільше зв'язків і відносин, які існують між ознаками, елементами та складають умови задачі, з тим, щоб висунути як найбільше задач другого порядку, розв'язання яких у сукупності робить можливим розв'язання основної задачі. Професійне мислення працівника НП має бути спрямоване на пошук фактів, що підтверджують або відхиляють розв'язання задачі.

Виділяють 4 стадії розв'язання задачі:

- підготовка;
- визрівання рішення;
- натхнення і рішення;
- перевірка знайденого рішення;

Використання розумових операцій при відсіві помилкових варіантів пошуку, побудова схеми події, об'єднання окремих “ланок” у єдиний “ланцюг”, виявлення “прогалин” у картині злочину, співвіднесення фактів із психологічною реакцією очевидців, заявників можна розглянути як структуру розумового процесу розв'язання задачі:

1. Мотивація (бажання розв'язати розумову задачу)
2. Аналіз проблеми (виділення “що дано”, “що потрібно знайти”, які відсутні або зайві дані тощо).
3. Пошук рішення:
 - на основі одного відомого алгоритму (репродуктивне мислення),
 - на основі вибору оптимального варіанта з багатьох відомих алгоритмів,
 - рішення на основі комбінації окремих ланок із різних алгоритмів,
 - пошук принципово нового рішення (творче мислення),

- на основі поглиблених логічних міркувань (аналіз, порівняння, синтез, класифікація, умови від тощо)
- на основі використання аналогій
- на основі використання евристичних прийомів
- на основі використання емпіричного методу спроб і помилок.

У випадку невдачі потрібні:

1. Віра в успіх, у можливість вирішення проблеми.
2. Висока захопленість проблемою.
3. Висока інформованість про проблему, накопичений досвід.
4. Висока асоціативність мозку (при емоційно позитивній стимуляції).
5. Чинники, що сприяють “осяянню”.
6. Переключення на іншу діяльність (“дозрівання ідей”, натхнення, інсайт, осяяння).
7. Логічне обґрунтування знайденого варіанта рішення, доказ правильності рішення.
8. Реалізація рішення.
9. Перевірка знайденого рішення.
10. Корекція (у разі потреби повернення до етапу 2)

Розумова діяльність реалізується як на рівні свідомості, так і на рівні несвідомого, характеризується складними переходами і взаємодіями цих рівнів, якщо працівник заходить у розумовий “глухий кут”, то необхідно провести обговорення окремих деталей із співробітниками карного розшуку та інших служб. Даний прийом “обговорення” допомагає при подоланні так званого “психологічного бар’єру” при розв’язанні розумових задач, коли виділені задуми розв’язання задачі починають домінувати і працівнику НП складно створити іншу комбінацію варіантів розв’язання задачі.

Одним із практичних шляхів подолання зазначеного “психологічного бар’єру”, крім тренувань мислення, може бути використання колективного обговорення виникаючих проблем. При колективному розв’язанні задач у більшості випадків знаходиться людина, яка може запропонувати ряд нових задумів, яких той, хто розв’язував задачу, не зміг виявити. Це положення будується на розчленуванні у свідомості на елементи і побудові з них за законами асоціації або творчого синтезу складних психічних феноменів. Це так званий “інсайт” (від англ. Insight – осягання, осяяння) – раптове розуміння істотних відносин і структури ситуації у цілому, яке не виводиться з минулого досвіду і за допомогою якого досягається осмислення вирішення проблеми.

Названі якості мислення працівника НП не є вродженими, даними від природи. Про це свідчить той факт, що професіоналів із великим досвідом роботи зазначені якості сформовані значно краще, ніж у новачків. Їх можна успішно розвивати як у процесі самої професійної діяльності, так і в перебігу спеціально розробленої системи професійної підготовки.

ВИСНОВКИ З П’ЯТОГО ПИТАННЯ:

Професійне мислення – це самоорганізація розумового процесу, застосування прийомів, заснованих на відповідних психологічних закономірностях. Професійно розвинене мислення – важлива якість працівника НП, яка виявляється в здатності пізнавати істотні властивості предметів, людей та їхніх учинків, що стосується розв’язуваних професійних задач, знаходити закономірні зв’язки між ними. Мислення протікає у формі понять, суджень, умовиводів.

Пізнавальна діяльність працівника НП характеризується взаємозв’язком:

- словесно-логічного (розумового) мислення, яке характеризується побудовою міркувань за готовими логічними формулами (алгоритмами);
- мислення, в основі якого лежить професійний досвід, добра пам’ять і розвинена увага;
- творчого мислення, що виявляється в ситуаціях, розв’язати які за допомогою алгоритмів, логічним шляхом неможливо, потрібно створення нової схеми дії, знаходження нових способів розв’язання задачі.

VI. ЕМОЦІЇ І ВОЛЯ

Професійна діяльність працівників кримінальної поліції відбувається в умовах, які потребують розвиненої саморегуляції психічного стану та поведінки. У пНПякденному житті та при виконанні службових задач співробітник в силу значущості для нього певних ситуацій, зазнає ті чи інші переживання. Разом із тим, багато службових ситуацій характеризуються необхідністю контролювати внутрішні прояви цих переживань, перебороти негативний стан, виявляючи наполегливість у досягненні поставленої мети. Як регулятор конкретних актів поведінки співробітника виступають емоції, почуття, вольова сфера.

Емоції мають істотну схожість із почуттями – вони визначають наше суб'єктивне ставлення до проявів дійсності залежно від їх безпосереднього зв'язку із цими необхідностями. Емоції та почуття утворюють емоційну сферу особистості. Це наше суб'єктивне ставлення до оточуючих людей, предметів та явищ у залежності від їх безпосереднього зв'язку з нашими потребами, але між ними є відмінності.

Емоції (з лат. Зворушую, хвилюю) психічне відображення дійсності у формі безпосереднього переживання життєвих явищ і ситуацій, зумовленого ставленням суб'єкта до задоволення чи незадоволення певної потреби (страх, гнів, радість, гіркота). Емоції можна кваліфікувати:

- за напрямком позитивні, негативні;
- за ступенем активації – стенічні, астенічні;
- за якісної характеристикою – прості, складні;
- за модальністю (змістом)-здивування, відраза тощо.

Позитивні емоції закріплюють корисні пристосувальні механізми; негативні – викликаючи психічне напруження, мобілізують на подолання перешкод, на пошук умов та засобів для досягнення бажаного результату.

У людини є спільні з тваринами емоції, так звані базальні: страх, агресія, задоволення. Але в людини вони подані різноманітніше. Так, Л.М.Толстой нарахував у людини 97 посмішок та 85 виразів очей. Основні емоції людини (радість, здивування, печаль, гнів, відраза, презирство, сором). За думкою багатьох дослідників, вони мають універсальний характер: проявляються і сприймаються однаково, хоча мають певні соціокультурні відмінності. Емоції ситуативно обумовлені, вони є безпосередньою реакцією прийняття та неприйняття впливу на властивості речей, які відображаються чуттєво. Причина емоцій не завжди усвідомлюється, проте визначається моральними та естетичними оцінками, прийнятими в даному суспільстві.

Почуття – форма переживання людиною свого ставлення до об'єктів та явищ дійсності, що відзначається стійкістю та має стабільну мотиваційну значимість; вищий продукт розвитку емоцій.

Емоційні прояви – як і всі психічні процеси – прямо пов'язані з діяльністю людини. Знання співробітником НП зовнішньої картини проявлення емоційного стану дозволяє йому цілеспрямовано впливати на відповідних осіб,

навмисно демонструючи конкретний стан вводючи співбесідника, тим самим, у розгубленість.

Емоції характеризуються такими станами:

- задоволення або незадоволення;
- збудження або (протилежне йому) заспокоєння;
- напруження або (змінюючи його) стан розрядки.

Емоції характеризуються специфічним для них зовнішнім вираженням. При різних емоційних станах змінюється частота й амплітуда подиху:

- при задоволенні він збільшується,
- при незадоволенні – зменшується,
- при збудженні дихальні рухи стають частими і глибокими,
- при напруженні – уповільненими і поверхневими,
- у стані тривоги – частими і слабкими,
- при несподіваному здивуванні – миттєво частішають, зберігаючи нормальну амплітуду,
- при страху – різко уповільнюються і т. н..

Коли емоційний стан та його прояви негативно впливають на ефективність діяльності, співробітнику НП необхідно вміти діагностувати та ліквідовувати цей вплив, застосовуючи вольові зусилля. Прояви сміливості, здорового ризику, мужності, наполегливості, самовладання в професійної діяльності, безпосередньо пов'язані з вихованням вольових якостей. Досягнення результатів вольових дій пов'язане з подоланням внутрішніх і зовнішніх труднощів, з проявом вольових зусиль, з протидією безпосереднім емоційним спонуканням.

Воля – це цілеспрямоване саморегулювання людиною своєї поведінки, виражене в здібності свідомо долати перешкоду та труднощі при здійсненні діянь та вчинків.

Труднощі, з якими зустрічається співробітник НП у професійній можуть носити суб'єктивний та об'єктивний характер. Об'єктивні труднощі пов'язані, наприклад, з особливостями території, яку він обслуговує, характеристиками регіону, умовами праці та побуту, оперативної обстановки, матеріально-технічним оснащенням тощо. Суб'єктивні труднощі – це труднощі, пов'язані з особистими здібностями самого співробітника. До них належать сумніви в правильності обраної професії, відсутність досвіду роботи, нерозвиненість деяких психічних та фізичних якостей тощо. Саме в подоланні такого роду труднощів формуються відповідні вольові якості.

Воля – подібно емоціям та почуттям виконує спонукальну та регулятивну функції. Спонукальна функція проявляється в системі цілей, які ставить перед собою, і в конкретних мотивах поведінки по досягненню цих цілей. Регулятивний характер волі полягає не тільки у втриманні небажаних, шкідливих для людини спонукань, але й тому, що людина цілеспрямовано орієнтує свою активність в певному напрямку для досягнення максимального ефекту своєї діяльності. Інтегратором волі конкретної особистості є, таким чином, вольова спрямованість в основі якої лежить система поглядів на

навколишній світ, розуміння цілей та значущості своєї діяльності, розвинена правосвідомість, професійний інтерес та майстерність.

Залежно від характеру подолання труднощів можна говорити:

- про інтенсивність вольового процесу,
- про вольові зусилля,
- про силу волі.

Вольові діяння здійснюються в умовах конфлікту з безпосередніми впливами. Працівник НП проявляє вольові зусилля, відмовляючись від емоційно-позитивних впливів та подолання емоційно – негативних (наприклад, залишаючи тепле приміщення та переносючи хуртовину і мороз для досягнення відповідної мети). Вольове зусилля пов'язане з витратою нервової та м'язової енергії. Перешкоди зовнішнього середовища, а також перешкоди внутрішні (сумніви, невпевненість, страх тощо), викликають стан напруженості. Такий стан буває більш – менш тяжким, в силу чого недостатньо вольовий співробітник відмовляється від досягнення мети. Успішне подолання труднощів при виконанні дій залежить від твердої впевненості, запевнення в необхідності даного діяння, від доступності поставленої мети та чіткого осмислення задачі по її досягненню. Відчуття радості та глибокого задоволення в разі досягнення великої мети емоційно активізує співробітника, мобілізує його психофізичну енергію.

Воля підкоряє людей вимогам правопорядку. Однак порушення правових норм, злочинна поведінка також є вольовою поведінкою, тільки ця поведінка підкорена антигромадської мети. Кримінальна відповідальність настає тільки за такий злочин, вчинок, який було здійснено за умов вільного вибору дій, коли людина усвідомлювала злочинну мету свого діяння або мала можливість її передбачити.

ВИСНОВКИ З ШОСТОГО ПИТАННЯ:

Емоційно-вольова сфера особистості, як спонукання та регулятор активності, істотно впливає на ефективність діяльності співробітника НП практично для всіх служб. Через це проблема керування та саморегуляції психічного стану має цілком істотне значення при організації психологічної підготовки співробітників та при виконанні ними безпосередніх професійних функцій.

ВИСНОВКИ З ТЕМИ:

Професійна діяльність працівника підрозділів кримінальної поліції здійснюється в реальному світі, який створено складною системою суб'єктно – об'єктних відносин. Ефективність цих відносин забезпечується всією системою психологічної організації особистості працівника підрозділів кримінальної поліції. Чільне місце в ній займають психічні процеси, або діяльність психічного відображення, які отримують специфічний професійний розвиток у процесі виконання діяльності, тренувань та вправ.

Психічні процеси – відчуття, сприймання, мислення, уявлення, емоції, воля – виконують подвійну функцію. З одного боку, вони створюють структурні одиниці внутрішнього світу особистості працівника підрозділів кримінальної поліції, саму особистість. З іншого - є формами та інструментами відображення працівника поліціїреальності, виконуючі пізнавально-регулятивну функцію активності. Звичайно, не можна здійснювати аналітичний розрив між психічною функцією (сприймання, мислення, емоції) та психічним змістом (спрямованість, характер, мотиви, відношення) особистості. Взаємний зв'язок між ними міцний та нерозривний: сприймання, пам'ять, мислення набувають цілеспрямованого характеру за допомогою вольових зусиль; тим же чином вони формують єдність самої особистості працівника правоохоронних органів. Однак синтез не виключає, а передбачає аналіз.

МЕТОДИЧНІ ПОРАДИ ЩОДО ПІДГОТОВКИ ДАНОЇ ТЕМИ

При вивченні теми необхідно визначитися з особливостями пізнання явищ і об'єктів оперативної уваги виходячи з особливостей професійної діяльності працівника підрозділів кримінальної поліції. Слід підкреслити, що уявлення пізнавальної діяльності працівника підрозділів кримінальної поліції залежить від освоєння курсантами змісту та структури понять професійне: сприйняття, уважливості, пам'ять, мислення, воля.

Результатом засвоєння теоретичних знань повинно бути формування у курсантів навичок тренування пам'яті, спостережливості, уважливості та навчитися розрізняти на практиці види пам'яті та мислення.

**ТЕМА № 3: «ПСИХОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА
ОСОБИСТОСТІ ОБ'ЄКТІВ ОПЕРАТИВНОЇ УВАГИ ПІДРОЗДІЛІВ
КРИМІНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ»**

(2 години)

ПЛАН ЛЕКЦІЇ:

1. Злочинне поводження і його відображення в карному законі.
2. Види людських дій.
3. Поняття конкретного правопорушення й аналіз злочинного поводження.
4. Психологічна структура злочинної дії.
5. Психологічна характеристика й аналіз злочинної діяльності.
6. Психологічний аналіз особистості злочинця.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА:

1. Алексеев С.С. Введение в юридическую специальность. – Г., 1980.
2. Альгин А.Н. Риск и его роль в общественной жизни. – Г., 1989.
3. Антонян Ю.М., Еникеев М.И., Эминов В.Э. Психология преступника и расследование преступлений. – Г., 1996.
4. Антонян Ю.Н. Роль конкретной жизненной ситуации в осуществимые преступления. – Г., 1973.
5. Антонян Ю.Н., Гульдан В.В. Криминальная патопсихология. – Г., 1991.
6. Асмолов А.Г. Психология личности. – Г., 1990.
7. Бараненко Б.І. Психологія оперативно-розшукової діяльності. Загальна частина: Навчальний посібник. – Луганськ, 2003.
8. Богдалев А.А. Психология личности. – Г., 1988.
9. Васильев В.Л. Юридическая психология. – Г., 1991.
10. Глоточкин А.Д., Пирожков В.Ф. Исправительно-трудовая психология. – Г., 1974.
11. Годфруа Ж. Что такое психология. Т.1 и 2. – Г., 1992.
12. Горшенин Л.Г. Анализ обращения людей и методика моделирования предвиденной ситуации. – Г., 1993.
13. Губин А.В., ЧуфарНПкий Ю.В. Общение в нашей жизни. – Г., 1992.
14. Дубинин Н.П., Карпец И.И., Кудрявцев В.Н. Генетика. Обращение. Ответственность. – Г., 1989.
15. Дулов А.В. Судебная психология. – Минск, 1975.
16. Жванов В.А. Человек как носитель криминалистически значимой информации. – Г., 1993.
17. Зимин П.П., ЧуфарНПкий Ю.В. Воспитание воли. – Ташкент, 1990.
18. Илларионов В.П. Переговоры с преступником. – Г., 1993.
19. Кертэс И. Тактика и психологические основы допроса. – Г., 1965.
20. Концепція психопрофілактичної роботи в НП України та Програма її реалізації до 2005 року (затверджена наказом МВС України № 334 від 5 квітня 2002 року).
21. Личность преступника // Под ред. В.Н. Кудрявцева. – Г., 1975.
22. Орзих М.В. Личность и право. – Г., 1975.
23. Ратинов А. Р. Судебная психология для следственных. – Г., 1967.
24. Тарарухин С.А. Преступное обращение. – Г., 1974.
25. Типология личности преступника и индивидуальное обращение. – Г., 1979.
26. Филонов Л.Б. Психологические способы изучения личности обвиняемого. – Г., 1983.
27. Филонов Л.Б. Тренинги делового общения сотрудников органов внутренних дел с разными категориями граждан. – Г., 1993.
28. ЧуфарНПкий Ю.В. Общение: наука и культура. – Ташкент, 1986.
29. ЧуфарНПкий Ю.В. Юридическая психология. – Г., 1995.
30. Шепель В.М. Управленческая психология. – Г., 1984.
31. Яковлев А.М. Преступность и социальная психология. – Г., 1971

Додаткова література:

1. Алимов С.Б., Антонов-РоманНПкий Г.В. Криминологическое значение изучения конфликтности в основных сферах жизнедеятельности. Актуальные проблемы уголовного права и криминологии. - Г., 1981. - С. 61-67.
2. Батищева Л., Левы А. Тактика следственных действий при участии защитника. Законность. - Г., 1993. - № 12.
3. Бюллетень Верховного суда СССР, 1969. - №2.
4. Васильев В.Л. Юридическая психология. - Ленинград, 1974. - С. 36.
5. Васильев В.Л. Юридическая психология. - Г., 1991. - С. 222-224.
6. Викторов Б.Л. Цепь и мотив в тяжелых преступлениях. – М., 1963.
7. Волков Б.С. Проблема воли и уголовная ответственность. – Котел, 1965.
8. Горшенин Л.Г. Анализ обращения людей и методика моделирования предвиденной ситуации. - Г., 1993. - С.3.
9. Горшкова К.В., Шенский И.М. Современный русский язык. - 1957. - С.238.
10. Игошев К.Э. Психология преступных проявлений среди молодежи. - М., 1971. - С. 21.
11. Коршик М.Г., Степичев С.С. Изучение личности обвиняемого на предшествующем следствии. - Г., 1969.
12. Кудрявцев В.Н. Объективная сторона преступления. - Г., 1963. - С.13-14.
13. Кудрявцев В.Н. Причинность в криминологии. - Г., 1968. - С.42-66.
14. Кузнецов Н.9. Преступление и преступность. - Г., 1969. - С.49.
15. Лейнина Н.С. Личность преступника и уголовная ответственность. - Л., 1968.
16. Наумов А.В. Мотивы убийства. - Волгоград, 1970.
17. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии. - Г., 1976. - С. 508.
18. Самовичев Э.Г. Убийство; психологические аспекты преступления и наказание. - Г., 1988.
19. Сеченов И.М. Избранные философские и психологические произведения. - М., 1947. - С. 308.
20. Судебная психиатрия. - Г., 1987. - С.162-164.
21. Трубников Н.Н. О категориях «цель», «средство», «результат». -Г., 1968. - С.84.
22. Чертков А. Предложения прокурора о мере наказания. Законность. - Г., 1993. - № 12.
23. ЧуфарНПкий Ю.В. Юридическая психология. - Г., 1995. - С.50-52, С.34-35, С.120.

МЕТА ЛЕКЦІЇ:

дати наукові знання про психологічні типи об'єктів оперативної уваги підрозділів кримінальної поліції(злочинців та кримінально-активних осіб) та механізми злочинної поведінки; розвивати креативні навички курсантів

ВСТУП

Постійне спілкування з людьми, що є носіями негативних психічних якостей, необхідність з'ясовувати факти й обставини, що викликають негативні емоції, — усе це істотно утрудняє процес пізнання і може привести до помилок.

Закономірності психологічної науки полегшують розробку мір, що усувають чи істотно знижують дія негативних умов пізнання, створення таких умов діяльності, що будуть гарантувати від помилок при сприйнятті, оцінці фактів із боку співробітників правоохоронних органів

Для встановлення істини необхідно не тільки знати, які зміни відбуваються в психіці зазначених осіб, але і вміти правильно впливати на них, для того щоб одержати від них свідчення, що об'єктивно відображають події, що сприймалися ними

Для здійснення такого впливу необхідні значні психологічні знання. Без цього не можна визначити спосіб впливу, оцінити його результати, домогтися зміни спрямованості психічних процесів, стану осіб, через які встановлюється об'єктивна істина.

Знання психологічних особливостей правопорушників і причин здійснення ними правопорушень має велике значення для удосконалювання оперативно-розшукової діяльності.

I. ЗЛОЧИННЕ ПОВОДЖЕННЯ І ЙОГО ВІДОБРАЖЕННЯ В КАРНОМУ ЗАКОНІ

Своєрідність індивідуального злочинного поведження полягає в тому, що поряд з факторами зовнішнього середовища, а саме причин і умов, його обумовлюють і внутрішні фактори, зокрема форма провини, мотиви і мети. Фактори зовнішнього середовища стають силами поведження, що спонукують, тільки, переломивши у свідомості особистості. Для більш чіткого встановлення й розуміння психологічного змісту необхідно розкрити внутрішні пружини, що пустили в хід конкретну особистість. При проведенні оперативно-розшукової діяльності, попереднім розслідуванні і судовому розгляді кримінальних справ оперативний працівник, чи слідчий суд постійно зіштовхуються з цими питаннями і зобов'язані установити, яка була форма провини, мотиви й мети зробленого конкретного злочину.

На нашу думку, провини, мотив і ціль завжди входять у структуру злочинної дії особи. Під структурою злочинного поведження розуміється внутрішнє (психологічне) будівля цих форм злочинного поведження і взаємозв'язок їхніх складових Частин - Це положення необхідно особливо підкреслити, тому що провини, мотав і ціль нерідко розглядаються самі по собі, як самостійні явища, поза структурою злочинного поведження, елементами якого вони є. Так, наприклад, одними авторами вони розглядаються тільки з погляду їхнього вираження в нормі закону, іншими ж вони розглядаються лише як ознаки особистості обвинувачуваного.

Тим часом, визначальним положенням при характеристиці названих психологічних фактів є їхній розгляд як структурних елементів злочинного поведження. Подібний підхід дозволяє аналізувати їх як елементи діяльності особи, з'ясувати місце провини, мотиву і мети в структурі різних форм злочинного поведження і функції, здійснювані ними в період підготовки (мотивації) і здійснення злочину.

Психологічна сутність злочинного поведження складається в активному прагненні особи домогтися здійснення поставленої мети. Воно знаходить своє вираження у свідомо мотивованих діях, спрямованих на досягнення визначеної мети незалежно від того збігається вона чи не збігається з небезпечними наслідками, що настигли суспільно. Таким чином, психіка завжди включена в злочинну діяльність. Як правило, вона виступає як центральна сполучна ланка окремих дій цієї конкретної особи, через неї досягається єдність у регуляції цих дій і поведження в цілому.

Будучи по своєму змісті антигромадським, злочинне поведження з погляду його будівлі відповідає всім ознакам вольової діяльності в загально психологічному її значенні. Із суб'єктивної сторони воно характеризується волею, умотивованістю і цілеспрямованістю, а з об'єктивної — фізичними чи діями стримуванням від них . Якщо в зробленому злочині воля особи не знайшла свого вираження в силу внутрішніх причин (розлад свідомості, психічна хвороба і т.п.), то особа не підлягає кримінальної відповідальності. Якщо ж у злочині воля особи не знайшла свого вираження в силу зовнішніх

причин (примус, насильство і т.п.), то це є обставиною, що зм'якшує кримінальну відповідальність.

Облік вольового характеру злочинного поведження знаходить своє вираження в карному законодавстві. Так, законодавче поняття злочину безпосередньо виходить з вольового характеру злочинного поведження і з того, що «злочином визнається передбачене законом суспільно небезпечне діяння (чи дія бездіяльність, що зазіхає на суспільний і державний лад, систему господарства, власність, особистість, політичні, політичні, трудові, майнові й інші права громадян, а рано інше, що зазіхає а правопорядок суспільно небезпечне діяння, передбачене карним законом»¹. Це положення підкреслюється й у теорії карного права, зокрема те що, вольова дія людини, що лежить в основі побудови поняття злочину, можна визначити як свідомий цілеспрямований вплив людини на навколишній світ.

ВИСНОВОК З ПЕРШОГО ПИТАННЯ:

Таким чином, коли мова йде про психологію правопорушення, це означає, що мова йде тільки про один вид людського поведження, а саме про вольове поведження. Тим часом поряд з вольовим людині властиві й інші види дій, на яких хоча б коротко варто зупинитися.

¹ Поняття «діяння» дослівно означає в перекладі з старославянського «діяння, вчинок, справа». Воно являється вменником від дієслова «робити» («деять») і означає вже скоїне дійство, факт, що вчинився.

II. ВИДИ ЛЮДСЬКИХ ДІЙ

У залежності від чи наявності відсутності психологічного механізму розрізняють рефлекторні, імпульсивні, інстинктивні і вольові дії. Рефлекторні дії є діями-реакціями. Вони не вимагають мети і регуляції відповідно до неї, а відбуваються автоматично. Інстинктивні дії виходять з органічних імпульсів, у них відсутнє усвідомлення особи і передбачення результату дії. Імпульсивна дія — це, як правило, дія-спалах, дія-розрядка, коли вихідне спонукання (роздратування, невдоволення і т.п.), створене ситуацією, без зважування й оцінки його як мотив безпосередньо переходить у дію. Імпульсивні дії найчастіше спостерігаються в патологічних випадках, коли особа в силу щиросердечної хвороби незручно зробити вольові дії.

Що ж така вольова дія? Вольова дія — це дія, що відрізняється свідомим актом поведінки людини. Від рефлекторних, інстинктивних і імпульсивних дій воно відрізняється по змісту і структурі. Вольова дія є розумним: воно має свій значеннєвий зміст, що визначається метою і мотивом. Здійсненню вольової дії передують внутрішній процес його мотивації і вироблення мети. При цьому спонукання, перш ніж перейти в дію, усвідомлюється особою як мотив дії, а виконання вольової дії регулюється особою відповідно до його мети. Таким чином, психологічний механізм має місце у вольових діях і відсутнє у рефлекторних, інстинктивних і імпульсивних діях.

Коли мова йде про психологію правопорушення, те це значить, що мова йде тільки про свідомі вольові дії психічно здорової особи. Руйнування психічної діяльності під впливом хвороби насамперед змінює психологічні компоненти поведінки. Мотивація особистості стає патологічною в силу того, що вона формується в умовах порушеної нейродинаміки мозку. У психічно хворої особистості порушуються соціальні установки і мотиви поведінки, зовнішні (соціальні) подразники попадають у хворий мозок, у силу чого відбувається порушення значеннєвої регуляції поведінки в особистості.

Тому співробітнику правоохоронних органів при проведенні оперативно-розшукової діяльності у всіх випадках варто звертати увагу на поведінку особи (чи правильне воно, чи неправильне), на його висловлення й інтереси. Як правило, зовнішня форма поведінки в психічно хворих осіб буває неправильна, однак в окремих випадках зовнішня форма їхньої поведінки може бути правильною, зберігається навіть професійна придатність. Але пояснення свого поведінки, зокрема своїх мотивів, іноді уже викликають сумнів у психічному здоров'ї особи. Так, наприклад, інженер-кібернетик, що зробив убивство своєї дружини (труп її знайшли в шафі квартири), був здивований тим, що органи дізнання і наслідки втручаються в його взаємини з дружиною. При допиті він був зНПім спокійний, тактовний і заявив, що знищив дружину як «другорядну особистість».

В іншому випадку співробітник, що займав досить видне положення в установі, будинку постійно ходив у голому виді і працював над темою про знищення фабрик, що роблять одяг, тому що це дає, за його словами, велику економію.

На практиці, крім особистого значення, дія може мати визначене соціальне значення. Дія особи стає соціально значимим і здобуває характер суспільної дії завжди, коли воно торкається інтересів особистості, визначених суспільних груп, суспільства в цілому. У залежності від свого соціально-психологічного значення дія при цьому виступає у формі чи вчинку провини. Учинком називається соціально корисна дія, тобто дія, що має позитивне, моральне, юридичне і суспільне значення. Провиною є соціально шкідливу дію, тобто дія, що має негативне моральне, юридичне чи суспільне значення.

Для співробітника правоохоронних органів в оперативно-розшуковій діяльності завжди важливо зрозуміти вчинок особи, його соціально-психологічне значення. Обмірковуючи людські вчинки, впливає завжди їх осмислити і зрозуміти.

ВИСНОВКИ З ДРУГОГО ПИТАННЯ:

На підставі викладеного можна зробити наступні висновки 1) у кожному злочинному поводженні поряд з фізичними і що спостерігаються маються і психологічні (що не спостерігаються) елементи, 2) коли ми говоримо про психологію правопорушення, то ми маємо на увазі тільки один вид людського поводження — вольове поводження; 3) вольова дія особи може мати позитивне чи негативне соціально-психологічне значення. Правопорушення завжди є соціально-шкідливою провинною.

ІІІ. ПОНЯТТЯ КОНКРЕТНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ Й АНАЛІЗ ЗЛОЧИННОГО ПОВОДЖЕННЯ ТА КРИМІНАЛЬНОЇ АКТИВНОСТІ

Конкретні злочини як вольові акти по своїй структурі можуть бути простими і складними. Простим вольовим актом, що має психологічний механізм, є злочинна дія. Складним вольовим актом є злочинна діяльність, що складається із сукупності ряду дій, тобто епізодів складу злочину.

Поняття злочинна дія і злочинна діяльність як одиниці психологічного аналізу не слід змішувати з відповідним кримінально-правовим поняттям. З психологічної точки зору злочинною дією вважається тільки одноразовий вольовий акт, яким досягається мета, розкладається не на більш прості. У карному праві під злочинною дією розуміється як одноразовий вольовий акт, так і сукупність декількох вольових актів.

До одноразових злочинних дій, як правило, відносяться необережні злочини, зроблені при перевищенні меж необхідної оборони, а також у стані сильного щиросердечного хвилювання. Прикладами одноразової злочинної дії можуть служити одиничні акти розкрадання, зґвалтування, хуліганства і т.д.

Ряд статей ККУ говорить тільки про злочинну діяльність. Прикладом злочинної діяльності, тобто форми вольового акта, є розкрадання, що продовжуються, рекет і т.д., що складаються з ряду тотожних злочинних дій, що охоплюються єдиним наміром винного і складають у своїй сукупності один злочин.

Характер дій, що входять у діяльність, залежить від виду злочину. Так, злочинна діяльність при навмисному убивстві і навмисному заподіянні тяжких тілесних ушкоджень, як правило, складається з чотирьох і більш епізодів: 1) з незлочинних дій; 2) конфліктних ситуацій і дій; 3) підготовчих (не завжди) і виконавчих дій. Самовільне залишення військової частини (як триваючий злочин) виявляється тільки у формі злочинної діяльності, що складає, однак, з ряду дій, колювання яких може бути від трьох до восьми.

Значення психологічного аналізу можна проілюструвати на наступному прикладі. Хтось Ільїнський В.А, обвинувачуваний у здійсненні убивства з хуліганських спонукань, показав що убив Северінова І.Н. не з хуліганських спонукань, а по мотивах самооборони, тому що Северіновим І.Н. було нібито зроблене на нього напад. Версія Ільїнського В.А. у ході дізнання, наслідки і судна був спростований. При цьому був застосований метод розгляду протиправних дій обвинувачуваного «у їхній єдності», тобто в структурі його загальної діяльності. Виявилось, що в день убивства Ільїнський, знаходячись у службовому відрядженні і маючи при собі пістолет, неодноразово з хуліганських спонукань загрожував їм громадянам. У вестибулі кафе «Європа» близько 15.00 він образив працівника кафе Астахову Т.Н., демонстративно вийняв пістолет і загрожував їй. Познайомивши з громадянами Ведевим Ф.И. і Фещенко П. Г. близько 17.00 годин Ільїнський розпив з ними 3 пляшки вина. Потім дістав заряджений пістолет і, направивши його на Ведева і Фещенко, заявив: «Ну, що! Зробити Вам що-небудь?» Злякавшись погроз, останні утекли від нього Близько 21.00

Ильинский зайшов у буфет готелю «Ведмідь», де продовжив распитие спиртних напоїв. За пропозицією співробітників готелю г-н Замазкін В. В. вивів його на вулицю, щоб проводити додому. По шляху вони зайшли в спортивний тир «Метеор», де Ільїнський знову вийняв пістолет і направив його убік мішеней. Однак працівнику тиру і Замазкіну удалося запобігти стрілянині з бойової зброї. За їхньою вимогою Ільїнський забрав пістолет і пішов з тиру.

Зайшовши у вестибуль ресторану «Асторія», Ільїнський посварився там з невстановленим громадянином. При цьому він намагався дістати пістолет і заявляв: «Я йому зараз покаджу «салаге», однак Замазкін повів його з ресторану. На вулиці Ільїнський знову дістав пістолет і намагався зробити стрілянину по вуличних ліхтарях. Замазкіну й у цьому випадку удалося умовити Ільїнського і запобігти стрілянині, після чого він залишив останнього і пішов у готель. Через кілька хвилин Ільїнський зустрів г-ку Успенську, яка йшла по вулиці і пішов разом з нею. Коли Успенська зажадала, щоб Ільїнський залишив її, останній вийняв пістолет і став тримати його в руках. Злякавшись, Успенська утекла від Ільїнського.

Продовжуючи свої хуліганські дії, у 23.20, Ільїнський підійшов до прямуючого додому гр-ну Северінову І.Н., дістав з кишені заряджений пістолет і направив його на нього. Побачивши це, Северінов намагався захищатися і схопив Ільїнського за передпліччя правої руки. У цей час останній натиснув на спусковий гачок і зробив постріл в особу Северінову, отчого той помер на місці події. Розглядаючи 7 епізодів описаних дій Ільїнського, дізнання і наслідок, а потім і суд обґрунтовано прийшли до висновку про здійснення їм убивства з хуліганських спонукань.

Однак варто враховувати, що недотримання правил психологічного аналізу злочинного поведіння нерідко приводить до серйозних помилок.

Так, Абросимов за навмисне заподіяння тяжкого тілесного ушкодження, повлекшиє смерть г-на Лапикова, був засуджений до 5 років позбавлення волі. По протесту прокурора судом другої інстанції вирок у відношенні Абросимова був відмінний за м'якістю покарання. При новому судовому розгляді було встановлено, що Абросимов застосував перочинний ніж для відображення нападу, тобто діяв у стані необхідної оборони, через що суд виправдав його. Касаційною інстанцією виправдувальний вирок залишений у силі.

У чому ж причина судової помилки? Причина полягає в тому, що органами дізнання і наслідку, а потім і судом, був порушений вищевказаний принцип психічного аналізу злочинного поведіння, через що різні за своїм характером дії Абросимова у фойє кінотеатру і при нанесенні поранення Лапикову розглядалися як єдина діяльність, що знайшло своє відображення в обвинувальному висновку і вирокі. Фактично ж дії Абросимова представляли два досить самостійних епізоди. Перший епізод відбувся у фойє кінотеатру, коли між Абросимовим і г-ном Іванов виникла сварка через знайомі їм дівчини, під час якої Абросимов рукою вдарив Іванова по особі. Другий епізод відбувся через деякий час, коли Іванов з метою мести Абросимову, підмовив своїх друзів побити останнього. Викликавши Абросимова з кіно, він

запропонував йому «поговорити» за кутом будинку, де на Абросимова напали Лапиков, Филизнов і Новиков, стали його бити, повалили на землю, пинали ногами і не давали можливості піднятися з землі. У цих умовах, побоюючись за своє життя, Абросимов вийняв з кишені перочинний ніж, яким став наносити удари його особам, що били, у результаті чого ранив Лапикова, що згодом помер. З цього приклада випливає, що чіткий психологічний аналіз, проведений при вторинному судовому розгляді, допоміг виявити значеннєву самостійність кожного з епізодів-дій Абросимова, і на цій підставі розкрити справжні мотиви його поведінки і психічного відношення до вчиненого,

ВИСНОВКИ З ТРЕТЬОГО ПИТАННЯ:

З вище викладеного видно, що при встановленні психологічного змісту правопорушення необхідно завжди проводити психологічний аналіз поведінки, щоб установити, до якого виду злочинного поведінки, чи дії діяльності воно відноситься.

IV. ПСИХОЛОГІЧНА СТРУКТУРА ЗЛОЧИННОЇ ДІЇ

Слід відразу ж зазначити, що злочинна дія — це мотивований, цілеспрямований, свідомий і керований акт протиправного поводження, яким досягається визначена мета і цей акт не розкладається на більш прості. Кожна дія має значеннєвий зміст і спрямований на досягнення щодо близьких цілей, якими воно регулюється в період його здійснення. Мотиви, що спонукують визначену особу до дії, задовольняються при здійсненні поставленої мети. У силу цього злочинна дія набуває визначеного сенсу і носить характер закінченого акта.

Крім змісту, злочинна дія має внутрішню структуру, головними компонентами якої є:

- 1) мотив, ціль дії і форма провини особи (психологічні компоненти);
- 2) предмет дії, спосіб, засоби й умови його реалізації (фізичні і речовинні компоненти);
- 3) результат дії, тобто наслідку, що наступили від дії

Ціль як компонент злочинної дії виконує в ньому визначені функції. Перша її функція складається в усвідомленні діючим особою об'єкта, чи предмета особи, на яке спрямовується його дія. Друга функція виражається в бажанні досягти визначеного результату цієї дії. Завдяки меті особа регулює свої дії і направляє їх на досягнення того результату, що міститься в ній.

Прямий результат — це той, котрий входить у суб'єктивну мету особи. Він є реалізацією і безпосереднім вираженням мети. При втручанні об'єктивних, що не залежать від волі діючого особи сил, прямий результат може не збігатися по своєму обсязі з метою особи. При цьому мета реалізується не до кінця і результат виявляється менше, ніж мета дії, що намічалася. Розбіжність мети і результату виступає в цьому випадку у формі «невиконання мети». Прикладом «невиконання» мети є замах на здійснення злочину, коли ціль злочину не здійснюється до кінця з причин, що не залежать від волі винного.

Відносини між результатом і метою можуть виступати у формі «перевиконання» мети. У цьому випадку результат дії перевершує передбачувану мету і містить понад очікуваний несподіваний результат, що не входило в суб'єктивну мету даної особи. Прикладом перевиконання мети є навмисне заподіяння тяжких тілесних ушкоджень, що спричинили за собою смерть потерпілого, хоча це і не входило в суб'єктивну мету особи, що діяло.

На практиці, зокрема в процесі оперативно-розшукової діяльності, для значеннєвої характеристики злочинної дії недостатньо знати тільки його ціль. Крім мети, кожна дія має свій мотив. Роблячи конкретну дію, особу може керуватися різними спонуканнями. Для правильного розуміння вольової дії дуже важливо усвідомити собі шире співвідношення між спонуканнями і метою вольової дії. Усвідомлена мета, безсумнівно, грає дуже істотну роль у вольовій дії, вона повинна визначати весь його хід. Але ціль, що детермінує вольовий процес, сама причинно детермінується спонуканнями, мотивами, що є відображенням у психіці потреб, інтересів і т.п. Усіма вчинками людей керують їхнього спонукання, тобто визначені мотиви.

В оперативно-розшуковій діяльності співробітників правоохоронних органів важливо завжди вчасно виявити і зрозуміти діючі мотиви особи і на цій базі постаратися переконати і переконати його. Установлення мотиву дії веде до розкриття значеннєвого змісту дії і є основою для встановлення психологічного контакту і відповідного впливу на особистість.

Слід зазначити, що злочинна дія має свою динаміку, свій початок і свій кінець. Вивчення оперативно-розшуковий і слідчий практики показує, що, як правило, злочинне дія має два етапи: мотиваційний (підготовчий) і етап його практичного здійснення. Тут нам впливає, однак, відрізнити етапи злочинної дії від стадій здійснення злочину у виді готування і замаху Стадії здійснення злочину мають місце на етапі його практичного здійснення, у той час як підготовчий етап передую практичному здійсненню злочинного поведження і відбувається тільки у свідомості даної особи .

Як правило, приступаючи до дії, особа думкою створює його модель у своєму розумі. Підготовка злочинної дії у свідомості особи (його мотивація) складає перший підготовчий етап, що складається з усвідомлення мотиву і мети дії, боротьби мотивів і ухвалення рішення діяти. Спонування самі по собі не можуть з'явитися джерелом дії. Щоб стати таким джерелом, вони повинні бути усвідомлені особою як мотив. Лише ставши мотивом, психічна енергія спонування перетворюється у вольову енергію і породжує визначені дії. У цьому змісті мотив є «двигуном» поведження й активно стимулює вольову активність особи .

На стадії мотивації злочинної дії може виявитися розбіжність між метою дії і його небажаних наслідків, між наміченою метою і труднощами її здійснення в даних умовах і т.д. На цій підставі нерідко виникає внутрішній контакт суперечливих спонукань, називана боротьбою мотивів, що складається в зіткненні декількох, досить несумісних між собою спонукань особи. Як правило, що конкурують мотиви є спонуваннями різного психологічного і соціального рівня. Ними можуть бути, наприклад, низинні почуття і доводи розуму, почуття помсти й інтереси справи, органічна потреба і службовий борг, корисливий інтерес і посадовий обов'язок і т.д.

У змісту боротьби мотивів входить не просто боротьба двох несумісних побудників до дії, а боротьба мотивів належного соціально корисного поведження і мотиву, що суперечить праву, мотиву антигромадського, злочинного поведження. Іноді боротьба мотивів йде досить тривалий час, викликаючи в особи визначені психічні стани (замкнутість, пригніченість, небалакучість, скритність і т.д.).

Так, підозрюваний Моргунов показав: «З кінця серпня і до 18 вересня я всі ніяк не міг остаточно на що-небудь зважитися. Мені потрібні були гроші, щоб розплатитися з боргами, що я мав. Гроші я вирішив украсти. З іншого боку, я боявся, що потраплюся. Я не спав ночами, обмірковуючи як бути. Треба було віддавати борги. І це все-таки пересилило мене Я розумів, що йду на злочин. 18 вересня в 12.00 мене направили робити збирання в навчальних класах. Скориставшись, що в приміщенні класів у цей час нікого не було, я обшарив всю одяг, що там висів, з якої викрав біля ста тисяч карбованців. Крім

того, з кімнати № 13 (двері в неї були відкриті) я викрав фотоапарат.. ». На цьому прикладі досить добре видно, як у результаті боротьби мотивів народжується мотив злочинної дії. Перемігший мотив формує волю особи, а також характер майбутнього дії.

Роль мотиву в підготовці дії і формуванні волі особи підкреслював знаменитий росіянин учений І.М. Сеченов. Зокрема, він писав, що не може бути волі, яка б діяла «сама по собі». Поруч з нею завжди стоїть, визначаючи її, який-небудь моральний мотив, чи у формі жгучої думки, чи почуття. Виходить, навіть у найдужчих моральних кризах, коли по навчанню пНПякденної психології волі варто було б виступити усього яскравіше, вона одна, сама по собі діяти не може, а діє лише в ім'я чи розуму чи почуття.

Етап мотивації завершується прийняттям особою рішення про здійснення злочину, або відмову від його. Особа кладе кінець своїм сумнівам і коливанням і вирішує: буду діяти або утримаюся від дії. Ухвалення рішення про здійснення злочину може здійснюватися в різних формах. Воно може виділятися у свідомості діючого особи як особлива фаза і зводиться в цьому випадку до усвідомлення мети злочину. Воно може наступити в стадії боротьби мотивів саме по собі, як її дозвіл. Як особливий етап у підготовці злочину ухвалення рішення виступає тоді, коли кожний з мотивів зберігає для особи свою силу і значимість. Рішення на користь одного мотиву приймається тому, що інші мотиви придушуються і позбавляються ролі побудників дії. Мотив-переможець стає домінуючим і визначає зміст майбутнього дії.

Особі, що вчиняє злочин, приходится приймати рішення в різних психологічних умовах:

1) це можуть бути прості умови без стресів² і збудженого стану, при достатності часу на його обмірковування що характерно , наприклад, для прийняття рішень розкрадачами власності здійснення актів тероризму і т.д. Воно породжує як правило, розважливе злочинне поведження,

2) складні психологічні умови у виді сильного порушення недовіки часу на продумування рішення, наявності конфліктної ситуації, коли одній особі протистоїть воля іншого Л1, а — ведуть до прийняття недостатньо продуманих рішень, що визнає т.зв. нетрензитивне злочинне поведження, тобто поведження засноване не стільки на строгому розрахунку, скільки на пориві що характерно для прийняття рішень, наприклад при здійсненні злочинів проти особистості (зокрема, при здійсненні убивств на емоційній основі, заповідання навмисних тілесних ушкоджень, згвалтувань і т.п.).

Як правило, після ухвалення рішення настає головний етап: реалізація сформованої мотиву , метою волі особи в діях. Практично ж на стадії мотивації здійснюється, образно говорячи, проектування злочинного поведження. На стадії виконавчій цей проект втілюється в реальні дії і їхні результати. Виконання злочину вимагає вольових зусиль, що «спираються» силою мотиву і

² Стрес (от англ. stress) — стан «напруги», специфічна психофізіологічна реакція організму у відповідь на вплив різних несприятливих факторів зовнішнього або внутрішнього середовища.

мети діючої особи. На цій стадії психічна діяльність особи виявляється в регулюванні здійснюваної дії відповідно до його мети.

Витрачена особою психічна і фізична енергія втілюється в результаті дії. Тому зміст злочинної дії повинний розглядатися насамперед з результативної сторони, тобто як процес реалізації мети в результатах дії. Досягнення мети означає закінчення дії як вольового акта. Особа оцінює досягнутий результат, зіставляючи його з наміченою метою. Тому воно констатує його чи удачу, чи невдачу, чи успіх, чи неуспіх.

Таким чином, варто розрізняти функції виконувані мотивом і метою, на стадіях підготовки (мотивації) і виконання злочинної дії. На підготовчій стадії мотив і ціль формують рішення і породжують волю особи. У стадії виконання злочину вони визначають зміст уже сформованої волі особи, виступаючи її значеннєвою стороною. Свою функцію мотив і ціль надалі виконують шляхом коректування спрямованості чинених дій. Завдяки цьому забезпечується їхнє перетворення в дійстві і через нього в реальних фактах дійсності.

У ході діяльності мотив може залишитися:

1) незмінним і стати діючим мотивом. Іноді мотив, що сформував дію, у ході виконання зникає,

2) замінюється іншим чи ускладнюється додаванням нового, додаткового мотиву. Зміна мотиву може відбуватися шляхом його відпадання і припинення злочинної діяльності особи. У стадії виконання може відбутися також

3) переосмислювання мотиву шляхом заміни його соціально-позитивним мотивом поведінки. Прикладом подібного переосмислювання мотиву може служити добровільне відмовлення від подальшого здійснення злочину, явка з винної (коли злочин уже кінчений), сприяння попередженню настання шкідливих наслідків, а також самооцінка злочину в ході розслідування, щире розкаяння у вчиненому й активному сприянні його розкриттю.

Важливо зрозуміти, що між мотивом і метою особи і його злочинним поведінням існують два види зв'язків — пряма і зворотна. Прямий зв'язок виражається в тім, що мотив і ланцюг злочину породжують злочинне поведіння. Зворотний зв'язок між ними укладається в тім, що злочинне поведіння відповідно до конкретних ситуацій і умов впливає на мотив і ціль як шляхом коректування їх самих у ході здійснення злочину, так і шляхом застосування особою визначеної тактики й окремих прийомів по їхній реалізації.

Хочеться проілюструвати це наступним прикладом. Злодій з метою здійснення розкрадання йде в нічний час у магазин, щоб проникнути туди шляхом злому висячого замка на двері службового входу. Прибувши до магазину, він бачить, що двері службового входу закрита не на висячий замок, а зсередини. Тут злочинець змінює своє рішення, коректуючи його відповідно до поставленої мети, і проникає в магазин з центрального входу. Тут він бачить сплячого сторожа. Оскільки ціль його може бути досягнута лише ускладненим шляхом, тобто шляхом убивства сторожачи, особа знову відповідно до поставленої мети коректує своє злочинне поведіння і вирішує проникнути в

магазин з горища. Реалізуючі свій план, він проникає в магазин з горища, зробивши пролам у стелі, і робить розкрадання товарів.

Помітне місце в мотивації злочинних дій може належати стану сп'яніння особи. Роль алкоголю в мотивації злочину полягає в тому, що він знімає процеси гальмування. Під впливом алкоголю людина перестає дивитися на себе очима інших. Спочатку створюється ілюзія внутрішньої легкості і бажання спілкування. Потім виникає порушення звичайної мотивації поведінки. П'яній людині здається, що він поводить себе дуже логічно. Фактично ж у нього порушується звична мотивація й організація вчинків і поведінки.

Слід зазначити, що роль мотиву і мети як структурних і функціональних компонентів злочинного поведінки наочно виступає в патологічних випадках, коли один з них чи вони обоє бувають порушені. При патологічних афектах і імпульсивних станах, коли спонукання безпосереднє дає стрімку, неусвідомлену розрядку в злочинній дії, останнє втрачає характер вольового поведінки і виступає як акт поведінки душевнохворої людини, що має місце при kleptomanii (імпульсивне злодійство), піроманії (імпульсивне підпалювання), дромаманії (імпульсивне бродяжництво) і т.д..

Істотною ланкою виконання дії є його предметно-речовинні компоненти, тобто знаряддя, кошти й умови, завдяки яким досягається мета дії. Зовнішні умови можуть сприяти або перешкоджати досягненню мети. Як кошти здійснення злочину виступають предмети, речі, знаряддя, інструменти, механізми, прилади, пристрої і т.п., тому, що вони можуть «служити мети особи». Предметно-речовинні елементи злочинного поведінки вибираються особою відповідно до їх суб'єктивної значимості. Їхнє призначення в тім, що вони використовуються і керуються суб'єктом як кошту досягнення своєї мети. Кошту є здатність предмета служити меті.

Особливо варто вказати на документи як кошту здійснення злочинів. Сюди відносяться фіктивні, підроблені і розірвані службові документи й інші записи про злочинні комбінації. Будучи коштом чи здійснення «прикриття» злочину, вони виступають об'єктивними показниками мотиваційної сторони злочину. Виявлення подібних документів, а також виявлення приводу, призначення, автора й обставин їхнього виготовлення проливають світло на мотив і ціль здійснення злочину.

ВИСНОВКИ З ЧЕТВЕРТОГО ПИТАННЯ:

Таким чином психологічна структура злочинної дії містить у собі наступні компоненти:

1. Підготовка злочинної дії у свідомості особи (його мотивація) складає перший підготовчий етап, що складається з усвідомлення мотиву і мети дії, боротьби мотивів і ухвалення рішення діяти.

2. Етап мотивації завершується прийняттям особою рішення про здійснення злочину, або відмову від його..

3. На стадії виконавчій мотив втілюється в реальні дії і їхні результати.. На цій стадії психічна діяльність особи виявляється в регулюванні здійснюваної дії відповідно до його мети.

Як результат, витрачена особою психічна і фізична енергія втілюється в результаті дії.

V. ПСИХОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА Й АНАЛІЗ ЗЛОЧИННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

При здійсненні злочину окрема дія може виступати в якості самостійного, автономного акта чи поводження бути частиною більш великого цілого, тобто злочинної діяльності. Злочинна діяльність як структурна форма злочинного поводження являє собою сукупність дій, об'єднаних єдністю мотивів і мети. У злочинній діяльності виявляється характерна для людини здатність до дій далекого прицілу, далекій мотивації і цілеспрямованості, характерної, для злочинної дії. Як діяльності, так і входним у її склад окремим діям властиві свої мотиви і мети. Таким чином, при аналізі злочинної діяльності варто розрізняти мотиви і мети окремої дії і злочинної діяльності в цілому. Зазначені види мотивів і цілей не можуть замінятися один іншим: мотиви окремих дій, що входять у діяльність, не рівнозначні мотивам діяльності в цілому, і навпаки, т. к. вони є структурними елементами різних актів злочинного поводження.

По своєму змісті мотиви і мети дії і діяльності можуть збігатися. Лише при цьому умові можна говорити про єдину злочинну діяльність особи. Однак мотиви і мети дії і діяльності по своєму змісті можуть і не збігатися. У цьому випадку єдиної злочинної діяльності не буде, тому що порушується значення єдності діяльності і дії, у силу чого дія випадає зі структури даної діяльності і стає самостійним актом поводження. Між кінцевою метою злочинної діяльності і метою кожного входного в неї дії складаються відносини залежності і підпорядкованості останньої першій. Результат кожної дії стосовно кінцевої мети злочинної діяльності виступає як кошт її досягнення і разом з тим є метою даної дії. Ціль, досягається безпосередньо цією дією, і загальна мета діяльності, заради якої в кінцевому рахунку особою відбуваються усі входні в неї дії. Загальна мета визначає спрямованість, хід і побудову всієї злочинної діяльності і підкоряє собі мети входних у неї окремих дій. Відповідно до неї відбувається прогнозування діючим особою кінцевих результатів злочинної діяльності і результатів кожної дії, що входить у нього.

Мотиви окремих дій також перебувають у підпорядкуванні в залежності від загального мотиву злочинної діяльності. Стосовно окремої дії загальний мотив виступає як силу, що детермінує їхній на здійснення кінцевої мети діяльності.

При здійсненні дізнання і розслідуванні злочинної діяльності за даними поводження, як правило, можна зібрати досить зведень про психологію правопорушення, тому що в ній мотиви і мети виявляються у всій своїй повноті і визначеності. При розслідуванні злочинів у виді окремих дій часто буває недостатньо матеріалу, щоб за даними поводження вірогідно установити психологічний механізм його здійснення. На цій підставі іноді робиться висновок про неможливість установлення психології правопорушення за даними поводження. І основний упор переноситься на одержання даних про нього від підозрюваного чи обвинувачуваних. Тим часом структурно будь-яке

фактично зроблена дія завжди виступає як епізод єдиної значеннєвої діяльності даної особи.

Структурно-психологічний аналіз, тобто розгляд зробленого злочинного акта поводження в єдності з попередньою діяльністю цієї особи (як правило, до злочину) дає можливість виявити всю діяльність у цілому і вхідні в неї незлочинні дії, у яких у більшості випадків, чітко виражені мотиви і мети їхнього здійснення. Це допомагає в оперативно-розшуковій діяльності виявити весь психологічний механізм діяльності особи в який злочинний акт поводження, виступає в якості останнього завершального дії, будучи за законом самостійним актом поводження Наведемо як приклад, справа про убивство чоловіком г-ки Каічевой . Сам Каічев, будучи в нетверезому стані в квартирі своїх знайомих наніс своїй дружині — Каічевой ножом довжиною 15 див поранення в область правого боку, у результаті чого вона наступного дня померла. Сам по собі факт заподіяння Каічевим ножового поранення дружині не давав достатнього матеріалу, щоб за даними поводження установити його мотив і ціль. Каічев же визнаючи факт ножового поранення і свою провину в цьому, показав, що мети убити дружину в нього не було, а ножове поранення він наносив їй з метою «полякати», «пожартувати», чи як він став показувати надалі, «уколотити» її І осьде від установлення мотиву і мети залежала кваліфікація злочину як навмисного чи необережного убивства, чи як навмисного заподіяння тяжкого тілесного ушкодження, які привели до смерті потерпілої.

У процесі дізнання і наслідки з'ясувалися попередні взаємини Каічева з дружиною, зокрема чи не було випадків замаху на її убивство і по яких саме мотивах. Виїхавши за місцем постійного проживання Каічевих, шляхом проведення допитів і очних ставок між свідками, що близько знали Каічевих, а також у результаті виявлення і дослідження переписування Каічева було встановлено, що зроблений злочин не є ізольованим актом поводження, а входить у дворічну історію, що мала, діяльність, у ході якої Каічев не раз загрожував дружині убивством по визначених мотивах Так, батьки Каічевой показали, що у відповідь на їхнє небажання, щоб дочка виходила заміж за Каічева, останній прийшов до них і заявив, що якщо вони не дозволять дочки вийти за нього заміж, він уб'є її, щоб вона «не дісталася більше нікому»

Шляхом вивчення переписування Каічева з'ясувалося, що його батьки повідомили йому, що дружина гуляє з хлопцем по кличці «Борзий» На ґрунті ревностів Каічев у листах неодноразово загрожував дружині й обіцяв «обробитися» з нею. Шляхом допиту товаришів по службі, рідних, огляду медичної документації й особистого переписування було виявлено, що Каічев останнім часом став вважати себе імпотентом. На цьому ґрунті в нього знову загострилися відносини з дружиною, і він у переписуванні знову загрожував їй убивством, щоб вона «не дісталася нікому»

У результаті зібраних даних стало очевидним, що зроблене Каічевим поранення дружини є навмисним убивством, мотиви до якого давно вже дозріли в нього і неодноразово виявлялися в інших (незлочинних самих по собі) діях Слідчі органи кваліфікували дії Каічева як навмисне убивство при

обтяжуючих обставинах, т до його дружина була вагітна. Суд засудив Каїчева по статті закону про навмисне убивство. Вищестояща судова інстанція погодилася з правильністю встановлення мотивів злочину і його кваліфікацією, незважаючи на те, що Каїчев продовжував і надалі давати свої первісні показання

Слід зазначити, що злочин у всіх випадках є свідому дію особи. Ці дії в більшості випадків прогножуються, плануються, підготовляються, нарешті, для їхнього здійснення використовуються знання, досвід, навички і т.д.. Навіть у тому випадку, якщо зроблений злочин без заздалегідь обміркованого плану, коли злочинне рішення діяти виникло під впливом сформованої ситуації, цілком виявляють себе ці сформовані психічні зміни особистості.

Соціально-психологічні дефекти завжди входять елементом навіть у психологічну структуру злочинів, зроблених через недбайливість, самовпевненості Елементами психологічної структури злочину, як уже нами відзначалося, виступають також наявність мети на задоволення протиправної потреби (чи способу для її задоволення), знання, розумова діяльність по прогнозуванню, підготовці, здійсненню злочинних дій, прихованню слідів злочину і т.д.:

Виявлення психологічної структури злочину дозволяє повніше встановлювати істину, визначати шляху перевиховання осіб, що зробила злочини.

Тільки в тому випадку, якщо досконально вивчена психологічна структура злочину, елементи кожної злочинної дії, представиться можливість більш цілеспрямовано здійснювати діяльність по ліквідації цієї структури.

Кожен злочин робить визначений психічний вплив не тільки на чи потерпілих очевидців, але і на саму особу, що зробила цей злочин. Цей вплив буває різним у залежності від ступеня зміни психічних якостей особистості, що зробив злочин, від особливостей психологічної структури конкретного злочину. Не можна піддавати психологічному аналізу злочинну діяльність у її розвитку, не досліджуючи і цей обов'язковий етап розвитку і зміни психології особи, що скоїли злочин.

Розробка досить ефективних заходів щодо зміни психіки осіб, що зробила злочини по перевихованню і виправленню їх, може бути здійснена тільки на основі виявлених закономірностей злочинного поведження. З іншого боку, психологічний аналіз злочинного поведження обов'язково повинний завершуватися виявленням закономірностей і коштів ліквідації соціально-психологічних причин злочину, психологічної структури злочинної дії, перебуванням більш оптимальних шляхів перевиховання осіб, що зробила злочини.

Усе викладене нами і визначає зміст психологічного аналізу злочинної діяльності.

ВИСНОВКИ З П'ЯТОГО ПИТАННЯ:

Психологічного аналізу злочинної діяльності містить у собі: дослідження причин появи соціально-психологічних дефектів в особистості, психологічної структури злочину, психологічних наслідків здійснення злочину і, нарешті, виявлення основних шляхів ліквідації психологічних причин, структури злочину, визначення закономірностей у виправленні і перевихованні злочинців.

VI. ПСИХОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ ОСОБИСТОСТІ ЗЛОЧИНЦЯ

Проблема особистості злочинця останнім часом залучає до себе увага вітчизняних юристів. У цьому зв'язку ми вважаємо за необхідне розглянути психологічний аналіз особистості злочинця.

Як і будь-який вид діяльності, у тому числі злочинна, у багатьох обумовлена психологічними особливостями самого злочинця. Карно-процесуальний закон, визначаючи предмет доведення, вимагає з'ясування обставин, що впливають на ступінь і характер відповідальності обвинувачуваного, а також інших обставин, що характеризують особистість обвинувачуваного. Однак дотепер на практиці обставини, що характеризують особистість обвинувачуваного, з достатньою повнотою не встановлюються. Лише у відношенні неповнолітніх закон указує трохи більш докладне коло обставин, який необхідно з'ясувати. Тому розробка ознак особистості злочинця, що підлягають установленню, є важливою задачею юридичної психології.

При кримінологічному вивченні важливий аналіз особистості у взаємодії із соціальним середовищем, оскільки злочинне поведіння народжує не сама по собі чи особистість середовище, а саме їхня взаємодія. Вплив соціального середовища на злочинне поведіння носить складний характер. Іншими словами, соціально-економічні, політичні і культурні аспекти життя суспільства впливають на формування моделюемого механізму злочину, тоді як психологічні і психічні особливості моделюемого злочинця формують його зсередини, складаючи як би внутрішній зміст. Така градація факторів, звичайно, дуже умовна, і проте це говорить про необхідність їхнього комплексного використання.

Особистість злочинця представляє для кримінології і самостійний інтерес, тому що вона не просто відображає визначені зовнішні умови, але є активною стороною взаємодії. Для неї характерна свідомо цілеспрямована діяльність. Зв'язок соціальних умов зі злочинним поведінням є складною, причому завжди соціальні умови виявляються в злочині, переломлюючи через конкретну особистість. У ряді випадків вони в процесі тривалої соціальної взаємодії накладають відносно стійкий відбиток на особистість і породжують не окремі злочинні акти, а стійку протиправну орієнтацію, що виявляється в комплексі правопорушень.

Відмінність злочинного поведіння від правомірного, на нашу думку, корениться в системі ціннісних орієнтацій, поглядів і соціальних установок, тобто в змістовній стороні свідомості. Загальноновизнано, що саме в координатах цінності – нормативної системи особистості і соціального середовища, їхній взаємодії треба шукати безпосередні причини злочинного поведіння.

Аналіз криміналістичної літератури показує, що питанню вивчення психології злочинця приділялося і приділяється велика увага (Ратинів А. Р., Ігошев К.Е., Глазирін В. У, Дулов А. В., Васильєв В.Л. і ін.). Практично кожна робота з криміналістичної тактики і методики містить у собі ті чи інші психологічні аспекти. Проте, як свідчить практика, теоретичні дослідження психологічних особливостей правопорушників не зНПім повно висвітлюють

картину злочинної діяльності. Багато питань залишаються за кадром, у силу вузьких рамок предметів загальної і юридичної психології. Так, наприклад, вибір способу здійснення злочину нерідко здійснюється не тільки з урахуванням психологічних особливостей злочинця, але і його психічної специфіки. Останнє, як відомо, не є предметом психології.

Психологічна типізація особистості є один з методів пізнання розглянутого явища, але необхідно вивчати особистості конкретних злочинців з відповідним теоретичним обґрунтуванням отриманих даних.

Механізм соціальної детермінації злочинності вимагає сполучення двох підходів при вивченні особистості: соціально-типологічного і соціально-рольового. При соціально-типологічному підході аналізуються насамперед соціальна позиція особистості, що відповідають їй соціальні норми, їхнє сприйняття і виконання. В другому випадку особистість розглядається як активний діяч, суб'єкт суспільних відносин. Соціально-рольовий підхід дозволяє побачити позиції і функції, що об'єктивно криміногенні, тому що вони накладають на особистість обов'язку, що суперечать діючому праву, і вона може їх виконати тільки ціною правопорушення; пред'являють до неї взаємовиключні вимоги, що веде до соціально-правових конфліктів, виключають особистість зі сфери дії необхідної для неї сукупності позитивних впливів і т.п.

У кримінальній психології одне з основних питань — виділення внутрішніх особистісних передумов, що у взаємодії насамперед мотиваційної сфери особистості з визначеними факторами зовнішнього середовища можуть створити для даної особистості криміногенну ситуацію.

Психологічна залежність злочинців відрізняється за своїм характером від аналогічної особливості, яка притаманна більшості людей. Вже в силу соціального характеру його розвитку і виховання кожній людині властиве прагнення до об'єднання з іншими людьми для задоволення своїх потреб, досягнення особистих і спільних цілей. У цих об'єднаннях людина неминуче займає визначену позицію, у тому числі і залежну, підлеглу. Однак на відміну від убивць, люди які дотримуються закону при несприятливих обставинах здатні вийти з групи, піти від незадовольняючого їх контакту, або постараються змінити внутрішню позицію до таких обставин.

Практика показує, що для різних видів злочинів (корисливих, насильницьких, необережних) характерні різні перекручування в мотиваційній сфері правопорушника.

Здійснення саме даного вчинку суб'єктом обумовлюється як зовнішньою ситуацією (об'єктивний фактор), так і установками суб'єкта, одна з яких на рівні свідомості перетворюється в намір (суб'єктивний фактор). Ці установки акумулюють минулий життєвий досвід суб'єкта, є результатом його виховання, впливу родини, визначеної соціальної групи і т.д.

Одним з істотних компонентів причинного комплексу злочинності є незадоволеність запитів людей як учасників сфери споживання, обумовлена відставанням від платоспроможного попиту населення. На сьогоднішній день

загальноновизнано, що розривши між потребами в матеріально-товарних цінностях і послугах і можливостями їхньої реалізації приводить до виникнення соціально негативних наслідків. Варто розрізняти тут щонайменше два варіанти формування злочинного поведження.

Воно відбувається аналогічно вже розглянутому нами впливу соціального протиріччя в сферах праці і розподілу, тобто дефіцит предметів споживання і послуг впливає на психологію населення, породжуючи негативні соціальні установки, що позначається на рівні злочинної активності населення. Дефіцит послуг позначається на стані насильницької злочинності: слабкий розвиток побутового обслуговування веде до підвищення напруженості у відносинах між людьми, формуванню конфліктного соціально-психологічного клімату. За результатами досліджень у регіоні з менш розвитими побутовими послугами число конфліктів у цій сфері більше, ніж в інших.

Відзначимо, що дефіцит є однією з умов для заняття злочинною діяльністю. Дисбаланс між попитом та пропозицією активно використовується різного роду ділками, що підвищують за допомогою незаконних операцій власну платоспроможність. Споживчий дефіцит сприяє поширенню спекуляції, шахрайства, хабарництва, корупції, наркобізнесу.

Особистість насильницького злочинця характеризується, як правило, низьким рівнем соціалізації, що відображає пробіли і недоліки основних сфер виховання: родини, школи, професійно - технічного училища, виробничого колективу. Мотиваційна сфера цієї особистості характеризується егоцентризмом, стійким конфліктом з частиною представників навколишнього середовища, виправданням себе. Алкоголь тут є в більшості випадків каталізатором, що активізує злочинну установку.

При з'ясуванні механізму утворення злочинного наміру необхідно сполучити знання загальних закономірностей злочинності з глибоким вивченням особистості злочинця. Останньому багато в чому сприяє знайомство із соціальними групами, членом яких є даний індивід. Вивчення структур взаємин, що існують у найближчому середовищі цієї особи, знання психології соціальних груп, членом яких є ця особистість, необхідно для розкриття зв'язку особистості і суспільства, зв'язки індивідуальної і суспільної свідомості. Суспільна особа будь-якої людини багато в чому обумовлено змістом його мікросвіту, психологічна структура якого служить могутнім каталізатором індивідуального поведження. Дуже часто характер поведження залежить від змісту норм поведження навколишнього середовища.

Злочин можна розглядати як відхилення від норми у взаємодії особистості з навколишньою соціальним середовищем. При здійсненні насильницьких злочинів порушення нормальної взаємодії із соціальним середовищем зв'язано з гострою конфліктною ситуацією. Часто відбувається «зараження» конфліктною ситуацією й участь у групових хуліганських діях і масових заворушеннях великих груп осіб. Подібний вид конфліктів характерний для осіб з хитливою психікою, низькою правосвідомістю, слабким рівнем загальної культури, легко збудливих, схильних до конформізму з особами, що знаходяться в юрбі. Хуліганські прояви однієї людини можуть служити емоційним сигналом і прикладом для наслідування іншим особам.

Психологія осіб, що зробила убивства, виявляє в них сильну залежність від іншої особи. Убивці в цілому відносяться до такої категорії людей, для яких вільна і самостійна адаптація до життя — завжди важка проблема. Факт злочину показує, що вихід з контакту з жертвою для них — практично неможливий спосіб поведінки. Варто мати на увазі, що ця залежність може реалізовуватися не тільки в контакті з жертвою, але і з ким-небудь іншим, тоді злочин виявляється опосередкованим залежністю від третьої особи.

Убивство виникає як дія, спрямоване на збереження автономної життєздатності злочинця, що як би розриває зв'язок з життєвозабезпечуваним фактором, що перестав виконувати цю приписану йому функцію. Основним у походженні убивств є онтогонестичний фактор — блокування здатності до автономії в результаті відкидання потенційного злочинця іншими особами. Переважна більшість убивств відбувається з прямим наміром, третина з них, як показує практика, обмірковується заздалегідь.

Вивчення осіб, за убивства (500 чіл.) показує,

що біля половини засуджених за убивство почали вживати спиртні напої з раннього віку. «Алкоголь у кілька разів підсилює прояв агресії й поважчання. Агресивні дії в основному виявлялися в погрозах, побиттях, образах і бійках, тобто були спрямовані проти особистості і суспільного порядку. Якщо серед убивць переважали чоловіки, то, як правило, більш половини жертв були жінки. В третині випадків убивця і жертва були незнайомими один з одним чи познайомилися безпосередньо перед злочином. У 30% вони були родичами, причому в 8,6% чоловіками, в інших випадках — знайомими, товаришами по службі, сусідами. Найчастіше убивства відбуваються у віці від 20 до 30 років.

Усій групі засуджених за особливо тяжкі убивства властива жорстокість, що виявляється в звертанні з тваринами, дітьми, старими, жінками.

Аналіз умов виховання показав, що засуджені за убивство в півтора разу частіше виховувалися в несприятливих умовах, чим у благополучних. У дитячому віці близько 20% росли без обох батьків. Третя частина виховувалася в неповній родині, при цьому 9% без матері, 75% без батька. У кожному п'ятому випадку неповнота родини була зв'язана із судимістю батьків. Найбільш криміногенний фактор — судимість матері.

При аналізі матеріалів виявилось переростання агресивного поведінки в дитячому віці в протиправне і злочинне в підлітковому і юнацькому віці. Третина обстежених була вперше засуджена у віці 16-17 років. Ці особи несумлінно відносилися до роботи, злісно порушували трудову дисципліну, пиячили, постійно створювали конфліктні ситуації.

З 500 засуджених за особливо тяжкі убивства 300 була проведена судово-психіатрична експертиза. У 180 випадках майже в кожному другу, експертизу минулого відзначені різні аномалії, що не виключають осудності: хронічний алкоголізм, психопатія, органічні захворювання головного мозку, шизофренія і т.д.

Відзначимо, що в особливому розділі юридична психологія розглядає психологічні аспекти необережної злочинності, досліджуючи при цьому побутову і професійну необережність.

У зв'язку з бурхливим розвитком техніки і проникненням у багато сфер життя могутніх енергетичних джерел різко зросла суспільна небезпека необережних злочинів. У зв'язку з цим найважливішу задачу складає розкриття психологічного механізму необережного злочину, що дозволяє зв'язати необережне поводження з індивідуальними особливостями особистості.

Хоча при описі психологічного джерела необережності часто використовуються такі вираження, як «зневажливість», «легкодумство», «безтурботність», «розхитаність» та інше, однак подібні вираження припускають скоріше соціально-етичну, чим психологічну характеристику процесів, механізм виникнення яких залишається нерозпізнаним. Тому найважливіша задача — розкрити психологічний механізм необережного злочину, зв'язати необережне поводження з внутрішнім світом суб'єкта і системою цінностей, на яку він орієнтований.

Повне і глибоке вивчення слідчим і судом психологічний особливостей особистості обвинувачуваного сприяє рішення ряду актуальних задач.

1. Правильна кваліфікація злочину.
2. Вибір тактичних прийомів, що найбільшою мірою сприяють успішності при виробництві слідчих дій, особливо при допиті підслідного.

3. Виховний вплив на особистість правопорушника з метою його ресоціалізації повинне починатися на першому допиті і спиратися на досить глибокі знання слідчим і суддею індивідуальних особливостей і динаміку даної особистості.

4. Робота з виявлення причин і умов злочину проводиться більш глибоко і всебічно, якщо слідчий вивчив психологічні особливості особистості обвинувачуваного.

У криміналістичній психології велике значення має програма вивчення особистості злочинця, у якій варто виділити наступні групи ознак.

1. Соціально-демографічні. У цю групу входять: підлога, вік, утворення, партійність, соціальний стан, спеціальність, шкала ролей і т.п.
2. Соціально-психологічні. У цю групу входять: інтелектуальні, вольові, моральні якості, риси характеру і т.п.
3. Психофізіологічні. У цю групу входять: темперамент (сила, рухливість і урівноваженість нервової діяльності, а також зведення про патологічні відхилення особистості).

ВИСНОВКИ З ШОСТОГО ПИТАННЯ:

Психологічне вивчення особистості обвинувачуваного, а потім підсудного містить у собі дослідження його внутрішнього світу, потреб, спонукань, що лежать в основі вчинків, емоційно-вольової сфери, здібностей, індивідуальних особливостей інтелектуальної діяльності (мислення, сприйняття, пам'яті й інших пізнавальних процесів).

Слід зазначити, що в рамках карного процесу можуть вивчатися не всі психологічні особливості підслідного, а тільки мають принципове значення для кримінальної справи. Вивчення психологічних особливостей

обвинувачуваного повинне бути складовою частиною розслідування злочину, і в кожному конкретному випадку діапазон цих зведень повинний конкретизуватися в залежності від категорії і характеру кримінальної справи і від особливостей особистості обвинувачуваного. Психологію особистості обвинувачуваного варто вивчати так, щоб слідчий міг забезпечити рішення кримінально-правових, карно-процесуальних, кримінологічних і виправно-трудова проблем по конкретній справі. Широкий діапазон зведень про особистість припускає використання великого числа джерел інформації про психологію обвинувачуваного процесуального і непроцесуального характеру.

ВИСНОВКИ З ТЕМИ:

Використання психологічного портрета передбачуваного злочинця в слідчій і пошуковій практиці покликане полегшувати проведення цілеспрямованого розшуку злочинця; допомагати виключати певних осіб з кола підозрюваних і фокусувати увагу на реальному підозрюваному; раціонально використовувати наявні сили й засоби в процесі розшуку злочинця; прогнозувати ймовірний час і місце настання чергової кримінальної події.

Таким чином, розробка психологічного пошукового портрету передбачуваного злочинця, прогнозування часу й місця вчинення чергової подібної кримінальної події цілком реально і перспективно, що дозволяє сподіватися, що більш широке використання зазначеного методу позитивно відобразиться на результатах оперативно-розшукової та слідчої діяльності по розкриттю та розслідуванню злочинів.

МЕТОДИЧНІ ПОРАДИ ЩОДО ПІДГОТОВКИ ДАНОЇ ТЕМИ:

При вивченні теми необхідно визначитися зі структурою та складовими психологічного портрету злочинця як результату психолого-правового дослідження матеріалів кримінальних і оперативно-розшукових справ, що містить інформацію про пошукові ознаки злочинця, рекомендації для висування оперативно-розшукових і слідчих версій і основні напрямки по їхній обробці, а також прогностичну оцінку ймовірного вчинення чергового злочину.

Уяснити межі та порядок складання та використання методу психологічного портрета передбачуваного злочинця. Необхідно визначити основні характеристики поведінки злочинців, що можуть викликати підозру.

При вивченні теми слід приділити увагу психологічним та соціально-демографічним ознакам лідерів і учасників ОЗУ. Це один з основних шляхів підвищення ефективності роботи підрозділів, у компетенції яких знаходяться питання боротьби з організованими злочинними угрупованнями.

Слід приділити увагу технології створення та використання психологічного портрету серійних злочинців та і створення на його основі портрета невідомого злочинця з виявленими пошуковими ознаками («метод профілювання»). Важливою складовою такого аналізу є вивчення географічних аспектів злочину і поведінки злочинця (або «географічних моделей»).

Означені знання є теоретичним підґрунтям оперативно-розшукових версій і повинні враховуватися при організації оперативно-розшукового провадження.

ТЕМА № 4. «ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ГРУПОВОЇ ТА ОРГАНІЗОВАНОЇ ЗЛОЧИННОСТІ

(2 години)

ПЛАН ЛЕКЦІЇ:

1. *Юридичні, економічні та психологічні ознаки та поняття організованої злочинності.*
 - 1.1 *Поняття групової злочинності.*
 - 1.2 *Види злочинних груп.*
 - 1.3 *Деякі особливості мотивації групової злочинної діяльності.*
2. *Психологічні ознаки і поняття організованої злочинності.*
3. *Психологічна суттєвість організованої злочинності.*
 - 3.1 *Джерела організованої злочинності.*
 - 3.2 *Психологічна структура організованої злочинності.*
4. *Сфери діяльності організованої злочинності.*

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА:

9. Адашкевич Ю. Н. Движущая сила организованной преступности. - М.: Академия МВД РФ, 1995.
10. Андросюк В.Г., Казміренко Л.І., Юхновець Г.О. Професійна психологія в органах внутрішніх справ. Загальна частина: Курс лекцій. - К.: НАВСУ, 1995.
11. Бараненко Б.І. Психологія оперативно-розшукової діяльності. Загальна частина: Навчальний посібник. – Луганськ, 2003.
12. Бараненко Б.І. Психологія оперативно-розшукової діяльності. Загальна частина: Навчальний посібник. – Луганськ, 2003.
13. Ванюшкин С. В. Влияние организованной преступности на общество и некоторые его истоки. - М., 1998.
14. Ванюшкин С. В. Организованная преступность в реформируемой России и направления борьбы с ней. - М.: Академия МВД РФ, 1999.
15. Доклад Специальной группы центра. Российская организованная преступность. - М., 1996.
16. Долгова А. И. Организованная преступность, ее развитие и борьба с ней. - М., 1996.
17. Долгова А.И. Знать и исполнять закон. - М., 1987.
18. Дунаев А.Ф., Батышев А.С. Психология и педагогика в профессиональной подготовке сотрудников ОВД. – М., 1992.
19. Емельянов А. С. Теоретические аспекты проблемы организованной преступности // Вопросы организованной преступности и борьбы с ней. Сборник научных трудов. - М.: НИИ МВД РФ, 1993.
20. Зелинский А.Ф. Кримінальна психологія. – К., 1999.
21. Китов А.И. Психология управления: Учебник. – М.:МВШ МВД СССР, 1979.
22. Кононенко Л.М. Організація діяльності органів внутрішніх справ що до попередження та припинення групових порушень громадського порядку і масових безпорядків: Лекція. - К.: НАВСУ, 1997.
23. Корчагин А. Г., Номоконов А. В., Шульга В. И. Организованная преступность и борьба с ней. - Владивосток, 1995.
24. Кричевский Р.Л., ДубНПкая Е.М. Психология малой группы. - М.: МГУ, 1991.
25. Маслов Г.Ф. Российская организованная преступность и противодействие ей в условиях Дальнего Востока. - Хабаровск, 1998.
26. Никифоров. Г. Психология профессиональной подготовки. - СПб., 1993.
27. Овчинский В. С. Криминальные, уголовно-правовые и организационные основы борьбы с организованной преступностью в Российской Федерации. - М.: Академия МВД РФ, 1994.
28. Столяренко А.М. Психологическая подготовка личного состава ОВД. - М.: МВШ МВД СССР, 1987.

Додаткова література:

1. Данилов В.А. О путях формирования профессионально значимых качествах сотрудников ОВД в ходе профессионального обучения // Актуальные проблемы профессиональной подготовки кадров в ВУЗах МВД в современных условиях (Научно-методическая конференция 17-18.04.79). - К.:КВШ МВД СССР, 1979.
2. Данилов В.А., Лури В.С. Использование возможностей психологией полицией США // Сборник МВД СССР. – М.: НИИ МВД СССР. - №4(54). - 1990.
3. Кац Г. Минимальные требования к профессиональной грамотности полицейских (Сборник рефератов зарубежных публикаций). - М.: НИИ МВД СССР, 1979.
4. Концепція психопрофілактичної роботи в НП України та Програма її реалізації до 2005 року (затверджена наказом МВС України № 334 від 5 квітня 2002 року).
5. Платонов К.К. О модели проектируемого профессионала // Комплексное изучение человека и формирование всесторонне развитой личности. - М., 1973.
6. Полицейские органы стран Западной Европы, Северной и Южной Америки, Австралии // Проблемы преступности в капиталистических странах (по материалам зарубежной печати) Информационный бюллетень №1. - М.:НИИ МВД СССР, 1987.

МЕТА ЛЕКЦІЇ:

дати наукові знання про юридичні, економічні та психологічні ознаки та поняття організованої злочинності, психологічні ознаки і поняття організованої злочинності, психологічну сутність та структуру організованої злочинності.

ВСТУП

Організована злочинність у світі і, зокрема, в Україні – феномен, про існування якого ще недавно багато хто не підозрювали, а сьогодні вже говорять, пишуть, сперечаються вчені, співробітники правоохоронних органів, засобу масової інформації країн Європи, Америки й ін.. Це обумовлено кримінальною й економічною експансією організованої злочинності у всіх економічно розвинутих країнах світу.

Незважаючи на ті обставини, що закордонні країни зіштовхнулися з українською організованою злочинністю віч-на-віч, вони ще не втратили здібності сприймати її як чужорідне явище. У результаті виникла унікальна ситуація, коли складне правове, соціальне, економічне явище може бути з достатньою часткою об'єктивності вивчено не тільки «зсередини», але і «зовні».

На наш погляд, вивчення української організованої злочинності ззовні, з позицій стороннього спостерігача має велике наукове і практичне значення.

По-перше, може збагатити розуміння цього феномена виявлення додаткових закономірностей його розвитку і функціонування в результаті застосування нових, невідомих українській науці і правозастосувальній практиці прийомів.

По-друге, багаті плоди може принести науковий аналіз досліджуваного явища, вільний від штампів, помилкових «аксіом» вітчизняної науки.

При цьому, однак, необхідно враховувати не завжди адекватне сприйняття закордонними дослідниками специфіки соціальних, економічних і інших факторів, від яких залежить правильне розуміння організованої злочинності. Крім того, вони також не вільні від власних наукових штампів, невідомих чи давно розвінчаних вітчизняними вченими.

Помітна активність української і російської організованої злочинності відзначається в США. Одночасно, уряд цієї держави докладає істотних зусиль, спрямованих на ефективну протидію організованої злочинності країн СНД, заснованих на правильному і повному науковому розумінні.

У рамках даної теми проводиться загальний психологічний аналіз основних наукових понять, через які розкривається зміст і сутність організованої злочинності, на основі наукових джерел України, Росії і США. При цьому переслідувалася мета визначити найбільш правильні, наукові

підходи до її розуміння, на основі окремих фрагментів скласти цільну картину.

При роботі над темою були використані як вітчизняні, так і новітні закордонні джерела.

1. ЮРИДИЧНІ, ЕКОНОМІЧНІ ТА ПСИХОЛОГІЧНІ ОЗНАКИ ТА ПОНЯТТЯ ОРГАНІЗОВАНОЇ ЗЛОЧИННОСТІ

1.1 Поняття групової злочинності. Статистична звітність показує, що серед усіх щорічно реєструємых в Україні злочинів 25-30% - групові, тобто зроблені групами. Статистика досить похмура, але, на щастя, сильно завищена з тієї причини, що в якості групових враховуються всі кримінальні справи, де співучасниками названі два і більш засуджених. Але співучасть - не завжди група і не всякий злочин, зроблений в співучасті, є груповим.

Звернемося до діючого кримінального законодавства. Кримінальний кодекс у ст. дає загальне визначення співучасті і вказує ознаки співучасника-виконавця, організатора злочину, підбурювача, пособника. У теорії кримінального права таке з'єднання учасників злочину називається співучастю у тісному змісті слова, чи власне співучастю. Призначення цього інституту – визначити підставу кримінальної відповідальності осіб, що самі не робили дій, передбачених відповідною статтею Особливої частини Кримінального кодексу, але причетні до них. Крім того, у деяких статтях Особливої частини, що містять ознаки різного роду злочинів, як кваліфікуючі обставини згадуються: здійснення злочину за попередньою змовою групою осіб і здійснення злочинів організованою групою.

Як самостійний склад злочину, передбачений бандитизм – організація збройних банд, участь у банді й вчинених бандою нападах.

І, нарешті, серед обставин, що обтяжують відповідальність у ст. КК України згадується здійснення злочину організованою групою.

Не всі перераховані форми співучасті є злочинними групами; насправді рівень групової злочинності на багато нижче, ніж її статистичні показники.

Ст. КК, що визначає поняття і підставу кримінальної відповідальності "тіньових співучасників" – організатора злочину, підбурювача і пособника не згадують про групове здійснення протиправного діяння. Виконавцем його може бути одна людина, і тоді участь у ньому інших осіб, що виступають як організатори, підбурювачі чи пособники, не дає підстави для кваліфікації вчиненого в складі групи.

Існування в діючому кримінальному законодавстві понять «група» і «організована група» дає підставу вважати, що в першому випадку мова йде про неорганізовану злочинну групу. Але тоді це вже не група, а щось інше.

Що саме, залишається неясним. Швидше за все, мова може йти про співвиконавство двох чи більш осіб за попередньою змовою чи без нього, коли кожний із співучасників, спільно й узгоджено з іншими робить дії, що містять склад даного злочину. І не більш. Адже всяка злочинна група, як справедливо вважає А.П. Самонов, «...це неформальне об'єднання людей, що організувалися з метою задоволення своєкорисливих особистих інтересів і потреб на основі злочинної діяльності». Можна сперечатися про мотиви, вони можуть бути і не особистими, і не своєкорисливими: прикладів

активної діяльності терористичних організацій, що діють в ім'я релігійних і політичних гасел, більш ніж досить. Але ознаки організованості всякої групи, у тому числі злочинної, а також стійкості такого об'єднання (у цитаті говориться про злочинну діяльність, а не одиначне порушення закону), цілком погодиться з розумінням малої неформальної соціальної групи прийнятому в соціальній психології. Мала неформальна соціальна група, на відміну від юрби чи іншого тимчасового спонтанного співробітництва людей, являє собою відносно стійке об'єднання (співтовариство), що виникло на основі спільності поведінкових програм. Це визначає «кооперативне поводження учасників групи і їхня солідарність в орієнтації на загальний успіх».

Група неувяна без ієрархічної структури, конформізму її членів і стійкого розподілу ролей серед них. Структурність, солідарність учасників і стійкість – це і є ознаки організованості всякої злочинної групи. Тому освячене авторитетом закону і багаторічної правоохоронною практикою словосполучення «організована група», не зНПім удало, воно нагадує «олію олійну»: усяка група – організована, якщо вона не організована, то це не група, а тимчасова спільність для виконання визначених ролей. Наприклад, пасажери одного літака, черга покупців і т.п. Співучасть у злочині, що виник без психологічного й організаційного з'єднання винних осіб не варто було б, щоб уникнути термінологічної плутанини називати злочинними групами, краще було б використовувати термінологію співучасть: співвиконавство, підбурювання пособництво з попередньою змовою чи без попередньої змови.

Про організованість і структурну побудову може йти мова лише у відношенні численного об'єднання людей. Двоє не можуть організуватися, вони можуть лише об'єднатися.

Ще в 1903 році укладачі кримінального кодексу в Росії в пояснювальній записці з посиланням на роз'яснення Сенату вказували, що злочинне співтовариство (зграя) можлива при участі в ньому не менш 3-х осіб, тому що «...це число необхідне для самого буття зграї».

І дійсно двоє, пара - не група, група – завжди більше двох. Ця істина, що впливає зі значення загальновідомих слів, завжди здавалася очевидної, вважалася кримінальним законодавством і судовою практикою, але починаючи з указів Президії Верховної Ради СРСР від 4 червня 1947 р.

«Про кримінальну відповідальність за розкрадання державного і суспільного майна» і «Про посилення охорони особистої власності громадян», злочинську зграю стали називати організованою групою (у тексті указів після слів «організованою групою» зазначений синонім «зграєю», і для розширення кола осіб, що підлягає максимально суворої відповідальності, суди і теоретики кримінального права зНПім довільно, ігноруючи зміст історично сталих понять «зграя», «злочинне співтовариство», «мала неформальна група», стали вважати організованими злочинними групами співучасть двох чоловік у здійсненні хоча б одного злочину. Це було в дусі того часу.

Експериментально встановлено, що групова психологія співтовариства людей з'являється в спілкуванні як мінімум трьох чоловік (тріади): “...ми бачимо відмітну рису тріади насамперед у тім, що вона утворить мінімальну структуру, у якій виявляється можливість для формування групового, а потім колективної самосвідомості шляхом досягнення загальних значень”.

Група робить на своїх членів конформістський тиск, випробує їх на лояльність і стійкість, придушує й усуває опозицію.

Експериментальні психологічні дослідження підтверджують нову соціальну якість об'єднання трьох і більш особистостей.

У відносинах між двома співучасниками це неможливо. Серед двох буває лідер, але вплив одного лідера і вплив більшості, що підтримує лідера, - фактори непорівнянні.

Отже, групове злочинне поводження являє собою спільну злочинну діяльність учасників злочинних груп, тобто організованих об'єднань трьох і більше осіб.

Організованість припускає спільність цілей і тривалу взаємодію співучасників, що забезпечується стійкістю групи, її ієрархічною і функціональною структурами.

Спільність цілей спільної злочинної діяльності і взаємодія її суб'єктів досягаються погодженістю дій, тобто змовою. Спільність цілей і змову не означають єдності мотивів: співучасники часто керуються різними спонуканнями. Один з бандитів, наприклад, прагне до збагачення, інший – до влади, третій грабує з помсти і т.д.

Психологія групової злочинної діяльності відрізняється і тим, що поводження співучасників у значній мірі конформно. Експериментальна психологія давно установила, що групові рішення, особливо в ситуації ризику, значно частіше бувають помилковими, чим індивідуальні. Ця загальна закономірність, незалежна від характеру групової діяльності і виду груп – від політбюро до злодійської зграї. Тому що людям легше приєднатися до “думки”, чим приймати рішення самотійно. Письменник-сатирик М.Жванецький в одній зі своїх зНПім не гумористичних заміток пише: “Один – міркує, двоє – міркують менше. Троє – зНПім не міркують”. Дуже точно і психологічно обґрунтоване зауваження. І знову усе починається коли зберуться троє. Не випадково п'яниці звичайно “міркують на трьох”, а охоронці порядку в тривожний час забороняють обивателям збиратися на вулиці більше трьох.

Одностійкість у злочинних угрупованнях досягається не тільки конформізмом рядових учасників групи, але і завдяки твердій дисципліні, що спирається на “блатні” традиції і насильство. До такого внутрігрупового режиму взаємин примушує конспіративний статус банди і диктаторські тенденції всякого керівництва, особливо неформального.

Як відзначалося вище, кримінально-правова теорія і законодавство розглядають здійснення злочину в складі груп як обставина, у деяких випадках у кілька разів – посилююча відповідальність. Аргументи гранично

прості і, як здається зНПім безперечні: об'єднання злочинців у групи об'єктивно небезпечно для суспільства. Ймовірно так воно і є, зокрема в економічній злочинності. Але висновок про те, що кожен член злочинної групи заслуговує більш строгого покарання, з цієї посилки не випливає. Інший висновок, покладений в основу діючих норм Особливої частини і потребуючий гранично твердих санкцій за здійснення злочину у складі груп (чи “організованих груп”), ґрунтується, у сутності на об'єктивному зобов'язанні, суперечному одному з основних принципів демократичного кримінального права - відповідальності за провину. Незрозуміло, чому участь у викраденні чужого автомобіля трьома співучасниками може спричинити позбавлення волі до 10 років, а якщо автомобіль украде хтось поодинокі, то – позбавлення волі до 3-х років чи виправні роботи? Адже одному це зробити сутужніше, і якщо злодій – одинак успішно з “справою” справився, значить він більш небезпечний, чим рядовий учасник групового злочину з тим же результатом.

Не можна забувати про конформність і залежність індивіда – члена злочинної групи. Ця залежність може бути настільки сильною, що вільне волевиявлення особистості істотно обмежується. Нелогічно і несправедливо підвищену соціальну небезпеку злочинної групи автоматично переносити на особистість окремого учасника. Провина і відповідальність кожного з них індивідуальна, і визначатися вона повинна з урахуванням ролі в злочинній діяльності злочинної зграї і місця в ієрархічній структурі.

Тим часом у численних публікаціях на тему боротьби з організованою злочинністю переважають рекомендації посилення головної відповідальності всіх учасників злочинних груп, за винятком тих, котрі “діяльно покаялися”, тобто зробили допомогу дізнанню, слідству і суду в знешкодженні злочинного угруповання. Видимо, для посилення стимулів для зрадництва один автор кандидатської дисертації пропонує вказати в законі, що всі інші учасники групи, тобто ті, хто не видав своїх співучасників, повинні бути покарані повною мірою без обліку яких-небудь зм'якшуючих відповідальність обставин. Такі крайності суперечать основним принципам кримінальної відповідальності і не можуть бути реалізовані.

4.2 Види злочинних груп. *З урахуванням ступеня організованості малі соціальні групи в соціально-психологічній літературі розташовуються на трьох рівнях.*

На нижчому рівні – дифузні групи, що виникають з безпосереднього спілкування на основі дружніх, родинних, земляцьких, національних відносин. Об'єднання утворюються в результаті угоди, явного чи мовчазного, висування лідера чи групи лідерів, а також визначення функціонерів.

Середня ланка – асоціація : відносно велике об'єднання людей чи груп для досягнення загальної мети. Члени асоціації зберігають значну автономію, поєднуючи свої зусилля лише в якій-то вузькій області

співробітництва. Існують асоціації наукові, спортивні, які виникли на основі спільного проведення дозвілля і т.д.

Вищий рівень згуртованості соціальних груп - складають колективи і корпорації – стійкі, спаяні об'єднання з чітко вираженими вертикальної (ієрархічної) і горизонтальної (функціональної) структурами, системою керування часто загальним інтересом.

Застосовування такої соціально-психологічної класифікації й у залежності від згуртованості і розмірів злочинних угруповань розрізняються три рівні їхньої консолідації.

1. В основі піраміди – численні стихійно виниклі зграї злодіїв, шахраїв, грабіжників, а також банди, що складаються з декількох учасників; лідери (організатори), звичайно приймаючи особисто участь у здійсненні злочину; співучасники один одного знають; “даху” у виді заступників в органах влади і правосуддя як правило не мають.

2. На середньому рівні – злочинні організації, що складаються з декількох первинних груп, чи лідера групи лідерів, і стійка спеціалізація “підрозділів” – бойовиків, виконавців розвідки і контррозвідки, власників “общака” (загальної каси злочинної організації), а також у багатьох випадках – співучасників з числа корумпованих чиновників.

3. Вищий рівень організованої злочинної діяльності складають злочинні корпорації, які охоплюють своєю діяльністю цілі регіони чи галузі економіки, найчастіше з міжнародними зв'язками. Без участі в них високорозташованих посадових осіб діяльність злочинних корпорацій практично неможлива. Злочинні об'єднання такого рівня називають ще кланами.

Слід зазначити, що пропонований розподіл, як і всяка інша класифікація соціальних явищ, не має чітких розмежувальних ліній.

Групова злочинність у кримінологічному плані – дуже складне і суперечливе поняття. Зграї рекетирів і грабіжників нерідко роблять напад на тіньовиків – процвітаючих лідерів і учасників організованої економічної злочинності, а потім служать їм же, усуваючи конкурентів і “вибиваючи” борги. Відбувається зрощування кримінальних “авторитетів” з “тіньовим” і відверто злочинним бізнесом. Правда і те, що з деяких пір спостерігається прагнення вітчизняного криміналітету до депутатських мандатів і державних посад.

Цей рух, тісно зв'язаний з хабарництвом на всіх рівнях влади, який з легкої руки Президента України Л.Д.Кучми названа “п'ятою владою” (після законодавчої, виконавчої, судової і “четвертої влади” – засобів масової інформації). Деякі аналітики, зокрема з центра Координаційного комітету з боротьби з корупцією й організованою злочинністю, розглядають “п'яту владу” як єдину централізовану систему зі своєю стратегією і тактикою, кінцева мета яких – створення “...своєрідного антисуспільства зі своїм господарством, законами, дуже швидким судом та інше, члени якого не тільки виживають, але і досягають життєвого рівня, недоступного законослухняним громадянам”.

Стало своєрідною модою повторювати про всесилля мафії в Україні і зображувати організовану, а точніше групову злочинність, як реальну, “спаяне кримінальне середовище” з чіткою внутрішньою централізованою структурою, єдиним керуванням, зовнішніми зв'язками і навіть з “єдиним лідером” на чолі.

Заява про всесилля мафії підсилюють у суспільстві настрою тривоги і безвихідності. Але все-таки безпосередня небезпека для рядових громадян виходить від загальнокримінальної стихійної злочинності – групової і вчиненою одинаками.

Ніхто не заперечує існування і небезпеки групової злочинності, особливо в її вищих організаційних проявах. Мова йде про те, що як мовляв легендарний Козьма Прутков, “всяка односторонність флюсу подібна”.

Концентрація уваги на ускладнених формах організованої злочинності приводить до недооцінки небезпеки численних дрібних злодійських і бандитських зграй і банд, що обкрадають населення, рекетирів, що тероризують ринки, кіоски, заправні станції, професійних убивць і убивць-маніяків і всієї іншої кримінальної шпани, від якої життя немає простому люду. Але ж ст. Конституції України, повідомляє - захист життя, здоров'я, майна, законних прав і інтересів громадян є найпершою задачею держави.

Може бути дійсно варто було б створити муніципальну поліцію і підкорити її органам місцевого самоврядування. А МВС нехай займається кримінальними справами, що мають міжобласне, загальноукраїнське і міжнародне значення. Кожному своє. Але це вже за межами кримінально-психологічного дослідження.

1.3 Деякі особливості мотивації групової злочинної діяльності.

Мотивація злочинів, чинених членом злочинної групи, формується під впливом співучасників. Ступінь впливу залежить від статусу члена групи, його конформності і характеру злочинної діяльності. Чим вона ризикованіше (наприклад бандитська), тим вище вимоги до односторонності і згуртованості. “Блатні” традиції наказують ритуал клятви й іспиту новачків. Звичайно, злодійські “закони” і ритуали разом з “феней” поступово ідуть у минуле. На ведучі ролі в злочинному світі висувуються молоді люди без тюремного досвіду. Але погроза суворої кримінальної відповідальності диктує психологію кругової поруки і формування групових норм поведінки, порушення яких волоче санкції, аж до самих жорстоких – відторгнення і розправи. Кругова порука обумовлює психологічний механізм “дроблення” відповідальності за злочини, зроблені групою. Кожен виправдується: “Я – як усі”.

Соціально-психологічним тлом загальнокримінальної злочинної діяльності виступає неусвідомлене почуття відчуження, що визначає подвійну мораль злочинної групи. Оточуючі люди розділяються на дві категорії – “свої” і всі інші. Те що неприпустимо у відносинах між “своїми”

– обман, дворушництво, несанкціоноване насильство – заохочується в спілкуванні з “чужими”.

Впливає однак визнати, що “блатна” ідеологія “братви” в останні роки помітно зблякла, а злочинські “закони” молодими кримінальниками часто ігноруються: вони їх просто не знають. Однак норми групового поводження в тієї, або іншій формі, неминуче затверджуються в будь-якій зграї.

Соціально-психологічне відчуження досягає розмірів фанатичного заперечення основ загальнолюдської моралі в злочинних бузувірських сектах сатаністів і їм подібних; у меншій мірі, але теж з тяжкими наслідками, - у маргінальних об'єднаннях наркоманів, алкоголіків, а також у деяких молодіжних організаціях агресивно-епатажної спрямованості.

Розкрадачі, хабарники та інші представники організованої “білокоміркової” злочинності в більшості своїй не вважають себе ізгоями і почуття соціального відчуження не випробують. Стійкі злочинні корпорації в сфері економічної злочинності функціонують, підкоряючи загальним психологічним закономірностям групового протиправного поводження. Правда християнська мораль не відкидається, а пристосовується до егоїстичних корпоративних інтересів.

Ділки “тіньової” економіки, що об'єдналися в кримінальні клани, зберігають соціально-прийнятні зв'язки і норми поводження, прийняті в тім соціальному середовищі, до якого вони належать споконвічно по своїх родинних, кланових, професійних зв'язках.

Як помітив американський кримінолог Е.Сатерленд, усі вони перебувають у “культурній однорідності” із правослухняними колегами: “Законодавці захоплюються бізнесменами, схиляють перед ними голови і не вважають злочинцями”. Таким чином, морально-психологічна характеристика організованої економічної злочинності суперечлива. Вона відбиває подвійність життєдіяльності діючих осіб, що зберігають свою приналежність до двох культур – соціальної й антисоціальної – і керуються нормами поводження різних малих соціальних груп – професійної (легальної) і злочинної (нелегальної).

Діяльність злочинних груп середнього і вищого рівнів звичайно ретельно планується. Рідше програмуються злочини, вчинені невеликими зграями загальнокримінальної спрямованості. Мотиви групової злочинної діяльності виникають відповідно до актуальних групових індивідуальних потреб. У принципі вони збігаються, колізії дозволяються рішеннями лідерів чи більшості. Для групових рішень характерні сугестивні мотиви, тобто збуджені навіяними з боку “авторитетів”.

Але було би помилкою думати, що кожна зграя, злочинна чи організація корпорація “тіньовиків” завжди діє у повній згоді і, як тепер часто говорять, усі вирішують консенсусом.

Гармонію інтересів важко відишукати і серед дуже близьких і порядних людей. Співтовариство, змішано на неправді, обмані і насиллі і не може довго залишатися монолітним. А якщо таке трапляється, то

виникає щось схоже на фашизм. Але і тоді, як учить історія, “єдність рядів” чи рано пізно порушується в боротьбі за владу і за видобуток. Сучасні вуличні “розборки” між ворогуючими злочинними кланами і “авторитетами, що суперничають,” свідчать про звади, що не припиняються, між підрозділами “п'ятої влади” і суперечать уяві про неї, як про єдине кримінальне середовище.

ВИСНОВКИ З ПЕРШОГО ПИТАННЯ:

Психологія групової злочинної діяльності відрізняється і тим, що поведження співучасників у значній мірі конформно. Експериментальна психологія давно установила, що групові рішення, особливо в ситуації ризику, значно частіше бувають помилковими, чим індивідуальні. Ця загальна закономірність, незалежна від характеру групової діяльності і виду груп – від політбюро до злочинської зграї.

2. ПСИХОЛОГІЧНІ ОЗНАКИ І ПОНЯТТЯ ОРГАНІЗОВАНОЇ ЗЛОЧИННОСТІ

Про організовану злочинність говорять і пишуть кримінологи, криміналісти, фахівці з кримінальної й іншої галузей права, політики, економісти, соціологи, письменники і журналісти. Але часто під словами «організована злочинність» розуміють різні явища.

Загальновизнано, що поняття «організована злочинність» зв'язано з такими, як «організований злочин», «організована група», «організована злочинна діяльність». Скрізь уживаються слова «організація», «організований».

Слово «організувати» відбулося від грецького *organon* і французького *organiser*. *Organon* буквально означає “знаряддя, інструмент”, а *organiser* переводилося на російську мову як “улаштувати, з'єднати в одне ціле, упорядкувати що-небудь, додати чому-небудь планомірність”. У російській мові, як вказав, наприклад, С.И. Ожегов, слово “организованный” означало “планомерный”, що відрізняється строгим порядком, єдністю, дисципліною”.

Таким чином, “організований злочин” – це злочин запланований, заздалегідь продуманий. Такий злочин може відбуватися як окремою людиною, так і групою.

При здійсненні декількома особами не простого злочину, нехай і самого тяжкого, а організованого злочину їм треба попередньо об'єднатися і погоджувати свої дії при підготовці, замаху і здійсненні злочину. Так виникає “організована група”. Це не просто “група осіб, спільно здійснюючі злочини” чи навіть здійснення злочину “групою осіб за попередньою змовою”.

При здійсненні організованого злочину група повинна бути певним чином організована, вона повинна виробити план, підкоряти цьому плану колективні зусилля, її члени змушені узгоджено вирішувати виникаючі при реалізації плану проблеми. Організована група цілком може бути створена для здійснення одного злочину.

Коли в наявності безліч організованих злочинів і безліч таких організованих груп, нерідко вживається термін “організована злочинність”, що відбиває саме зазначену безліч, але аж ніяк не внутрішній взаємозв'язок різних організованих злочинів між собою і відповідно різних організованих груп.

Існує кілька підходів у трактуванні самого поняття організованої злочинності, розходження яких залежать від підходів дослідників до даної теми.

Перша група визначень носить психолого-юридичний характер і містить у собі переліки кваліфікуючих ознак і діянь, заборонених законом і зроблених організованими злочинними формуваннями.

Друга група визначень враховує й економічний характер організованої злочинності.

Одним з перших понять організованої злочинності з вказівкою економічного аспекту запропонував А. И. Гуров. Під нею автор пропонував розуміти

- «**відносно масового функціонування стійких керованих співтовариств злочинців, що займаються здійсненням злочинів як промислом, які створюють з допомогою корупції систему захисту від соціального контролю**».

Аналогічне визначення дає і професор Э. Ф. Побегайло. Правда це визначення зазнало критики за те, що в ньому не розкриті поняття злочинного співтовариства.

У найбільш широкому змісті організовану злочинність прийнято розглядати як форму незаконного підприємництва, підпільну економічну систему. В.С.Овчинський під організованою злочинністю пропонує розуміти

- **форму економічного підприємництва, здійснюваного за допомогою протизаконних засобів, зв'язаних з погрозою застосування фізичної сили чи її використанням, шляхом вимагання, корупції, шантажу й інших методів, а також використання незаконно зроблених товарів і послуг.**

З інших позицій дане явище характеризується як

- **«серія складних кримінальних видів діяльності, здійснюваних у широких масштабах організаціями й іншими групами, що мають внутрішню структуру, яких штовхає на це, головним чином, одержання фінансового прибутку і придбання влади».**

Професор С. В. Дьяков робить спробу конкретизувати визначення даного поняття за рахунок включення в нього більшого числа ознак у тому числі і психологічних. З його погляду, організована злочинність це :

- **«діяльність стійких злочинних співтовариств (організацій), що відрізняються ієрархічною організаційною побудовою, згуртованістю на конкретній злочинній платформі, відпрацьованою системою конспірації і захисту від правоохоронних органів, корумпованістю, масштабністю злочинної діяльності, включаючи вихід за рубіж і зв'язок з міжнародною мафією».**

З приведеного визначення випливає, що одиначні організовані злочинні групи до складу організованої злочинності не входять. Близьке до даного, але визначення, що акцентується на трохи інших ознаках, що формулює Ю. И. Адашкевич:

«Організована злочинність – це суспільно небезпечне соціальне явище, що характеризується тісним змиканням кримінального світу з тіньовими економічними структурами і корупцією в органах влади і керування, що виявляє себе в діяльності злочинних співтовариств, що контролюють джерела протиправних, а також окремих видів правомірних доходів на територіях чи у сферах соціальної практики».

У Законі США 1968 року про контроль над злочинністю і безпекою на вулицях організована злочинність визначалася як

- **«протизаконна діяльність членів високоорганізованої і дисциплінованої асоціації, що займається постачанням заборонених законом послуг, включаючи експлуатацію азартних ігор, проституцію, лихварство, поширення наркотиків і іншу протизаконну діяльність подібного роду організацій».**

Більш точний був у своєму визначенні в 1982 році Консультативний комітет при правоохоронних органах штату Огайо.

Він писав:

«Організовану злочинність, у традиційному змісті слова, можна визначити як групу осіб, що діють поза законом з метою фінансової вигоди, що знаходяться в постійній злочинній змові і здатних здійснювати політичний підкуп і контроль для успішного продовження своєї справи...»...

Аналогічні визначення були опубліковані в багатьох інших штатах, у тому числі в Нью-Йорку, Нью-Джерсі, Каліфорнії. Причому організовану злочинність стали зв'язувати з діяльністю «білих комірців». Американські кримінологи Д. Л. Херберт і Х. Тритт порахували це неточним, тому що, як вони писали, організована злочинна діяльність на відміну від здійснення посадових злочинів «є основною справою чи заняттям учасників злочинних організацій, тоді як посадові злочини є побічними, супроводжуючи інші справи чи заняття, у ході яких вони відбуваються»

Тут заслуговують на увагу дві обставини.

Перше – це те, що організована злочинність зв'язувалася не тільки з фінансовими махінаціями, але також з політичною діяльністю (політичний підкуп і контроль).

Друге – це характер зв'язку організованої і посадової злочинності.

Злочинні організації гнучко використовують державний апарат. Службовці, що співробітничать з нею, як правило, не стають членами організацій і навіть часто не відають, кому саме вони служать. Використовується інститут осіб, що співробітничать, виконуючі різноманітні доручення, іноді систематично, іноді час від часу, а часом разового характеру. От чому необхідно розмежовувати участь у злочинній організації й участь у діяльності злочинної організації.

Номоконов В. А. вказує на те, що правові поняття збігаючись по кримінологічними, повинні відрізнятися більшою формалізованістю, акцентованістю на правових аспектах.

Кримінологічне поняття, як найбільш ємне, повинне розкривати соціальну сутність і основні особливості цього явища як особливої форми злочинності. Правове поняття повинне закріплювати досить формальні ознаки, що підлягають фіксації правоохоронними органами.

У кримінологічному аспекті, під організованою злочинністю варто розуміти історично обумовлене, негативне соціальне явище, що представляє собою ієрархічно побудовану структуру, що спирається на створений злочинний капітал і корупцію, що має метою забезпечення власного функціонування і задоволення власних потреб шляхом збільшення капіталу, відмивання останнього і придбання влади.

У правовому аспекті організована злочинність є сукупність злочинних формувань, організованих злочинних груп, банд, злочинних організацій і співтовариств, а також їхня злочинна діяльність.

А.И.Долгова, тривалий час досліджуючи проблему організованої злочинності, і зокрема, що присвятила багато своїх робіт понятійному, тобто

психологічному апарату, ставить під сумнів можливість вироблення короткого вичерпного визначення. Більш того, указує, що «продуктивніше йти по шляху виділення її найбільш характерних психологічних ознак».

Розкриваючи психологічні ознаки організованої злочинності, різні автори називають різне їхнє число й інтерпретують останні по-своєму.

Так, багато дослідників думають, що в числі невід'ємних психологічних ознак організованої злочинності знаходяться наступні:

- стійкий, постійний, плановий, конспіративний характер діяльності у виді злочинного промислу;
- наявність організаційно-управлінських і структур, що забезпечують, ієрархії керівництва, єдиних норм поведінки; створення системи планомірної нейтралізації усіх форм соціального контролю;
- застосування спеціальних методів розвідки і контррозвідки;
- наявність централізованих великих грошових фондів;
- тенденція до постійного розширення сфер діяльності.

Бевза С. М. думає, що крім так званих «обов'язкових» ознак організованої злочинності, що описані вище, існують і ознаки «факультативні». До них відносяться:

- неучасть лідерів злочинної організації в конкретних злочинах;
- «відмивання» грошей;
- формування злочинних угруповань по національно-клановій ознаці;
- міжнародні зв'язки злочинного середовища;
- використання останніх досягнень науки і техніки.

Гай Дунн виділяє наступні ознаки, що, на його думку, пасують багатьом основним бандам:

- обов'язкова ієрархія зі строгими дисциплінарними санкціями;
- обмежене членство, іноді засноване на сімейних чи етнічних зв'язках;
- повна таємність;
- вільне використання залякування і насильства.

Розширюючи перелік характерних ознак організованої злочинності, можна більш повно відбити не тільки характер організованої злочинності, але і визначити її суть.

Аналіз проведених досліджень дозволяє виділити, як підкреслює Г.Ф. Маслов, і якісно нова ознака, що знаходиться в узгодженні з ознакою стійкості. Закордонні дослідники визначають його як «формальність». Американські кримінологи, які стоять у джерел вивчення організованої злочинності США, виділили ознаку «формальності» після того, як лідери «бутлегерських банд» (збройні угруповання, що займалися постачаннями і продажем спиртного під час дії в США «сухого закону») впровадилися в легальний бізнес і «формально» закріпили існуючі організації, тобто документально зафіксували в органах влади своє легальне становище.

Деякі лідери організованих злочинних угруповань мають до десятка власних фірм, що дозволяє їм використовувати права юридичних осіб, виходити на міжнародну арену.

Думки вчених різні лише у визначенні пріоритетності тієї чи іншої ознаки, у той же час усі єдині в розумінні складності явища і його багатогранності.

В даний час не існує міжнародно-визнаного значення поняття організованої злочинності. Проблеми виникають через різноманітність менталітетів культури, звичаїв і мови угруповань, охоплених цим поняттям.

Найбільші правоохоронні організації, що займаються боротьбою з нею – МВС і ФБР дуже по-різному визначають поняття злочинного угруповання і злочину.

Непогодженість визначень є одним з факторів, що перешкоджають міжнародним правоохоронним організаціям точно оцінити розміри української чи російської організованої злочинності.

У США ФБР запропонувало наступні визначення:

Організована злочинність – це автономне об'єднання, що має свою структуру і зв'язане дисципліною осіб чи груп, з'єднаних метою одержання грошових чи комерційних, вигод чи доходів, цілком чи частково незаконним способом, що прикриває свою діяльність за допомогою хабарів і корупції.

ФБР визначає наступні властивим організованим злочинним групам характерні риси:

- злочинна діяльність носить конспіративний характер;
- здійснення чи погроза здійснення актів, насильства чи залякування;
- діяльність методична і систематична;
- непричетність керівництва організованих злочинних груп до прямої участі в незаконній діяльності.

Керівництво правоохоронних органів Росії визначає організовану злочинність, як організоване співтовариство злочинців у межах від 50 до 1000, що систематично займається злочинною діяльністю і захищає себе від закону за допомогою корупції.

МВС України визначає наявність в організованих злочинних групах наступних характеристик:

- заняття злочинною діяльністю з метою одержання постійного доходу;
- можливість діяти тривалий період часу;
- чіткий розподіл обов'язків;
- наявність інформації про діяльність групи і добре розвиті засоби зв'язку усередині;
- доступ до групових ресурсів і доступна система таємності і безпеки.

Російське визначення організованої злочинності набагато ширше, ніж використовуване ФБР. Російська класифікація містить у собі угруповання, що володіють двома і більш рівнями ієрархії в різних регіонах і кримінальних спеціалізація.

Можливість корумпувати чи впливати на державних службовців є однієї зі складових організованої злочинності.

Важливим розходженням між російськими, українськими й американськими визначеннями організованої злочинності є те, що США на їхній погляд визначає корумпування державних бюрократів, як тактику організованої злочинності, характерної для країн СНД, де не рідкість для держслужбовця бути зв'язаним з організованою злочинністю.

У Росії й Україні також підрозділяють групи по етнічній, територіальній ознаці і типу керування. Ці категорії у свою чергу додатково характеризують організовані злочинні групи. Цей тип визначених проблем перешкоджає співробітництву між урядами країн СНД і США.

Л. Шеллі (США) розуміє організовану злочинність як форму авторитаризм. Вона говорить про наступні прояви авторитаризму посада радянської організованої злочинності:

1. Панування економічної і пануючої структур.
2. Залякування цивільного населення.
3. Примус до приватизації під погрозою насильства.
4. Залякування преси і журналістів усередині країни і на міжнародному рівні.
5. Приватизація державних ресурсів на користь організованої злочинності.
6. Попрання демократичних основ суспільства.

Філ Вільямс починає спробу уникнути однобічного, негативного розуміння такого складного і неоднозначного явища, яким є організована злочинність, і виділяє як позитивні так і негативні причини і наслідки її існування і діяльності.

Автор виділяє наступні основні ознаки, через які прийняте характеризувати російську організовану злочинність:

1. Вона має гранично хижу, грабіжницьку природу;
2. Російська організована злочинність високо структурована. Цей факт він пояснює, насамперед, відходом у неї багатьох колишніх співробітників КДБ;
3. Російська організована злочинність тісно зв'язана з політичним світом;
4. Російська організована злочинність знаходиться в постійній взаємодії з іноземними злочинними організаціями, особливо з італійською мафією і колумбійськими картелями.

Разом з тим, Вільямс указує на перевагу російської організованої злочинності над злочинними організаціями інших країн і народів.

Дані ознаки російської організованої злочинності автор розглядає як її «негативну характеристику».

Через поняття *«позитивної характеристики»* російської організованої злочинності автор розкриває її правову, соціальну, економічну сутність. Він виділяє кілька варіантів звичайного розуміння сутності російської організованої злочинності в літературі США:

1. Російська організована злочинність виконує позитивні функції в економіці і соціальному житті сучасної Росії. Російська організована злочинність забезпечує захист підприємців і виконання зобов'язань, не здійснювані державою, але життєво необхідні для функціонування механізмів ринкової економіки.

2. Російська організована злочинність являє собою первинну форму капіталізму, не урегульовану ні нормами моралі, ні нормами права. З цього випливає, що злочинні організації є однієї з найбільш прогресивних сил у колишньому Радянському Союзі, у силу того, що вони - головна підтримка – і, одночасно, головні крестопридбачі процесу приватизації.

3. Російська організована злочинність – тимчасове явище, продукт особливих умов. Зі зміною цих умов організована злочинність скоріше ослабшає, чим підсилиться. Таке розуміння сутності організованої злочинності, на думку ряду авторів, припускає визнання факту виконання нею ряду позитивних функцій у суспільних відносинах.

Вільямс критично відноситься до усіх вищенаведених точок зору. На його думку, «негативна характеристика» російської організованої злочинності надто спрощує розуміння явища; «позитивна характеристика» – необґрунтовано акцентує увагу на економічних аспектах проблеми, упускаючи з виду все інше.

Сам Вільямс пропонує наступне розуміння російської організованої злочинності.

Організована злочинність розвивається в умовах політичного хаосу, економічного і соціального занепаду. Усі ці передумови виникли в Росії на початку 90-х рр. У сполученні зі специфічними умовами радянського суспільства (стійкі зв'язки між номенклатурою і злочинним світом, розквіт «тіньової економіки»), вони створили передумови не тільки для виникнення і розвитку організованої злочинності, але і для придбання нею важливої ролі у всіх суспільних відносинах.

Аналізуючи російську організовану злочинність на сучасному етапі її розвитку, що характеризується стійким ростом числа злочинних груп, Вільямс приходить до наступного висновку:

- Продовжується ріст значення російської організованої злочинності і її сил. Російська організована злочинність проникає в усі нові сфери легальної економічної діяльності;
- Ріст числа злочинних груп відбиває факт того, що більшість з них піддане тенденції «розщеплення», що має своїм наслідком розпад більш великих формувань на більш дрібні;
- Ріст числа злочинних груп – наслідок більш ефективної роботи правоохоронних органів. Вони глибше розуміють явище і, отже, виявляють усе більше число злочинних груп. Тому ріст числа таких груп у статистичних звітах не є наслідком росту їхнього числа в дійсності. На жаль, пише автор, відсутні чіткі критерії, що дозволяють установити, у якому випадку мова йде про більш глибоке розуміння проблеми, а в якому – про її розвиток;

- Виявлена безліч дрібних злочинних груп ідентично невеликим і малозначним американським «вуличним бандам». У цьому випадку, мова йде про розвиток суперництва, унаслідок чого з'являється усе більше і більше груп на місцевому (локальному) рівні. Такі групи не мають тісних зв'язків з бюрократією і залучені, головним чином, у здійснення загальнокримінальних злочинів невеликого ступеня ваги, на відміну від більш великих формувань.

Автор указує на суперечливість запропонованих варіантів, але наполягає при цьому на неможливості на сучасному етапі розробки проблеми віддати перевагу якому – або з них.

ВИСНОКИ З ДРУГОГО ПИТАННЯ:

Таким чином до невід'ємних психологічних ознак організованої злочинності відносяться:

- стійкий, постійний, плановий, конспіративний характер діяльності у виді злочинного промислу;
- наявність організаційно-управлінських і структур, що забезпечують, ієрархії керівництва, єдиних норм поведження; створення системи планомірної нейтралізації усіх форм соціального контролю;
- застосування спеціальних методів розвідки і контррозвідки;
- наявність централізованих великих грошових фондів;
- тенденція до постійного розширення сфер діяльності.

3. ПСИХОЛОГІЧНА СУТНІСТЬ ОРГАНІЗОВАНОЇ ЗЛОЧИННОСТІ

3.1 Джерела організованої злочинності.

У той час як терміни Українська (Російська) організована злочинність став дуже популярним, вона фактично являє собою спрощений варіант набагато більш складного і багатогранного явища, що має винятково свої власні територіально-культурні і психологічні корені.

Сучасна організована злочинність у Росії й Україні має чотири корені.

Перший – історична національна кримінальна еліта, зlodії в законі, що складається з простих злочинців.

У радянський час ця частина кримінального світу виріс у системі “ГУЛАГА”, у якому виживання залежало від формування співтовариств з іншими злочинцями. Дані банди розробили власний кодекс поведінки і добре організовану структуру.

Основними вимогами до зlodія є:

- не працювати;
- не співробітничати з правоохоронними силами;
- не давати показань у суді;
- не мати родини;
- **не служити в збройних силах.**

Через те, що велику частину життя ці злочинці проводять за ґратами і добре організовані, адміністрація установ звертається до них для підтримки порядку в обмін на режим сприяння. В даний час зlodії в законі стали зневажати це і тепер зlodієм може бути й особа, не суджене. Авторитет зlodіїв теж помітно зменшився.

Другий корінь – корумпована частина членів компартії, урядових чиновників і економістів, що відносилися до радянської еліти і номенклатури.

Хабарники і представники підпільного ринку були необхідні для існування всієї радянської системи. «Сіра», тобто незаконна, «тіньова» економіка – двигун, що робив радянську систему більш-менш працездатною. Радянський уряд і радянська партійна еліта, що були частиною цієї головоломки, заклали благодатний ґрунт явищу всепроникаючої корупції і криміналізації. Після розвалу СРСР у Росії, Україні багато хто з функціонерів залишилися на своїх місцях, продовжуючи керувати цією системою. Корупція серед представників колишньої радянської еліти, представників діючого уряду і приватного сектора є серйозною перешкодою в боротьбі проти організованої злочинності.

Хабарі і зарплата в елітних колах, вищих державних радників, компрометують законні дії, що починаються Урядом проти кримінальних структур. Це також підриває зусилля США в боротьбі з цією зростаючою, транснаціональною проблемою.

Корупція серед чиновників у багатьох відносинах серйозно загрожує інтересам США й інших країн. Поняття «офіційна корупція», що склалася в комуністичну епоху, міцно укоренилося в житті. Радянська держава, придушуючи політичні волі громадян, дозволяло, проте, процвітати чорному

ринку і тіньовій економіці, оскільки вони задовольняли запитам населення, що перевищували можливості держави. Вимоги чиновників плати за дії, що входять до їхнього обов'язку, і організація різних бартерних схем були важливою складовою частиною такої економіки. «Звичайна» корупція стала звичною і створила основу системи покриття злочинності, що склалася в даний час.

Різні етнічні і національні групи формують третю групу організованої злочинності.

Найбільш впливові з них: чеченці, вірмени, азербайджанці, дагестанці, грузини, чеченці й інгуші. Ці групи активні не тільки в Росії й Україні, їхній вплив простирається через усю Євразію і СНД.

Загалом, це найбільш жорстокі з всіх існуючих злочинних груп. Важливо підкреслити, що як би там ні було, організовану злочинність в Україні і Росії не визначають по етнічній ознаці, як це поширено в США, але в той же час вони можуть об'єднувати багато етнічних груп. Згідно даним наукової конференції з проблем організованої злочинності, що проходила в червні 1996 року, тільки 70 з 3000 злочинних груп у Росії засновані на етнічній приналежності.

Останні і найбільш великі групи організованої злочинності це об'єднані злочинні співтовариства, що контролюють конкретну територію, що займаються специфічною кримінальною діяльністю, що обмінюються досвідом, що найчастіше знаходяться під егідою різних спортклубів, засновані на централізованому керуванні. Ці групи існують як організовані злочинні клани, але багато хто з них підходять до американського визначення «банди». Деякі з цих банд відносяться до так названих «авторитетів».

Усі 4 типи організованих злочинних груп реально існують, діють і конкурують по всіх країнах СНД. Усі вони діють у те саме час, автономно і різноманітно, це є для правоохоронних органів однієї з проблем у боротьбі зі злочинними групами. На відміну від злочинних груп США, розмаїтість російських кримінальних груп заважає будь-якому пильному розгляду проблеми, що вони представляють.

3.2 Структура організованої злочинності.

Організована злочинність – складне багаторівневе соціальне явище, що має свою специфічну структуру, «внутрішня будівля».

Долгова А. И. запропонувала виділяти три різних рівні організованості в злочинності.

Перший рівень – самий нижчий. Злочин хоча і відбувається організованою групою, але в неї при всій її згуртованості і стійкості немає складної структури, ієрархії, функції організаторів і виконавців чітко не розподілені. Цей рівень до організованої злочинності як соціальному явищу прямо не відноситься, хоча це часто робиться. Подібні одиночні групи помітно уступають іншим злочинним формуванням, що включені в більш високі рівні організованості по ступені своєї небезпеки.

Другий рівень організованості злочинної діяльності - являє собою ієрархічна побудова визначених груп, іноді їхній конгломерат.

Особливість таких груп – у тім, що на цьому рівні останні активно вторгаються в офіційні структури суспільства і використовують ці структури у своїх кримінальних цілях. Такі групи можна назвати **злочинними організаціями**.

На третьому рівні організованості - мова йде про організацію злочинного середовища, консолідації її лідерів у злочинні співтовариства. На цьому рівні завершується відділення функції організації і посібники злочинною діяльністю від безпосередньої, традиційної співучасті в здійсненні конкретного злочину. Лідери злочинного середовища вже, як правило, не роблять конкретних злочинів, зайняті виробленням загальної лінії поведінки, стратегії і взаємної підтримки. Найбільш відомі злочинні співтовариства «злочинців у законі».

ВИСНОВКИ З ТРЕТЬОГО ПИТАННЯ:

Таким чином, у структуру організованої злочинності як цілісного соціального явища входять не будь-які організовані злочинні групи, а лише злочинні організації (другий рівень) і злочинні співтовариства (третій рівень організованості).

Розмежування різних рівнів організованості злочинних формувань у даний час представляє не тільки теоретичний, але і практичний інтерес. У відповідності зі статистичними формами, особа, що робить розслідування, повинне вказати, у складі якого конкретного злочинного об'єднання обвинувачуваний вчинив злочин: злочинного співтовариства, злочинної організації чи злочинної групи.

Структуру злочинного співтовариства можна показати у виді «піраміди».

У основі піраміди знаходяться рядові виконавці злочинних акцій:

- окремі злочинні угруповання;
- бойовики,
- «піхота»,
- квартирні злодії,
- шахраї і т.д.

Над ними розташовуються дві групи «забезпечення» і «безпеки». Нагорі піраміди злочинного співтовариства знаходиться так називана «елітарна» група. Вхідні в неї кримінальні лідери здійснюють загальні організаторські, управлінські й ідеологічні функції. У конкретних злочинах, як правило, вони участі не приймають.

Елементи структури злочинної організації найкраще представити у виді трьох основних ланок:

- управлінських-управлінської-організаційно-управлінського;
- допоміжних-допоміжної-організаційно-допоміжного;
- виконавських-виконавської-безпосередньо-виконавського.

4. СФЕРИ ДІЯЛЬНОСТІ ОРГАНІЗОВАНОЇ ЗЛОЧИННОСТІ

Організована злочинність – винятково небезпечне соціальне явище не тільки по своїх масштабах і характеру заподіюваної шкоди. Небезпека організованої злочинності має також свої особливості: одночасно заподіюється шкода багатьом різнорідним групам суспільних відносин – у сфері економіки і фінансів, керування і правоохоронної діяльності; особливо кваліфікована підготовка всіх супутніх злочинів (фізичне усунення конкурентів, знищення доказів, заволодіння зброєю і т.п.); використання для досягнення злочинних цілей спеціально підготовлених злочинців-професіоналів; включення в орбіту злочинної діяльності значного кола осіб, починаючи від антигромадських елементів і кінчаючи працівниками правоохоронних органів; нарощування наслідків шкоди, заподіюваного традиційними злочинами; поява нових видів протиправного збагачення; породження цілого шару паразитуючої на організованій злочинності «еліти»: «зłodіїв у законі», «авторитетів», «третейських суддів», посередників, охоронців.

Насамперед, національна організована злочинність загрожує самої нації. Зв'язок між організованою злочинністю й урядовими чиновниками, що забезпечує їм взаємне збагачення, грозить зруйнувати сама держава Україна. Хоча в одних галузях економіки корупція сильніше, ніж в інші (особливо сильна вона в галузях, зв'язаних із природними ресурсами – нафтою, газом, металами, мінералами і т.д.), навряд чи знайдеться область, не порушена корупцією. Деякі чиновники за встановлену ціну видають ліцензії, дозволу, видають розпорядження. В Україні саме корупція уможливлює існування організованої злочинності.

У міру того, як перспектива утворення кримінальної-корпоративної держави стає усе більш реальною, на боротьбу з організованою злочинністю потрібно усе більше бюджетних ресурсів. Якщо організована злочинність і далі буде розвиватися тими ж темпами, то корумповані чиновники і злочинці стануть використовувати у своїх цілях убогі державні ресурси.

Використання державних структур для особистого збагачення і посилення влади викликає в населення розчарування і втрату довіри до режиму. Розчарування в структурах, задуманих для підвищення добробуту народу, веде до соціального краху. Саме така ситуація склалася зараз в Україні.

У сполученні, ці явища послабляють підтримку демократичного процесу.

Економіка України переживає важкий пострадянський перехідний період до ринкової економіки. Інші країни Східної Європи, що знаходяться на перехідному етапі, продовжують обганяти Україну по багатьох економічних показниках. Одним із ключових компонентів такої ситуації є економічна злочинність і корупція, що різними шляхами ускладнює ситуацію в економіці, що колишній посол США в Росії Томас Пікерінг назвав «Жахливо негармонійною». У доповіді Міжнародної організації праці затверджується: «На жаль, мається досить доказів, щоб затверджувати, що в середньому рівень

життя різко упав, а спад економіки продовжується, що підсилює зубожіння і розшарування суспільства».

Коренем проблеми є наявність контрольованою організованою злочинністю тіньової економіки, обсяг якого в даний час за різними оцінками досягає 47% ВВП.

Тіньова економіка має, щонайменше, три особливості: відхилення від державного регулювання, використання насильства і залякування, і використанням як капіталу твердої іноземної валюти. У тіньовій економіці різні види злочинної діяльності придушують законний бізнес.

Залучення злочинних угруповань у шахрайство в банківській сфері висвітлюється в пресі набагато менше. Незаконний переказ великих грошових сум на Захід, офшорні зони, фальсифіковані кредитні лінії і валютні обміни на чорному ринку характеризують організовану злочинність як сучасне кримінальне підприємство.

Залученість організованої злочинності в комп'ютерну злочинність і підроблення, і шахрайське використання банківських документів різко розширюється. Наприклад, прийнята в червні 1996 р. резолюція Ради безпеки РФ відбиває цю заклопотаність: «Сучасний етап комп'ютеризації всіх життєво важливих сфер діяльності в російському суспільстві характеризується ростом злочинності з використанням комп'ютерів як знарядь злочину».

Злочинці використовують комп'ютери й інші високотехнологічні засоби не тільки для одержання грошей. Російські й Українські злочинні угруповання можуть використовувати обчислювальну техніку для проникнення в правоохоронні комп'ютерні мережі і знищення даних про свою минулу злочинну діяльність.

Організована злочинність створює реальну погрозу правам і свободам людини. У результаті існування організованої злочинності основні конституційні права громадян істотно «коректуються», а іноді і цілком блокуються інтересами мафіозних співтовариств, що нав'язують особистості свої варіанти політичного самовизначення, вигідні мафії кандидатів в органи представницької, виконавчої і судової влади.

Права людини, мільйонів людей постійно порушуються в результаті прямої чи непрямої організованої злочинної діяльності: жінки чи підлітки примушуються займатися проституцією чи фактично перетворюються в рабів з вивозом в інші країни; особи, що потрапили в руки лихварів, виявляються в безвихідному стані; підприємства дрібних підприємців, що відмовляються виплачувати гроші для одержання «захисту», знищуються; прості громадяни бояться вийти ввечері на вулиці, тому що вони небезпечні через наркоманів і алкоголіків, що постійно мають потребу в грошах для придбання наркотиків і спиртних напоїв; вартість товарів і послуг росте.

Потенційна погроза правам і свободам громадян складається в можливості вироблення і здійснення мафіозними структурами механізмів

повного придушення конституційних прав і воля громадян, переключення її на власне мафіозні інтереси шляхом фізичного і матеріального терору на основні соціальні групи й інститути.

ВИСНОВКИ З ЧЕТВЕРТОГО ПИТАННЯ:

Таким чином, існує цілий спектр погроз, що таяться в організованій злочинності. Остання прагне до можливо повного придушення прав і воля громадян через акти насильства, терору, системи поборів і протекціонізму. На регіональному і галузевому рівнях відбувається перехоплення власності злочинними співтовариствами і корумпованими чиновниками. Проникнення організованої злочинності в економіку паралізує природну дію ринкових механізмів. Відбувається дезорганізація економічної, банківсько-валютної системи країни.

Діяльність організованих злочинних груп нав'язує суспільству ідеологію злочинного світу, загрожуючи повною криміналізацією суспільної свідомості. Злочинні співтовариства активно створюють рівнобіжні нелегальні владні структури, незаконні збройні формування, усе більше знаходять контроль над засобами масової інформації.

ВИСНОВКИ З ТЕМИ:

1. Психологія групової злочинної діяльності відрізняється і тим, що поведження співучасників у значній мірі конформно. Ця загальна закономірність, незалежна від характеру групової діяльності і виду.

2. До невід'ємних психологічних ознак організованої злочинності відносяться:

- стійкий, постійний, плановий, конспіративний характер діяльності у виді злочинного промислу;
- наявність організаційно-управлінських і структур, що забезпечують, ієрархії керівництва, єдиних норм поведження; створення системи планомірної нейтралізації усіх форм соціального контролю;
- застосування спеціальних методів розвідки і контррозвідки;
- наявність централізованих великих грошових фондів;
- тенденція до постійного розширення сфер діяльності.

3. У структуру організованої злочинності як цілісного соціального явища входять не будь-які організовані злочинні групи, а лише злочинні організації (другий рівень) і злочинні співтовариства (третій рівень організованості).

4. Розмежування різних рівнів організованості злочинних формувань у даний час представляє не тільки теоретичний, але і практичний інтерес. У відповідності зі статистичними формами, особа, що робить розслідування, повинне вказати, у складі якого конкретного злочинного об'єднання обвинувачуваний учинив злочин: злочинного співтовариства, злочинної чи організації злочинної групи.

5. Існує цілий спектр погроз, що таяться в організованій злочинності. Остання прагне до можливо повного придушення прав і воľ громадян через акти насильства, терору, системи поборів і протекціонізму. На регіональному і галузевому рівнях відбувається перехоплення власності злочинними співтовариствами і корумпованими чиновниками. Проникнення організованої злочинності в економіку паралізує природну дію ринкових механізмів. Відбувається дезорганізація економічної, банківсько-валютної системи країни.

6. Діяльність організованих злочинних груп нав'язує суспільству ідеологію злочинного світу, загрожуючи повною криміналізацією суспільної свідомості. Злочинні співтовариства активно створюють рівнобіжні нелегальні владні структури, незаконні збройні формування, усе більше знаходять контроль над засобами масової інформації.

МЕТОДИЧНІ ПОРАДИ ЩОДО ПІДГОТОВКИ ДАНОЇ ТЕМИ:

При вивченні теми необхідно уяснити, що психологія групової злочинної діяльності відрізняється від психології злочинної діяльності окремої особи. Необхідно з'ясувати, що стійкий, постійний, плановий, конспіративний характер діяльності характеризує організовану злочинну діяльність. Необхідно чітко для себе визначити психологічні ознаки злочинної діяльності всіх структурних елементів злочинної організації та ознаки психологічної поведінки злочинців у складі ОЗУ.

**ТЕМА № 5: «ПРОФЕСІЙНО-ПСИХОЛОГІЧНА ДІАГНОСТИКА
ОСОБИСТОСТІ**

(2 години)

ПЛАН ЛЕКЦІЇ:

1. Особливості оцінки особистості в процесі спілкування.
2. Оцінка особистості по зовнішніх ознаках.
3. Методи оцінки особистості.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА:

Основні нормативні акти:

1. Наказ МВС України від 10 червня 1994 р. №303 "Про організацію і проведення психологічного обстеження особового складу органів внутрішніх справ України".
2. Наказ МВС України від 16 червня 1997 р. №423 "Про затвердження положення про службу психологічного забезпечення оперативно-службової діяльності органів та підрозділів внутрішніх справ України".
3. Наказ МВС України від 21 жовтня 2000 р. №579 "Про стан професійної підготовки та безпеки особового складу органів внутрішніх справ України та заходи щодо їх вдосконалення відповідно до завдань президента України з питань забезпечення належного громадського порядку та протидії злочинності в державі".
4. Про подальший розвиток служби психологічного забезпечення оперативно-службової діяльності органів внутрішніх справ України // Офіційний вісник України. - 2004. - №44. - Наказ МВС України від 28 липня 2004р., №842. - Ст.2922.
5. Наказ МВС України від 07 жовтня 2000 р. №5195/Кв "Про узагальнений соціально-психологічний портрет працівника НП України".
6. Наказ МВС України від 9 січня 2001 р. №136/Ан "Конфлікти у професійної діяльності органів внутрішніх справ".
7. Наказ МВС України від 23 травня 2003 року № 5360/Ан "Методичні рекомендації по складанню психологічного портрета злочинця".
8. Методичні рекомендації, альбом схем, таблиць на допомогу практичним психологам органів і підрозділів внутрішніх справ щодо складання психологічного портрета злочинця // Упоряд. Ю. Майдигов, В. Сулицький, О. Комаров, О. Діденко. – К.: ЦПП ДРП МВС України, 2005. – 112с.
9. Наказ МВС України № 670 від 05.10.95 "Про затвердження Настанови по діях органів, підрозділів, частин військ внутрішньої служби МВС України в умовах групових порушень громадського порядку, масових безпорядків і зон оперативного реагування ГУМВС, УМВС України" (План "Хвиля").

Навчальні посібники, інші дидактичні та методичні матеріали:

10. Акимов М.К., Козлова В.Т., Ференс Н.А., Горбачева Е.И., Раевский А.М. Основы психологической диагностики: Учеб. пособие для студ. вузов, обучающихся по спец. "Психология" / Университет Российской академии образования / К.М. Гуревич (ред.), М.К. Акимов (ред.). — М.: Издательство УРАО, 2003. — 392с.
11. Александров Д.О., Андросюк В.Г., Казміренко Л.І., Кондратьєв Я.Ю., Юхновець Г.О. Психологічне забезпечення оперативно-службової діяльності працівників поліції: У 2 ч.: Навч.-метод. посібник / Національна академія внутрішніх справ України. — К.: НАВСУ, 2003. — Ч. 1:

Професійно-психологічна підготовка працівників оперативних підрозділів. — 123с.

12. Александров Д.О., Андросюк В.Г., Казміренко Л.І., Кондратьєв Я.Ю., Юхновець Г.О. Психологічне забезпечення оперативно-службової діяльності працівників поліції: У 2 ч.: Навч.-метод. посібник / Національна академія внутрішніх справ України. — К.: НАВСУ, 2003. — Ч. 3: Психологічне забезпечення переговорної діяльності. — 102с.
13. Александров Ю.И., Шевченко Д.Г., Александров И.О., Безденежных Б.Н., Бодунов М.В. Основы психофизиологии: Учебник для студ. вузов, обуч. по напр. и спец. "Психология", и для постдипломного образования. — М.: Инфра-М, 1998. — 432с.
14. Барко В.І., Ірхін Ю.Б., Морозова Т.Р., Никифорчук Д.Й., Ніколаюк С.І. Психологічне супроводження оперативно-розшукової діяльності в органах внутрішніх справ. Навчальний посібник. — К.: КНТ, 2007. — 96с. (Серія: Бібліотека оперативного працівника).
15. Барко В.І., Ірхін Ю.Б., Підюков П.П. Розвиток комунікативних умінь керівників поліції та вирішення конфліктів (психолого-педагогічний аспект): Навч. посіб.. — К.: Київський юридичний ін-т, 2005. — 120с.
16. Бахин В.П. Тактика-профессионализм и мастерство при общении: Учеб. пособие. — К., 2006. — 116с.
17. Гетьман І.В. Концепція правового спілкування: зміст, витоки, перспективи / Академія правових наук України; НДІ держ. будівництва та місцевого самоврядування. - Х.: Право, 2007. - 240с.
18. Дулов А.В. Основы психологического анализа на предварительном следствии. - М.: Юрид. лит., 1973 р. - 168с.
19. Ірхін Ю.Б. Організація та здійснення психологічного забезпечення оперативно-службової діяльності органів внутрішніх справ України: Навч. посіб. / Київ. юрид. ін-т МВС України. - К., 2005. - 161 с.
20. Методичні рекомендації щодо психологічної особливості спілкування працівників патрульно-постової служби поліції з різноманітними категоріями громадян // МВС України. УАВС; Гіжевський В.К. та ін.. - К.: 1996 р. - 22с.
21. Морозов О.М. Психологія особистості: оперативна аудіовізуальна діагностика: Навч. посібник. — К.: Вид. Палівода А.В., 2008. — 679с.
22. Мостова І.М. Психологічний контакт у професійному спілкуванні оперативних співробітників правоохоронних органів. - 2. вид., доп. і допрацьоване. - К.: Алефа, 2001. - 57с.
23. Психологічні та організаційно-методичні проблеми адаптації молодих працівників - випускників вищих навчальних закладів МВС України до службової діяльності: Метод. рекомендації // МВС України. НАВСУ. - К.: 2000 р. - 34с.
24. Психологія оперативного спілкування в діяльності оперативних підрозділів органів внутрішніх справ: Навчально-практичний посібник / Авт. кол.: Б.І. Бараненко, В.А. Глазков, О.С. Звонук та ін.; [За ред. чл.-кор. — АпрН

- України, проф. Е.О. Дідоренка]; МВС України, Луган. держ. ун-т внутр. справ. – Луганськ: РВВ ЛДУВС, 2007. – 552с.
25. Психологія спілкування: навчально-методичний комплекс // МВС України. НАВСУ. Ін-т управління. Каф. кадрової роботи та педагогіки; уклад. О.Ф.Юрчук. - Київ: 2002 р. - 35с.
 26. Слюсар І.М. Психологічна діагностика та корекція посттравматичного стресового розладу: Навч.-метод. посіб. / Міністерство внутрішніх справ України; Київський юридичний ін-т. - К.: Друкарня ФПУ, 2005. - 57с.
 27. Филонов Л.Б. Тренинг делового общения сотрудников органов внутренних дел с различными категориями граждан. – М.: АПО, 1992. – 77с.

Монографії та наукові видання:

28. Макаренко И. Понятие и условия установления психологического контакта с несовершеннолетним обвиняемым // Уголовное право. - 2003. - №1. - С.85-87.
29. Саморока В.К, Бородкина Т.О. Возможности использования специальных знаний в области психологии для проверки достоверности показаний лица в ходе допроса // Уголовное право. - 2006. - №3. - С.79-82.

Інші джерела, в тому числі акти міжнародного права:

30. АлександрНПкий Ю.А. Познай и преодолей себя. – М.,1992.
31. Аршава І.Ф. Емоційна стійкість людини та її діагностика: автореф. дис... д-ра психол. наук / Інститут психології ім. Г.С.Костюка АПН України. - К., 2007. - 33с.
32. Ваврик Т.Ю. Психологічна діагностика та корекція схильності до девіантної поведінки працівників органів внутрішніх справ України: Дис... канд. психол. наук: 19.00.06 / Національна академія внутрішніх справ України МВС України. - К., 2004. - 217арк.
33. Шайхлісламов З.Р. Проблеми психологічної готовності працівників органів внутрішніх справ до оперативної діяльності в екстремальних умовах. Укр ДНТБ 24.09.1996. - №1814-Ук.-96. - 27с.
34. Шинкаренко І.О. Особливості соціально-перцептивної регуляції професійного спілкування працівника НП: Дис... канд. психол. наук: 19.00.06 / Харківський національний ун- т внутрішніх справ. - Х., 2005. - 254арк.
35. Щокін Г.Н. Візуальна психодіагностика. - Київ., 2004.

МЕТА ЛЕКЦІЇ:

дати наукові знання про особливості професійного спілкування, оцінки особистості в під час професійного спілкування спілкування, методи та принципи оцінка особистості по зовнішніх ознаках, а також методи оцінки особистості.

ВСТУП

На практиці в цілому оперативна робота правоохоронних органів, як ми уже відзначили, це безупинний процес спілкування. В цьому процесі співробітник правоохоронних органів постійно оцінює людей об'єктів оперативного інтересу, співрозмовників, перехожих і т.д. При цьому він вводить у дію як формальні, так і неформальні методи оцінки.

До формальних методів звичайно відносять цілеспрямоване спостереження і бесіду, аналіз документів, вивчення біографії, різні тести, експеримент і т.д.

До неформальних — сформовані в ході історичного розвитку суспільства різні інтуїтивні способи. Якщо в першому випадку працівник правоохоронних органів ставить процес оцінки під свій контроль, оскільки він протікає на рівні свідомості, то в другому — цей процес здійснюється на рівні підсвідомості.

Основну увагу у своїй роботі ми звертаємо на аналіз особливостей конкретної особистості в процесі спілкування, питання вивчення її по зовнішніх ознаках, на основні методи оцінки і систематизації даних про цікавлячу нас особистість.

1. ОСОБЛИВОСТІ ОЦІНКИ ОСОБИСТОСТІ В ПРОЦЕСІ СПІЛКУВАННЯ

Перші кроки в науковому вивченні людини як особистості зробив майже двох з половиною тисячі років тому геніальний грецький лікар і дослідник Гіппократ. Результатом його досліджень з'явилася схема про чотири темпераменти. Протягом багатьох десятиліть, особливо останнім часом, починалися численні спроби критики його схеми. Були розроблені всілякі доповнення, пропонувалися напрямки, однак висновки Гіппократа збереглися до наших днів.

У практичній діяльності людей доведено, що темперамент, характер і здібності складають психологічну основу особистості. Саме тому ці структурні компоненти є центральними у всіх схемах вивчення особистості.

Однак, виходячи з особливостей складання оцінних схем особистості, ми пропонуємо розроблену спеціальну «Схему вивчення особистості», у нашому випадку об'єкта оперативного інтересу яка містить у собі дев'ять пунктів загальні дані, зовнішні ознаки, життєвий шлях, життєві сфери, поведження, темперамент і характер, мотивація поведження, соціальна адаптація і здібності.

Дана «Схема вивчення особистості» розроблена з урахуванням особливостей оцінки об'єктів інтересу правоохоронних органів в умовах дотримання конспірації. Вона побудована з акцентом на основний вид працівника правоохоронного органу — спілкування. Змістовна частина «Схеми» забезпечує збір інформації про особистість, необхідної для прийняття рішень по різних аспектах оперативно-розшукової діяльності. Дана «Схема» не підмінює методик, що затвердилися на практиці, вивчення об'єктів нашого інтересу. Вона доповнює їх, притім якісно і досить конкретно.

«Схема» є основою для складання планів цілеспрямованих спостережень і бесід, вона дуже допомагає співробітнику правоохоронних органів підбирати конкретні прийоми для рішення специфічних задач вивчення об'єкта. Разом з тим пропонується «Схема» відкрита для доповнень і змін, зв'язаних з конкретними змінами умов і задач ведення оперативно-розшукової роботи. От ця «Схема вивчення особистості».

I. Загальні дані час і місце, національність, утворення, спеціальність, посада і характер колишньої роботи, відношення до політичних рухів і партій, місце проживання, родинний стан

II Зовнішні ознаки:

- 1) особа (загальне враження, короткий словесний портрет, особливість будівлі особи);
- 2) ріст (високої, середньої, низький, аномалії в росту);
- 3) вага і статура (повний, гладкий, стрункий, сухорлявий, дуже худий);
- 4) одяг (охайний — неохайний, за модою стежить — не стежить);
- 5) манери (робить приємне — неприємне враження, виразність — бідність міміки і жестів, спритність — скутість у рухах);
- 6) хода (плавна, що скаче, напружена, розслаблена, важка, м'яка);

7) голос (приємний — неприємний, дзвінкий, приглушений, сиплий, гугнявий, рівний, деренчливий і т.д.).

III Життєвий шлях:

1) батьки (національність, час і місце народження, місце проживання, соціальний стан, відношення до політичних плинів і партій, утворення, професія, їхні взаємини, відношення до дітей, захоплення, кошту до життя, постійне заняття, проведення вільного часу);

2) характеристика місця народження (місто, село; особливості місця народження);

3) раннє дитинство (життя в родині, який дитина по рахунку, життя поза родиною; брати і сестри, їхні взаємини, характерні події в житті);

4) школа (дошкільні установи, спеціалізація школи, улюблені предмети, взаємини з однолітками, порушення шкільної дисципліни, успіхи, оцінка навчальної діяльності і т.д.);

5) навчальні заклади, у яких учився (причини надходження, плани на майбутнє, успіхи, отримані навички, уміння і навички, характерні події в 17-18 років);

6) трудова діяльність у молодості і служба в армії (характер праці і служби, відношення до праці і служби, положення серед інших людей, задоволеність, вплив трудової діяльності на особистість);

7) шлюб, народження дітей, з ким живе в даний час. IV. Життєві сфери:

1) родина (відносини між чоловіками, відношення до дітей, відношення до батьків, залежність від дружини (чоловіка);

2) професія і спеціальність (мотиви вибору професії і роботи, задоволеність роботою і професією, просування по роботі, соціальний статус на роботі — авторитетність, популярність і т.д.);

3) суспільна і політична активність (активна — неактивний, скільки витрачає часу на суспільну діяльність);

4) проведення вільного часу (кіно, театр, музика, спорт, спиртне, азартні ігри, коло друзів і знайомих);

5) матеріальні умови життя (яка квартира, обстановка в ній, бюджет родини, задоволеність своїм матеріальним становищем);

6) здоров'я (загальний стан здоров'я, відношення до свого здоров'я, наявність серйозних захворювань).

V. Поводження:

1) домінуючий емоційний тонус (настрій: підняте, рівне, пригноблене; в іграх азартний — неазартний; реакція на труднощі: енергійність, розгубленість, байдужність);

2) особливості прояву емоцій і почуттів (збуджується легко, середньо, швидко; придушує роздратування легко, із працею; переживає невдачі помітно — непомітно, довго — недовго; образи пам'ятає довго — недовго; розбудовується по дріб'язках — по дріб'язках

не розбудовується; прихильність зберігає довго — недовго);

3) прояв волі (самостійний — несамостійний, наполегливий — ненаполегливий, дисциплінований — недисциплінований, рішучий — нерішучий, сміливий — боягузливий, ініціативний — безініціативний);

4) поведження особистості в складній ситуації (зберігає логічність і розважливість мови і вчинків — утрачає їх, зберігає спокій — губиться);

5) поведження в стані сп'яніння (спокійний, дратівливий, агресивний, утрачає контроль над собою, стає дуже товариським, замикається в собі, усамітнюється; п'є мало, середньо, багато);

6) моральне поведження (чесність і правдивість, дотримання моральних норм, відношення до жінки і дітей, прояв мужності в складних відносинах зі старшими і рівними).

VI. Темперамент і характер:

1) темперамент:

— товариськість (товариський, нетовариський, нетовариський, замкнутий; обережний — рішучий; соромливий — несоромливий; виявляє схильність до лідерства — схильність до лідерства не виявляє);

— емоційність (незворушний — ранимий, спокійний - дратівливий, оптимістичний — песимістичний);

2) характер:

— властивості характеру, що виражають відношення: до людей (чуйність, доброта, вимогливість, зарозумілість, недовіра і т.д.); до речей (акуратність, неохайність, відношення до речей і ін.); до самого себе (марнославство, честолюбство, самолюбство, гордість, зарозумілість, скромність і т.д.);

— домінуючі риси характеру (первинні риси, вторинні риси, кардинальні риси).

VII. Мотивація поведження:

1) домінуючі потреби (який вид потреб превалює в цікавлячій особистості: потреба в самозбереженні, фізіологічні потреби, у приналежності до колективу і соціальної групи, потреба в повазі своєї особистості, потреба в самовираженні;

2) цінності й установки:

а) особистісні цінності

б) соціальні цінності

в) матеріальні цінності

г) політичні цінності

д) ідейні цінності;

3) інтереси

4) ідеали

VIII Соціальна адаптація

1) соціальне оточення (зв'язок з родичами, взаємини з друзями і знайомими визнання з боку навколишніх);

2) сприйняття соціальної ситуації (як правило, виходить з реальної обстановки адаптується швидко — повільно, у діях переважає логічність і т.д.);

3) самооцінка (оцінка своєї соціальної ролі, відношення до думки інших про свої можливості, рівень домагань, упевненість — непевність у собі, почуття власного достоїнства — комплекс неповноцінності).

IX Здатності:

— загальні здібності (швидкість і плавність мови, рівень оперування цифрами, легкість запам'ятовування, багатство уяви, повнота узагальнень, особливості рішення проблемних задач);

— спеціальні здібності (організаторські, педагогічні, лінгвістичні й ін., здатність установлювати знайомство і розвивати контакти, впливати на людей, розташовувати їх до себе, здатність розбиратися в людях).

Як уже було сказано, збір інформації й оцінка цікавлячої особистості на основі даної «Схеми» здійснюється в процесі спілкування. Тут важливо розглянути хоча б коротко деякі особливості цього процесу.

У процесі спілкування оцінка особистості, як правило, провадиться на основі експектації і емпатії, що функціонують в основному на підсвідомому рівні.

Експектація (тобто чекання) укладається в підсвідомому формуванні оцінного судження про цікавлячий людині. Наблюдаючому нерідко правильно представляється, що спостерігаємий щось хоче почати. Відбувається як би передбачення поведінки особи, що спостерігається. Така здатність з'являється в людей у результаті тривалого спілкування один з одним. Досвідченим шляхом установлене, що особи, що постійно спілкуються, майже безпомилково передбачають поведінку один одного.

Емпатія — це здатність відчувати переживання іншої людини. Процес такого відчуття звичайно нами не усвідомлюється. Емпатія дає людям можливість пізнавати в інших людей багато невисловлених чи приховуваних намірів.

Як правило, за допомогою емпатії ми одержуємо в основному інформацію про психічний стан людини, його емоційному настрою. Емпатія не дає нам можливості прямо оцінити інтелект співрозмовника, його минуле і зробити висновок про його розумові процеси. Однак побічно емпатія дозволяє судити, наскільки співрозмовник м'який чи суворий, спокійний чи постійно напружений, упевнений чи невпевнений у собі і т.д.. Це безумовно дає нам можливість зробити припущення про те, як наш співрозмовник сприймає події життєвих ситуацій, яке його фізичний стан, інтелект і т.д.. Наявність у психіці людини явища емпатії повинне націлювати працівника правоохоронних органів на уважне ставлення до нього, а також на розвиток і удосконалювання своїх здібностей у цьому плані.

Необхідність у цьому обумовлена двома обставинами. З одного боку, розуміння емпатії, її удосконалювання забезпечують працівнику переваги в сприйнятті психічних переживань інших осіб. З іншого боку, зневага до дії емпатії створює умови для визначеного психологічного розкриття себе сторонньому спостерігачу.

Емпатія впливає на іншу людину за допомогою руху, зовнішньої і внутрішньої мови. постійно напружений, упевнений чи невпевнений у собі і

т.д. Це безумовно дає нам можливість зробити припущення про те, як наш співрозмовник сприймає події життєвих ситуацій, яке його фізичний стан, інтелект і т.д. Наявність у психіці людини явища емпатії повинне націлювати працівника правоохоронних органів на уважне ставлення до нього, а також на розвиток і удосконалювання своїх здібностей у цьому плані співрозмовник, то можна зрозуміти, щирий чи нещирий оповідач.

Безумовно, виникає питання, яким образом можна свідомо ввести в дію емпатію при оцінці іншої людини. Це можна зробити, тільки виявляючи щирий інтерес до чи співрозмовника особі, що спостерігається. Саме щирий інтерес, а не інтерес роблений, може загострити всі можливості що спостерігає, ввести в дію всі резерви психіки.

Як правило, процес оцінки починається з першого враження, що у своїй основі являє собою загальне сприйняття об'єкта нашої зацікавленості. Наступний процес сприйняття приймає специфічний характер, зокрема сприймаються деталі цього об'єкта. Таким чином, перше враження звичайне не виражено вербально і протікає на почуттєвому рівні. Природно, перше враження таїть у собі можливість помилки, що зв'язана з поруч факторів.

Джерелами таких помилок є стереотипи, думка інших осіб, галло-ефект, ефект поблажливості, психічний стан спостерігача, що домінують потреби, захисні механізми і спрощення. Коротко розглянемо їх.

1. Стереотипи. Якщо що спостерігається відрізняється від наблюдаючого по якій-небудь характерній ознаці, то ця відмінність, кидаючи в очі, викликає в останнього строго визначені стандартні образи, тобто стереотипи. Це будуть групові й етнічні стереотипи, стереотипи, зв'язані з зовнішнім виглядом (високий — низький, тНПтий — худий, орлиний ніс, сократНПський чоло і т.д.), а також стереотипи, що стосуються фізичної ущербності, особливо експресивних рухів (хода, міміка, жести), особливостей голосу і мови. Такі стереотипи, що заважають правильному сприйняттю людини, мають у всіх культурах народів. Знання стереотипів сприйняття з урахуванням різних національностей, у значній мірі сприяє рятуванню від помилок в інтерпретації поведінки.

2. Думка інших осіб. Нерідко навіть самої загальної й уривчастої думки про цікавлячий нас особі досить, щоб воно подіяло на нашу оцінку цієї особи. Якщо нам дали характеристику об'єкта нашого чи інтересу висловили саме поверхнєве судження про нього, то при зустрічі ми намагаємося укласти поведінку об'єкта в рамки визначеного шаблона, сформованого під впливом чужого, можливо не зНПім об'єктивної думки.

3. Галло-ефект. Якщо вам сподобався сприйманий об'єкт зацікавленості, ви оцінюєте його в термінах «приємного», якщо не сподобався — у термінах «неприємного». Така загальна оцінка поширюється практично на будь-яку рису особистості. У цілому, у практичній діяльності галло-ефект має тенденцію розмивати деталі нашого враження і формувати загальну оцінку об'єкта зацікавленості. Як правило, це явище наштовхує спостерігача на формування якогось стійкого конкретного образу.

4. Ефект поблажливості (жорстокості). У житті більшість людей доброзичливо підходять до оцінці незнайомої людини, багато людей схильні навіть не зауважувати його явних недоліків. Однак є люди, що воліють сумніватися в позитивних якостях об'єкта спостереження. Іноді це навіть виливається в стратегію поки людина не доведе своєї порядності, його не можна вважати таким. Тому, коли ми зустрічаємося з надмірно вираженим ефектом поблажливості, те цілком обґрунтовано можна припускати, що помилки в оцінці об'єкта — наслідок психічних відхилень у спостерігача.

5. Психічний стан. Людина в гарному настрої всіх навколишніх його осіб оцінює в основному у світлих тонах і сам викликає в них симпатію. І навпаки, людина, що перебуває в депресії, не тільки сам бачить усі в сірому кольорі, але і до себе викликає неприязне відношення. Тому психічний стан спостерігача (що спостерігається) може бути джерелом помилок в оцінці особистості.

6. Домінуюча потреба. Вона робить людину особливо чутливим до предмета своєї потреби, мисливець краще бачить звіра, збирач ягід — ягоди. Однак, чим сильніше ця потреба, тим частіше в цих випадках може мати місце перегравання мисливець може прийняти за звіра який-небудь предмет, збирач ягід — зірвати неїстівну ягоду, що тому домінують у даний момент у спостерігача потреби можуть з'явитися джерелом помилок.

7. Проекція — один із захисних механізмів, що спотворює сприйняття. Слід зазначити, що її суть складається в перекручуванні реальності. Проекція має місце в поводженні практично всіх людей однак найбільше сильно вона виявляється в людей з «розхитаними нервами». Механізм проекції спонукує людини сприймати виникле почуття (головним чином негативного фарбування) як своє власне, що з'явилося наслідком впливу на нього співрозмовника. Мають у практичній діяльності місце і більш складні форми проекції. Зокрема, іноді людині здається, що він у чомусь підозрюється, іноді йому представляється що його обвинувачують у наявності намірів, що він сам вважає несумісними з його «Я — концепцією» і т.д. По своїй суті проекція — це явище, зворотне емпатії. Ми уже відзначали вище, що емпатія дозволяє людині відчувати настрій співрозмовника або спостерігача навіть. При цьому в самого спостерігача виникає почуття, пережите що спостерігається. Сприймається ж це почуття не як своє, а як приналежне іншому.

Проекція і емпатія — це дві форми процесу сприйняття й оцінки людей, однак проекція спотворює і послабляє цей процес, а емпатія його упорядковує і підсилює. Процес сприйняття — це суб'єктивний процес у всіх випадках виявляється тенденція сприймати й оцінювати інших людей у порівнянні зі своєю «Я-концепцією». Спостерігач незмінно порівнює спостерігається із самим собою. Йому здається, що себе він знає добре, тому на тлі свого «Я» йому краще представляється інший. Впливає, однак, враховувати, що в зв'язку з визначеним перекручуванням сприйняття захисними механізмами це ЗНПім не виходить, що наблюдаючий об'єктивно прав.

8. Спрощення. Відомо давно, що перше враження, як правило, завжди неповно і фрагментарно. Це зв'язано з тим, що об'єкт сприйняття, людина, дуже

складна. У зв'язку з цим усі ми схильні до спрощення при сприйнятті людей. А тому що тенденція до спрощення процесу властива більшості, те багато людей практично неспроможні сприйняти іншої людини. Як правило, вони відразу ж по якомусь одному факті роблять висновки, закріплюють ці висновки у своїй свідомості і потім із працею змінюють їх. Ця властивість залежить від індивідуальних особливостей людей. У людей авторитарного типу, наприклад, ця властивість найбільш виражена, вони прагнуть бачити світ тільки в чорному чи білому кольорі, не зауважують перехідних тонів, причому чим яскравіше виражена в них авторитарність, тим сильніше їхня категоричність в оцінках людей, а це теж одне з джерел помилок.

Причини помилок сприйняття зв'язані, по-перше, з особливостями особистості сприйманих, по-друге, з ненавмисним чи навмисним впливом сприйманих на сприймаючого і, по-третє, з особливостями особистості сприймаючого. Тут слід зазначити як індивідуально-психологічні особливості людей, яких ми сприймаємо, так і їхньої дії з метою передбачення своєї оцінки й обману спостерігача.

Люди сприймаються нами по-різному. Одні як би відкриті для сприйняття, про їх легко скласти перше враження. Інші закриті, про їх часто важко сказати що-небудь визначене. Одні так щільно сховані під своїм «панциром» особистості, що дуже важко догадатися про їхні внутрішні переживання. Вони можуть бути інтелектуалами, недалекими, соромливими і т.д., але догадатися співробітнику правоохоронних органів найчастіше про цьому нелегко.

Інші щось завжди підозрюють, чим те стривожені від усіх чекають неприємностей, від цього постійно напружені і ворожо до усього набудовані. Треті постійно в русі, їхній внутрішній світ схований за метою дій і операції. Вони суб'єктивно відчують свою перевагу над іншими і пишаються їм.

Є люди, що добре вміють пристосовуватися до обставин. Там, де потрібно, вони можуть обуритися, полегезити, підлестити і т.д. У житті їхній настрій постійно міняється в залежності від ситуації. Зустрічаються також люди, що не піддаються ніякій характеристиці. Вони розчиняються в юрбі, не залишаючи в пам'яті спостерігача слідів про свій образ. Про їх дуже важко сказати що-небудь визначене. Безумовно, усе це позначається на першому враженні.

Варто помітити, що перше враження про людину іноді буває перекручене через те, що сам сприйманий помітно відрізняється від сприймаючого. Наприклад, коли ми сприймаємо іноземця, те насамперед бачимо в ньому всю націю, а індивідуальні риси, як правило, пропадають. Нас уражають насамперед ті риси, що у нас не так рельєфні. Нерідко, очутившись уперше серед іноземців, наприклад негрів, японців, ми втрачаємо орієнтування: усі вони нам здаються на одну особу. Ми можемо бути збентежені, однак, якщо ми будемо твердо знати, що подібні явища — закономірність соціальної перцепції, усі швидко налагоджується.

Ми повинні пам'ятати і про передбачення оцінки сприймаючого. Деякі люди інтуїтивно намагаються створити про себе гарне враження. Вони починають привітно посміхатися, виявляти знаки уваги. Виникає помилкове сприйняття. Помилка зростає, якщо чи ситуація сам що спостерігає викликає в спостерігається підозрілість і тривогу. Останній ще сильніше намагається догодити, угадати бажання сприймаючого.

Іноді зустрічається й обман спостерігача. Зокрема, людина усвідомлює, що за ним спостерігають і негайно намагається застосувати різні виверти, щоб виглядати так, як йому хочеться, щоб його сприйняли. Психологічно це виражається в чи перекручуванні підміні експресивних рухів (жестів, міміки, голосу і т.д.). Чи об'єкт підсилює свою експресію, чи навпаки послабляє, нерідко він неї нейтралізує, а якщо це можливо, те ховається під якою-небудь маскою. Варто враховувати, що обман може бути навмисним і ненавмисної.

ВИСНОВКИ З ПЕРШОГО ПИТАННЯ:

Таким чином оцінка особи в процесі спілкування, має низку утруднень, через те, що вона протікає як на свідомому, так і на підсвідомому рівні і природно, багато в чому виходить з-під нашого контролю. Щоб поставити процес оцінки під контроль свідомості, необхідно насамперед ознайомитися з загальною схемою сприйняття людини по зовнішніх ознаках і розібратися в її деталях.

2. ОЦІНКА ОСОБИСТОСТІ ПО ЗОВНІШНІХ ОЗНАКАХ

Раніше нами уже відзначено, що об'єкт оцінки сприймається, як правило, у виді цілісного образу. Ми формуємо своє враження про об'єкт, іноді ігноруючи багато змістовних факторів. Особа, тіло, руки, голос, мова об'єкта, що є показниками його зовнішніх реакцій, як би вислизують від нашої уваги. Тим часом особа генерує мімічні рухи, чи послабляючи підсилюючи їхній відповідним поглядом очей. Тіло, маючи відповідні форми, приймаючи характерні пози, робить сприятливе чи несприятливе враження. Визначена жестикуляція рук викликає в нас почуття чи симпатії антипатії до людини. Голос із властивим йому діапазоном звукових частот, резонансом, темпом і іншими факторами створює в нас відчуття приємного чи неприємного. І нарешті, мова, що відображає внутрішній інтелект, змушує нас захоплюватися, чи дивуватися розчаровуватися в досліджуваній особі.

Почнемо з особи. У схемах оцінки людей особу ототожнюють із всією особистістю. Воно говорить про духовний світ, інтелект і настрій людини. По особі людини визначають підлога, вік, расову й етнічну приналежність, а порию навіть соціальний статус. Крім того, ми завжди намагаємося по вираженню особи й око визначити стан і характер людини. Нам допомагають у цьому колір і густота волосся, колір шкіри, зморшки, прищур ока, лицьова мускулатура і т.д. Ми, як правило, прагнемо скласти думку про людину, ґрунтуючись на реакціях його особи.

1. Експресивні реакції особи. Мистецтво «читання особи» відомо з глибокої стародавності. Тривалий час по особі намагалися не тільки визначати риси характеру, але і пророкувати долю. Психологи витратили багато часу і сил, намагаючись знайти подібність між рисами особи і характером людини.

Відомий вітчизняний педагог П.Ф. Лесгафт затверджував, що людина, що не піддавалася ніяким сильним відчуттям, має свіже, малорухоме, часто апатичну особу. Внутрішні побоювання, що складають основу тривожності людини, змушують його супроводжувати свої дії поруч беззвітних рухів. «У ханжи, — підкреслював П.Ф. Лесгафт, — під спущеним століттям очей не знаходить собі місця, як би підглядаючи за навколишніми. По особі можна визначити національний тип, тип інтелігента, тип чиновника, військового, купця, селянина, лакея... На особі військового звичайне видне вираження самовпевненості, готовність діяти, тобто робити руху відповідно одержуваним враженням (наприклад, у підлеглих), чи явні ознаки зарозумілості (у начальницьких)».

Практика показує, що по особі добре навчилися визначати лише психічні стани людини. По вираженню особи можна читати багато найтонших відтінків різних щиросердечних хвилювань. Навіть зіткнення суперечливих почуттів, їхня боротьба і сум'яття відображаються в характерних зовнішніх ознаках і розпізнаються оком спостерігача.

В даний час доведено, що особа може відображати весь спектр емоційного стану конкретної людини. Дослідженнями встановлені загальнолюдські, національні

індивідуальні емоційні експресії. Основу їх складають шість систем лицьових реакцій, що конкретно відображають подив, страх, обурення, відраза, радість і сум (горі). Знання правил, засвоєння особливостей прояву загальнолюдських експресій дає можливість навчитися «читати» емоційний підтекст дій цікавлячої особи. Познайомимосся з докладніше на прикладі загальнолюдських експресій.

Подив — безумовний, це моментальна реакція. Завжди з'являється раптово. Якщо їсти час обмірковувати те, що може здивувати, подив на особі не зафіксується. Стимули подиву: вид об'єкта, звук, запах, дотик до чого, повідомлення і т.д.

Основні прояви реакції подиву: брови підійняті нагору; на чолі широкі зморшки; ока широко, розслаблено відкриті, над райдужною оболонкою видна біла склера; відповідно, рот відкритий.

Слід зазначити, що це контрольовані реакції. Вони можуть стримуватися людиною, але проте, як правило, виявляються. Усі ці контрольовані реакції можуть бути конкретно основою для створення ситуації з метою перевірки щирості цікавлячого нас особи.

Страх — це емоція, що виникає в передбаченні чогось винятково пагубного для особистості. Причиною страху може бути чекання фізичного болю, яких-небудь неприємних для особистості подій, що ця особистість не в силах запобігти (візит до стоматолога внаслідок сильного зубного болю і т.д.).

Основні прояви реакції страху: брови підняті, розтягнуті і зведені; короткі зморшки на чолі; очі розкриті, угорі видна біла склера, нижнє віко дуже напружене; губи розсунуті, сильно напружені і відтягнуті назад. Вираження емоції страху відрізняється від вираження емоції подиву чотирма моментами: 1) при реакції подиву зморшки проходять через усе чоло, при реакції страху вони коротше і концентруються над переніссям; 2) розкриті очі напружені; 3) розкритий рот безформно перекошений, губи напружені; 4) подив — скороминуща реакція, а страх — більш тривала. Іноді емоція страху може злитися з подивом. Це відбувається в тому випадку, якщо пагубні події не очікуються, а настають моментально. По першочерговості і стійкості прояву тієї чи іншої емоції можна судити про перевагу чи страху подиву.

Обурення (злість) є результатом психічного розладу, фізичної чи погрози наміру нанести комусь психологічний чи фізичний збиток. У стані гніву в людини піднімається кров'яний тиск, від чого червоніє особа, на скронях і шиї здуваються вени, учащається подих, напружуються м'язи.

Основні прояви реакції гніву:

- брови зрушуються, між ними з'являються вертикальні складки, зовнішні кінці брів піднімаються;
- чоло без горизонтальних зморшок;
- очі звужуються;
- губи напружено стиснуті, іноді в гримасі оголюються зуби.

На практиці контрольовані реакції гніву (злості) виявляються в двох різновидах. З появою першого різновиду гніву його індикатором є одні брови, особа ж залишається нейтральним. Це може мати місце у випадках, коли людина: а) випробує легке роздратування; б) обмірковує яку-небудь складну,

що не піддається рішенню проблему; в) концентрує на чому-небудь увага; г) критично оцінює слова, справи, учинки; д) намагається сховати злість від навколишніх. Про прояв другого різновиду гніву сигналізують: а) брови і віка і б) рот і віка. Це відбувається тоді, коли людині слухає якесь надзвичайно довгими, багатими повтореннями, нецікаве для нього повідомлення.

Відраза є реакцією на відчуття смаку, запаху, звуку, дотику і виду деяких об'єктів, у тому числі і людей. Природно, вплив такого об'єкта і прояв реакції на нього залежать від культури що спостерігається і ситуації, у якій він знаходиться.

Основні прояви реакції відрази: брови опущені;

відсутність зморщок на чолі; очі звужені, майже закриті; куточки губ опущені. Іноді при сильному ступені відрази рот відкритий і напружено, як при нудоті, висунуть мова; на носі зморшки. Ніж інтенсивніше відраза, тим більше зморщок і тем напруженіше ніс.

Спектр реакції відрази дуже широкий: від ледь уловимого зморщування носа до перекручування всієї особи в гримасі нудоти. Відраза стосовно людей звичайно виступає у виді презирства. Експресивні реакції відрази у відповідь на ситуацію можуть зливатися з реакціями подиву і страху. При сполученні гніву і відрази звичайно домінує останнє. Експресивні реакції тут відображають переживання думки: «Як посмітили ви показати мені цю гидоту?» У сполученнях подиву і гніву домінує гнів, а в сполученні гніву і страху домінує страх.

Радість переживається як відчуття приємний, збудливий, піднімаючий настрій, полегшення від чогось неприємного чи небезпечного.

Основні прояви реакції радості: брови і чоло майже не приймають участі у формуванні експресії; очі часто звужуються і блищать, рот розтягується, куточки губ піднімаються догори. Цю емоцію радості можна передати словами: «Як я рад!», «Як мені приємно!», «Як я щасливий!» У деяких випадках радість може зливатися з подивом, при цьому, як правило, реакція подиву фіксується лише на мить. Досить часто експресіями радості маскуються гнів і страх.

Сум (горі) найчастіше викликається якимись утратами. Вона фіксується на особі від декількох хвилин до декількох днів. Дана емоція має досить широкий діапазон — від стану суму, до горя і страждання, коли мають місце лементи, крики, судорожні рухи руками і тілом. Зовнішні прояви тим часом не завжди свідчать про глибину переживань: одні люди схильні горе переносити мовчачи, інші галасливо.

Основні прояви реакції суму: брови зрушені разом, зовнішні кінці опущені, між бровами невеликі вертикальні складки; на середині чола короткі зморшки; очі злегка відкриті, і між нижнім і верхнім століттям утвориться складка у виді трикутника; куточки рота опущені вниз.

При оцінці досліджуваної особи варто мати на увазі, що деякі люди схильні постійно переживати сум. Від цього в них з'являється характерна форма брів і вертикальних зморщок між око у виді омеги (ПРО). Дане вираження особи одержало назву «омега меланхоліка». Зустрічаються люди, що ніколи не фіксують на особі сум. Це звичайно розважливі і холодні натури.

Дуже сильний відбиток накладають на прояв цієї емоції національні особливості. Наприклад, скандинави намагаються сховати свій сум злістю, японці — завжди посмішкою. При злитті суму і страху превалує страх, при злитті суму і гніву — верх бере гнів. Разом з тим характерне при сумі положення брів усе-таки збити важко.

Як правило, емоції виникають у відповідь на якийсь подразник. Разом з тим арсенал мімічних рухів для вираження емоцій той самий: страх викликає напруга лицьових

мускулів, радість — розслаблення і т.д.

Таким чином, оцінюючи емоційні переживання людей по особі, необхідно враховувати характер подразника, загальнолюдську систему емоцій, характер культури, до якої вони належать, і особливості поведінки конкретного індивіда.

Ока. Відомо, що людина мимоволі широко відкриває ока, якщо раптово бачить щось дивне, при цьому безконтрольно розширюються зіниці очей. Замічено, що очі розширюються при погляді на людину, що подобається, і звужуються при погляді на неприємну особистість. Коли людина вдоволена отриманою чи інформацією хоче про щось подумати, він відводить очі убік. Якщо хто-небудь ловить погляд іншої людини, значить він хоче звернути його увагу на себе або навіть увійти з ним у довірчі відносини. Звичайно ж люди дивляться в очі один одному десь близько 20% проведеного в бесіді часу.

Слід зазначити, що по очах визначають напруженість, владність, зацікавленість, відносини симпатії й антипатії, підпорядкованості і домінування. Ока звужуються при гніві, стражданні, презирстві, почутті переваги, розширюються при подиві і страху, закриваються при деякому ступені страху і сорому, покриваються «поволокою» у хвилину ніжності, туманяться при горі і суму; блищать при радості і відчутті надії. Виділяють погляди: смутний, ніжний, страждальницький, гнівний, радісний, сумного, похливого, самовдоволеного, соромливий, подиву, поваги, презирства, сили, торжества, благоговіння.

Тіло. Воно є носієм даних про поле, вік, расу людини. Враження, що створюється при сприйнятті тіла людини, певним чином характеризує його. Розрізняють три головних типи статури - 1) ендоморфний (тНПтий, круглий), 2) мезоморфний (атлетичний, мускульний), 3) екторморфний (високий, худий). На практиці вже доведено, що ендоморфний тип, по натурі найчастіше говіркий, доброзичливий, лагідний, мезоморфний — схилений до ризику, навіть до лідерства, самостійний; екторморфний — нервовий, напружений і т.д. Психіатрична експертиза і спортивна психологія мають тому чимало доказів.

Поза. По ній, безумовно, можна судити про життєву силу, ступінь утоми, самовпевненості і навіть про соціальний статус людини. По тому, як людина напружує м'язи, складає руки і ноги, можна зробити висновки про емоційне відношення людини, його намірах, відношенні до інших людей. Усі пози можна приблизно розділити на дві великі групи. Це, як правило, напружені і розслаблені пози. Перші свідчать про стан пильності, тривожності, готовності до дії; другі — про безтурботність і спокій. Оскільки поза зв'язана з діяльністю

м'язів, вона служить «генератором» настрою. Дуже часто через позу відбувається емоційне «зараження» співрозмовника.

Хода. Її особливості залежать як від статури, так і від емоційного настрою. Коли людина знаходиться в сумовитому стані, він, як правило, «волочить» ноги, дуже часто тримає руки в кишенях і втягує голову в плечі. Людина сповненої енергії пересувається «стрибками»: те він швидко спрямовується вперед, те затуляє крок. Упевнений у собі людина звичайно тримає високо підборіддя, не гне спину, рішуче розмахує руками і крокує розмірено, явно бажаючи створити про себе позитивне враження

Руки. Рух їх передає інформацію про всі аспекти особистості людини. У житті говорять, що якщо людині зв'язати руки, вона стає безмовним. У житті кожна людина має свій стиль маніпуляції, тобто жестами, що відображають приналежність його до визначеної культури. Дуже часто жести свідчать про етнічне походження людини, про його виховання, професію і т.д. Як правило, жести підрозділяються на ілюстратори, регулятори, адаптери, афектори й емблеми.

Голос і мова цікавлячого людини дають нам інформацію про його емоційні переживання, інтелект, ерудиції і навіть характері.

Голос людини дозволяє судити про підрядковий зміст висловлення, переживаннях що говорить, ступеня його володіння мовою, культурі й індивідуально-психологічним особливостям.

Існують індивідуальні особливості голосу (діапазон звукових частот, резонанс, темп і контроль мови) і вокальні перемінні (інтенсивність, висота, довжина).

Всі індивідуальні особливості є стійкими характеристиками особистості. Вони дають можливість відрізнити один голос від іншого і, отже, оцінити говорячого по всіляких аспектах. Велику роль при оцінці що говорить грають також вокальні перемінні.

Якщо в мові використовується весь спектр звуків від високих до низьких тонів, говорять про широкий діапазон голосу. Якщо ж мова ведеться переважно в одній тональності, ми зіштовхуємося з вузьким діапазоном голосу. Така мова називається монотонною. Звичайно ми підвищуємо голос, коли порушуємо питання, і знижуємо, коли завершуємо повідомлення.

Слід тут зазначити і **резонанс** — це прояв таких особливостей голосу, як сиплість, шипіння, «рокіт», «громові» розкати і т.д. Принижене чи підлегле положення особистості в житті звичайно сполучається зі слабким резонансом, владна натура розвиває у своєму голосі «металевий відтінок» і розкотистість.

Темп ілюструє швидкість продукування мови (швидкий, середній чи уповільнений темп). Кожній людині властивий визначений темп мови. **Інтенсивність** мови може свідчити про ступінь емоційного стану людини.

Мова. Мовне поведіння людини служить індикатором його загальної ерудиції, особливостей інтелекту, мотивації поведінки й емоційного стану.

Ерудиція може бути певною мірою оцінена змістовністю мови. Ерудиція припускає насамперед наявність глибоких і різнобічних знань. Якщо по конкретних висловленнях людини видно, що він добре розбирається в різних

питаннях, швидко знаходить вагомі аргументи для підтвердження своєї точки зору, використовуючи при цьому адекватні мовні кошти, то про нього можна сказати, що це ерудована людина.

Інтелект людини оцінюється по логічності висловлення і багатству мовного змісту. Вільний підбор слів, їхній різноманітний зв'язок у пропозиції і, нарешті, легкість мовного продукування є індикаторами розвинутого інтелекту. Різні порушення в мові дуже часто сигналізують про порушення в розумових процесах людини. Ерудиція й інтелект, а також мотивація поведінки досліджуваної особи відносяться до змістовного фактора мови.

ВИСНОВКИ З ДРУГОГО ПИТАННЯ:

Таким чином:

1. При оцінці особистості по зовнішніх ознаках працівник правоохоронного органу повинний розуміти реакції особи, тіла, рук, голоси і мови. Дослідження вітчизняних психологів націлюють нас на вивчення в цьому плані: експерсивних реакцій особи, руху очей, статури, пози, ходи, жестів, голоси і мови.

2. Мова є важливим інформативним сигналізатором при оцінці емоційного стану особи, що цікавить співробітників правоохоронних органів, зокрема, його емоційної напруженості. Тут співробітнику правоохоронних органів необхідно познайомитися з трьома з них: 1) особливостями вибору слів; 2) специфікою граматичного оформлення висловлення; 3) сприйняття мови в стані емоційної напруженості. Ці критерії в даний час у достатньому ступені вивчені й одержали експериментальне підтвердження. Коротко розглянемо їх.

3. Відомо давно, що мова є тонким сигналізатором особистісних параметрів людини. Облік мовних факторів у вивченні цікавлячого особи дає в руки співробітнику правоохоронних органів дуже важливу і надійну інформацію, сховати яку від уважного спостерігача цікавляче нас особа може тільки при відповідній спеціальному тренуванні.

3. МЕТОДИ ОЦІНКИ ОСОБИСТОСТІ

Вище вже підкреслювалося, що всі методи оцінки особистості поділяються на формальні і неформальні. До останнього відносяться різні інтуїтивні прийоми і способи оцінки людей. Як правило, ця прийоми і способи мають суб'єктивну основу й у більшому ступені залежать від особистості спостерігача. Тут же ми дамо аналіз формальних чи, точніше, об'єктивних методів оцінки особистості: спостереження, бесіди, вивчення документів, біографій, тестів, експериментів і ін.

Спостереження. У системі прийомів і способів оцінки особистості спостереження займає одне з перших місць. Варто відрізнити спостереження як життєве споглядання від наукового спостереження. Спостереження здатне давати спостерігачу багаті конкретні дані.

Спостереження — це систематичне, цілеспрямоване, планомірне вивчення психічних явищ шляхом особистого сприйняття дослідником різноманітних зовнішніх проявів психіки безпосередньо в житті, у ході оперативно-розшукової, слідчої діяльності і судового розгляду.

Психологічна наука виробила ряд правил використання методу спостереження. Збирання матеріалу шляхом спостереження проводиться по попередньо розробленій програмі. Даний метод несумісний із внесенням яких-небудь змін у природний плин досліджуваного процесу, що дозволяє пізнати його у всій життєвій правдивості. Спостереження повинне проводитися неодноразово, і систематично у відношенні того самого людини й у відношенні того самого явища в багатьох осіб і в різних ситуаціях, найбільш характерних для даного явища. Як правило, спостереження повинне здійснюватися непомітно для того осіб, що є об'єктом його.

Як правило, спостереження повинне проводитися не тільки дослідником-психологом, але будь-якою посадовою особою, якій необхідно одержати відповідну інформацію для використання даних її аналізу в боротьбі зі злочинністю. Велике значення для одержання інформації про можливу причетність підозрюваної особи в здійсненні злочину може бути спостереження за мімікою і жестами цієї особи. А щоб уникнути упередженої суб'єктивної оцінки результатів такого спостереження, воно повинно вестися строго об'єктивно, з реєстрацією усіх фактів, отриманих при спостереженні і при достатній науковій інтерпретації результатів спостереження.

При реалізації цього методу в умовах оперативно-розшукової діяльності завжди треба мати на увазі, що тут людина спостерігається в незвичайній для нього обстановці при наявності визначеного прагнення з його боку вуалювати, ховати свої дійсні властивості.

На відміну від цілей спостереження в загальній психології, де за допомогою цього методу вивчається якийсь конкретний, окремо узятий питання (поводження, реакція людини в конкретній ситуації), спостереження в оперативно-розшуковій діяльності ставить метою виявлення найбільш повної інформації про особистість, що спостерігається. У процесі такого спостереження здійснюється почуттєве сприйняття зовнішнього вигляду

людини, сприйняття його мови (а звідси і розумових процесів), учинків, дій. При вивченні особистості важливо спостерігати не тільки дії, виявлені при цьому знання, навички, але і відносини особистості до цих дій. При цьому, звичайно, треба мати на увазі, що в різних умовах, у різних системах людських відносин, у різних емоційних станах дія може означати зНПім різні вчинки даної людини.

За допомогою спостереження міміки і пантоміміки виявляються зміни в емоційних станах у залежності від зміни зовнішніх умов, впливу на особистість. При цьому варто враховувати, що в ізолювано узятому вираженні особи не можна розкрити весь зміст емоції. Зокрема, для розпізнання емоцій, особливо складне і тонких, вираження особи служить не саме по собі, не ізолювано, а в співвідношенні з усіма конкретними взаєминами з навколишніми.

Об'єктом спостереження часто є й одяг людини, умови його життя, роботи, тобто місце, де він постійно знаходиться і які в силу цього деякою мірою відображають звички, навички, якості даної особистості.

Оперативне спостереження виконується як непомітно для об'єкта, так і в процесі спілкування з ним. Тут завжди треба враховувати, що інтелектуальні, вольові й емоційні процеси в спілкуванні проходять у людини інакше, чим поза спілкуванням. Відомо, що людина наодинці із самим собою тримає себе інакше, чим при спілкуванні з людьми. Навіть у процесі спілкування поведження людини може бути різним. У присутності звичних йому людей його поведження буде одним, у присутності осіб, яких він бачить у перший раз, — іншим. Поведження людини залежить від інтересу в спілкуванні. Усе це враховується при оцінці результатів спостереження даної особи. Але для цього людей повинний спостерігатися в різних сферах, у різних системах спілкування.

Співробітникам правоохоронних органів варто прагнути проводити всі можливі види спостереження: спостереження людини наодинці із собою непомітно для нього; спостереження цієї ж людини в процесі спілкування з іншими людьми також непомітно для нього; спостереження в процесі спілкування при проведенні оперативно-розшукових і слідчих дій. Зіставлення результатів цих спостережень дає, безумовно, багатий матеріал для дійсного пізнання особистості, що спостерігається. У процесі спостереження встановлюються і факти, що стосуються відносини людини, що спостерігається, до осіб, з якими він знаходиться в спілкуванні, відношення до фактів, що повідомляються їм,, діям і т.д. Відповідно до цього метод спостереження відрізняється не тільки різноманіттям об'єктів спостереження, але і необхідністю синтезувати, узагальнювати дані про окремі конкретні спостереження. Важливо вміти спостерігати як за особистістю в цілому (синтетично сприймати особистість), так і за окремими деталями. При спостереженні за особистістю такими конкретними об'єктами можуть бути її дії, міміка, пантоміміка, мова, сполучення міміки і пантоміміки в залежності від зміни мови (темпу, модуляції і т.д.), руки, одяг, окремі її частини. Так

наприклад, зі спостережень за тим, як людина бере в руки інструмент, можна судити про його професію, про уміння звертатися з тими чи іншими інструментами, про любов до професії, повазі до результатів праці інших осіб і т.д. Кожний із приведених об'єктів спостереження дуже важливе сам по собі, але ще більше значення має аналіз і синтез усіх цих спостережень в одному загальному висновку.

Варто розрізняти два види методу спостереження: безпосереднє й опосередковане. У першому випадку спостереження робить ту ж саму особу, що робить висновки за результатами цього спостереження. Таке спостереження здійснюють оперативний працівник, слідчий і суддя при проведенні оперативно-розшукових, слідчих і судових дій. Опосередковане спостереження має місце в тих випадках, коли одержують зведення про спостереження, зробленому іншими особами. Такий вид спостереження має характерну рису: результати його завжди закріплюються в документах справи, зокрема в протоколах допитів інших осіб, у висновках експертів (психологічної, психіатричної експертизах) і т.д.

Кожний з цих видів спостереження має свої позитивні і негативні якості. У першому випадку результати спостереження не можуть бути зафіксовані процесуально, вони не можуть бути використані в якості доказового матеріалу. В другому випадку, як правило, результати спостереження неповні — вони відображають яку-небудь одну сторону особистості, що спостерігається. Необхідно прагнути результати безпосереднього й опосередкованого спостережень сполучити; це дає можливість одержати більш правильне і більш повне судження про особистість.

На практиці застосовуються також включене і дистантне спостереження. Включене припускає спостереження «зсередини» соціальної групи, коли спостерігач стає повноправним її членом. Таке спостереження вже давно застосовується в соціологічних дослідженнях. Включене спостереження має великі достоїнства. Воно дає можливість розкривати багато таємних сторін життя досліджуваної людини, соціального явища і т.д. Дізнання і наслідок постійний користаються таким видом спостереження й удосконалюють його. Однак включене спостереження не завжди можливе і доречно, тому поряд з ним активно використовується і дистантне спостереження, тобто спостереження з боку.

При спостереженні з боку головне, що потрібно від спостерігача, — це залишитися непоміченим як досліджуваною особою, так і навколишніми. Дистантне спостереження в оперативно-розшуковій діяльності одержало таке ж поширення, як і включене спостереження.

Спостереження за цікавлячим особою — це сприйняття його стану і дій. У процесі спостереження спостерігач сприймає велику інформацію, однак фіксує він лише незначну її частину. З всієї інформації, що надійшла, спостерігач незмінно робить добір, що залежить від спрямованості й особливостей особистості спостерігача. Ми часто сприймаємо те, що хочемо сприйняти, те, що нам зрозуміліше і ближче, і інтерпретуємо сприйняте так, як нам це хочеться. Це закономірність спостереження, що співробітник

правоохоронних органів зобов'язаний враховувати, щоб уникнути суб'єктивності. Як правило, об'єктивне оцінює людина, що володіє більш високим рівнем емпатії. Збільшення числа спостерігачів лише до визначеної межі підвищує якість оцінки. Для одержання досить об'єктивного представлення про людину потрібно обробити дані три-чотири спостерігачів.

Щоб забезпечити об'єктивність оцінки спостереження, що сприймає поведінку досліджуваної особи повинний думкою перетворити безупинну активність поведінки об'єкта в конкретні одиниці. Оскільки спостереження здатне реєструвати лише окремі акти поведінки, то в кожному конкретному випадку співробітник правоохоронних органів повинний знати, за якими актами поведінки, реакціями ховається щирий зміст досліджуваної властивості, явища і т.п. Так, для визначення емоційного стану об'єкта досить зосередитися на його зовнішніх реакціях, розчленувавши їх на визначені складові чи об'єднавши в групи. По зовнішніх реакціях ми судимо про справжнє переживання.

Спостереження показують, що чим менш утворено і чим більш безпосередня людина, тим рельєфніше у нього буде зовнішній рух і тим самим ми могли б з більшою вірогідністю суди по вони про його щире переживання. Це має велике значення для органів дізнання і наслідку, оскільки дозволяє виявляти нещирість поведінки осіб, що спостерігаються. Робити це сутужніше стосовно тренуваних чи витончених натур. Але і тут при досить ретельному спостереженні можна помітити багато чого. Так, якщо посмішка природна, то в посмішці беруть участь м'яза очей. Якщо посмішка штучна, то людина посміхається тільки губами. К.С. Станіславський, спостерігаючи за роботою актора-ремесника, докладно описав цілу серію удаваних рухів: любов — притискання рук до серця, заковчування очей, колінопреклоніння, кусання губ, солодкувата сентиментальність; хвилювання — ходіння з боку на бік, тремтіння рук; спокій — нудьга, зівання, потягування; радість — удари у долоні, крутіння, розкотистий сміх, галасливість; горі — хитання головою, сякання, утирання очей, хвороба — кашель тремтіння і т.п.

Співробітнику правоохоронних органів необхідно усвідомити, що всі удавані рухи 1) перебільшують слабе хвилювання, 2) придушують сильне хвилювання. У першому випадку демонструється посилений рух руками, корпусом, головою, у другому — обмежується рухливість рук, ніг, тулуба, голови

Найбільше яскраво удавані рухи виявляються при замішанні. З'являються незручність у рухах рук і ніг, тулуба, що звичайно були відсутні раніше гримаси, іноді посмикування лицьових м'язів, заїкуватість, почервоніння.

Співробітник правоохоронних органів, вступаючи в контакт з об'єктом спостереження, у більшості випадків сам намагається сховати свої щирі наміри і переживання. Як правило, він маскує їхній відволікаючими жестами і формує відповідну маску особи (радість, горе і т.д.) Але як видно, це удавання важке приховати від уважного спостерігача. Допомогти в цьому утаюванні може спеціальне тренування. Її методику можна знайти в роботах К. С. Станіславського.

Поряд із простим спостереженням у практичній діяльності правоохоронних органів застосовуються і методи приладового спостереження, використовуються різні науково-технічні кошти, що дозволяють виявити і зареєструвати ті чи інші психічні явища в цікавлячих осіб. Результати спостереження підлягають точної і вичерпної реєстрації в письмовому виді і за допомогою технічних коштів стенографії, звукозапису, фотокінозйомки. Зафіксоване в такий спосіб явище може бути неодноразово відтворений і його аналіз буде заснований як би на численних спостереженнях.

Бесіда. Цей метод широко застосовується при вивченні особистості і є способом пізнання психічних явищ у процесі мовного спілкування з даною особистістю в природних умовах життя. За допомогою методу бесіди виявляються

- 1) відношення людини до визначених фактів явищам, конкретним особистостям,
- 2) рівень розвитку загальноосвітній, культурний, професійні знання, інтереси,
- 3) світогляд, розуміння моральних і правових норм, правил поведінки, відношення до них,
- 4) вольові якості особистості, характер,
- 5) тип вищої нервової діяльності (темперамент) співвідношення гальмування і порушення способи реагування, ступінь їхнього вираження на окремі, подразники, що даються спеціально в ході бесіди.

Значна увага приділяється аналізу мови лексико-семантичним особливостям, ладу її, способам передачі інформації, емоційному фарбуванню і т.д.

До методу бесіди пред'являються наступні вимоги: плановість, цілеспрямованість, вибірковість, індивідуальність, дотримання етико-педагогічного такту.

Ми уже відзначили, що оцінка особистості в бесіді припускає попереднє планування цієї бесіди з метою схованого одержання необхідної інформації. Для цього ретельно складається перелік питань по всіх аспектах особистості. Сюди входять питання щодо психологічних, соціально-психологічних особливостей особистості, мотивації її поведінки.

Бесіда, що починається для вивчення особистості, являє собою діалектична єдність п'яти етапів, п'яти специфічних ланок спілкування. Психологи виділяють 1) підготовку до бесіди, 2) початок бесіди, 3) етап одержання даних, 4) завершення бесіди, 5) оцінку результатів бесіди.

Підготовка до бесіди передбачає складання плану, базуючого, як відзначалося вище, на основі «Схеми вивчення особистості». Основним змістом плану повинні бути питання, що не удалось з'ясувати шляхом спостереження. Питання в плані розташовуються так, щоб забезпечити ведення природної розмови зі співрозмовником, причому бажано, щоб питання одного роздигнула «Схеми» не йшли друг за другом, а перемежовувалися з питаннями інших розділів.

При організації оцінної бесіди юридичні психологи радять враховувати наступне:

- 1) учасники бесіди повинні мати у своєму розпорядженні час, достатнім для проведення спокійної, докладної розмови;
- 2) варто передбачити обставини, що можуть перешкодити бесіді, і виключити їх (голосна музика, шум, можливість втручання в бесіду інших осіб і т.д.);
- 3) до бесіди потрібно чітко продумати привід і відробити легенду зустрічі;
- 4) у зацікавленої особи не повинно бути підозр у тім, що його вивчають, тому в процесі бесіди не слід робити нелегендуємих записів, що фіксують одержувані дані;
- 5) необхідно оптимально настроїтися на бесіду, як би відгородившись від переживань, що могли б негативно вплинути на готовність до спілкування;
- 6) необхідно придушити в собі почуття, що негативно впливають на правильність сприйняття й оцінки особистості;
- 7) при підготовці до бесіди варто скористатися всіма даними на об'єкта, які можна одержати у своє розпорядження;
- 8) намагайтеся заздалегідь передбачати можливі питання, що може задати об'єкт, і будьте готові на них відповісти.

Найважливішою умовою початку бесіди є створення атмосфери невимушеності і довіри. Початком бесіди, як правило, є обговорення якого-небудь нейтрального питання, що може бути легко підтримано співрозмовником. У якості зразкових вступних тим можуть бути використані питання про останні новини в спорті, у науці, мистецтві, в інших областях життя. Однак ці питання варто використовувати не як самоціль, а як кошт утягування співрозмовника в подальшу бесіду з метою одержання про нього необхідної інформації. Задавати, звичайно потрібно тільки ті питання, на які він зможе легко й охоче відповісти. Захоплена на самому початку бесіди ініціатива звичайно забезпечує успіх справи.

У бесіді можуть бути використані всілякі питання. Якщо з об'єктом налагоджений гарний особистий контакт, то можна ставити і прямі запитання, у випадку коли це робити недоцільно, прибігають до непрямого спонукання висловлення. Людини, наприклад, просять охарактеризувати яке-небудь чи явище особа при цьому він неминуче розкриє власні погляди, моральні установки, ціннісні орієнтації. Для уточнення вже наявних даних можуть бути використані питання, що вимагають відповіді «так» чи «ні».

Для перевірки щирості висловлень співрозмовника іноді можна ставити уточнюючі питання, використовуючи специфічні терміни. Тут надає велику допомогу попередня підготовка питань. Така підготовка рятує від неспритного чи мовчання непевності при формулюванні питань на випадок, якщо відразу не вдасться одержати необхідну інформацію. В усіх випадках найбільш інформаційними виявляються питання «Хто?», «Де?», «Що?», «Чому?», «Коли?» і т.д. Однак часте вживання цих питань породжує в співрозмовника небажані реакції.

По-перше, падає активність об'єкта в невимушеній мові і він змушується вами до конкретного висловлення.

По-друге, конкретні питання завжди спонукують захисні механізми людини і співрозмовник підсвідомо якщо його часто запитують «Як?», «Чому?» може просто замкнутися.

По-третє, поява в бесіді великого числа подібного виду питань загострює пильність і підозрілість людей.

Щоб питання звучали природно, їх можна доповнювати вигуками і паузами.

Пауза — це прийом спонукання до висловлення. Пауза допомагає, однак пауза збуджує і тривогу. Щоб уникнути останньої, треба дотримувати наступних правил:

1) потрібно застосовувати паузу після постановки питання. Не потрібно квапити співрозмовника;

2) паузи не викликають тривоги, коли вони не перевищують 5-6 секунд.

Завершення бесіди повинне здійснюватися після паузи. Тут необхідно дотриматися визначені формальності що-небудь розповісти про себе, про інші, згадати про щось нібито забутому. В усіх випадках при цьому треба виходити з обстановки.

У найбільш повному виді метод бесіди реалізується в ході допиту. Необхідність створення природної обстановки з метою одержання найкращих результатів у ході бесіди приводить до висновку про те, що варто визнати доцільним виробництво окремих допитів тільки з метою вивчення особистості, т е не стосуючись конкретних фактів і обставин розслідуваного злочину. Іноді доцільно здійснювати бесіду в умовах, найбільш звичних для людини, особистість якого вивчається. Тому, якщо допит має на меті тільки ознайомлення з особистістю, можна провести його за місцем роботи, проживання, відпочинку цієї особи. Неофіційність обстановки дозволяє повніше виявити такі сторони особистості, що в офіційній обстановці можуть узагалі не виявлятися.

Результати бесіди, як правило, закріплюються в протоколах допитів, але в ряді випадків (у залежності від особливостей самої бесіди) вони можуть і не фіксуватися в процесуальному документі, а закріплюватися у виді записів особи, що проводило бесіду. Таке закріплення бесіди може мати місце, наприклад, у діяльності виправно-трудових установ чи при здійсненні оперативно-розшукової діяльності.

Результати бесіди не слід переоцінювати. У процесі безпосереднього спілкування важко одержати всю необхідну інформацію. Оцінити особистість можна лише шляхом зіставлення результатів бесіди з результатами інших методів оцінки особистості. При аналізі змісту бесіди варто оцінити відношення співрозмовника до тих подій, людям, фактам, про які він говорив, згадати виразні кошти (специфічні слова, фрази, міміку), якими він користувався.

Бесіда завжди сполучається з методом спостереження, а також часто і з методом експерименту.

Аналіз документів. Досить важливу інформацію про досліджувану людину одержують при аналізі документів (листи, щоденники, ділові звіти, записки, літературні твори, конспекти, фонограми вимовних перед аудиторією мов і т.п.). У дізнанні і наслідку всі документи, що характеризують особистість людини, можна класифікувати по трьох підставах: 1) по способі фіксації інформації (друковані і рукописні документи, магнітні стрічки, кіноплівки); 2) по статусі документа (особисті документи: щоденники, листи, записки; офіційні документи: звіти, довідки; добутку творчості: книги, брошури, статті), 3) по характері документа. Тут слід зазначити, що в кожному конкретному випадку той чи інший документ буде мати різну інформаційну вагу.

Усі методи аналізу документів поділяються на традиційні і формалізовані. До першого відносяться аналіз змісту (змісту) тексту, до других — аналіз, виділення й обробка одиниць інформації. Досить ефективним тут вважається контент-аналіз. Сутність цього методу (контент-аналізу) складається у виділенні а тексті деяких ключових одиниць змісту (суджень, понять, слів), підрахунку частоти їхнього вживання, визначенні їхньої сполучуваності один з одним, а також із загальним змістом тексту. Техніка контент-аналізу зводиться до ряду послідовних операцій, головними з яких є:

- 1) виділення одиниць аналізу;
- 2) добір одиниць аналізу в тексті;
- 3) статистична обробка.

1) Виділення одиниць аналізу. Це найбільш відповідальна частина цього методу. Робота починається з визначення ключових понять, що відповідають задачам конкретної оцінки. Наприклад, якщо необхідно по наявних документах виявити ціннісні орієнтації досліджуваної особи, те робітниками категоріями тут можуть бути політичні й економічні погляди, світогляд, соціальні норми. Цим категоріям необхідно знайти адекватні вираження в мові досліджуваного тексту, вони і будуть одиницями аналізу.

2) Добір у тексті одиниць аналізу. Процедура добору укладається у відшуканні в тексті усіх виражень, що відображають зміст одиниці аналізу. У тексті це можуть бути імена власні, терміни, стійкі словосполучення. Пошук одиниці аналізу можна звести лише до відшукування ознак цієї одиниці (т. е. близьких за змістом слів) і не ставити перед собою питання, чи досить недостатньо цих ознак.

3) Статистична обробка. В даний час достатньо широко використовуються численні методики обробки даних контент-аналізу, і, зокрема, частотні і процентні розподіли, різноманітні кореляції й індекси, таблиці, графіки і т.д. В оперативно-розшуковій діяльності при обробці інформації спочатку можна обмежитися більш загальним підходом. Дуже корисна інформація може бути отримана на основі даних про частоту вживання одиниць аналізу, установлення пропорцій, між їх окремими угрупованнями, їх взаємній зустрічальності і залежності.

Частота вживання одиниць аналізу свідчить про увагу особистості до цілком визначеної проблеми. Якщо виділені одиниці згрупувати по ознаці відносини до них, то можуть бути з'ясовані чи симпатії антипатії досліджуваної

особи до того, що коштує за цими одиницями. Висновки можуть бути уточнені даними про спільну зустрічальність і залежність цих угруповань.

Процедура контент-аналізу вимагає багато часу і визначених умов, тому вона виправдує себе лише при проведенні наукових досліджень. В оперативно-розшуковій діяльності процедура контент-аналізу може бути зведена до спрощених дій по виділенню і підбору одиниць аналізу з наступною інтерпретацією підрахунку, без особливої деталізації, Уважний перегляд текстів неодмінно наштовхне нас на корисну інформацію про досліджувану особистість.

В оперативно-розшуковій діяльності правоохоронних органів часто провадиться аналіз письмових документів цікавлячої особи. При цьому, як правило, досліджується стиль листа, виявляються професійні, значеннєві й інші особливості і т.д. Для аналізу листа з метою вивчення особистості широко використовуються досягнення лінгвістики у вивченні письмової мови.

Біографічний метод. Зміст його складається у вивченні життєвого шляху об'єкта оперативного інтересу. Життєвий шлях — це, з одного боку, історія життя людини, а з іншого боку - соціальна форма його індивідуального розвитку. Як правило, з комплексу взаємодіючих у мікро середовищі обставин складається спосіб життя безпосереднього оточення (групи), що відображається в індивідуальному досвіді досліджуваної особистості. Цей досвід у єдності з об'єктивними умовами стає визначальним у поведженні індивідів. Вплив комплексу обставин на особистість і її відповідну реакцію на це складають соціальну ситуацію розвитку. Вивчаючи конкретної людини, співробітник правоохоронних органів повинен зосередити свою увагу на змістовній стороні цієї ситуації.

Події середовища — це об'єктивні процеси, що відбуваються в країні, місті, групі і т.д., у які неминуче утягує досліджувана людина. Ці події, що відбуваються мимо його волі, роблять на нього сильний вплив.

Події поведження зв'язані з усвідомленістю дій і вчинків, у яких реалізується система відносин особистості до праці, до інших людей, до самого себе, до речей. Співробітнику правоохоронних органів необхідно прагнути просліджувати поведження досліджуваної особи в системі трудових, пізнавальних, ігрових дій і вчинків. У цій системі добре відображаються комунікативні дії й операції досліджуваної людини. У спілкуванні дізнаються також і події життєвих планів особистості (ідеї, мрії), чи реалізація катастрофа яких відображаються на внутрішньому і зовнішньому вигляді.

Метод експерименту. При вивченні особистості в оперативно-розшуковій діяльності першорядне значення має вивчення її дій, з яких можна робити висновки про її властивості. Вивчення дій особистості не може бути зроблене за допомогою тільки одного спостереження. Не можна чекати, поки життя поставить людини в такі умови, у яких він своїми діями виявлять ті чи інші властивості своєї особистості. Це особливо складно в умовах дізнання і наслідку. У цьому відношенні значну допомогу може зробити метод експерименту. Визначаючи розходження між спостереженням і експериментом (досвідом), И.П. Павлов писав, що досвід як би бере явище у свої руки і пускає

в хід те одне, те інше і, таким чином, у штучних, спрощених комбінаціях визначає щирий зв'язок між явищами. Інакше сказати, спостереження збирає те, що йому пропонує природа, досвід же бере в природи те, що він хоче.

У процесі вивчення особистості застосовуються три види експериментів: природний, психолого-педагогічний і лабораторний.

Сутність методу природного експерименту укладається в тім, що особистість без її ведена ставиться в заздалегідь вивчені чи створені умов, ситуації, де вона повинна діяти і цими своїми діями виявляти визначені властивості, що перевіряються, що виявляються в ході природного експерименту. Методом природного експерименту перевіряється уміння володіти приладами, предметами, розумові здібності, професійні навички, вольові якості, відношення до визначених осіб і т.д.

У будь-якому природному експерименті обов'язково містяться наступні елементи: 1) вибір виду діяльності; 2) попередній аналіз цієї діяльності; 3) спостереження за особою, що здійснює діяльність; 4) аналіз результатів проведеної діяльності.

Найбільше широко метод природного експерименту застосовується в тих випадках, коли людина, особистість якої вивчається, не знаходиться в безпосереднім спілкуванні з особами, що здійснюють дізнання і наслідок, тобто не знає, що за його діями спостерігають. У такому найбільш повному виді метод природного експерименту може активно застосовуватися в оперативно-розшуковій діяльності правоохоронних органів. У процесі спілкування з колективом, у процесі праці, навчання, виконання окремих доручень особистість ставиться в заздалегідь задані умови, а результати її діяльності, хід дій ретельно аналізуються. Саме в ході природного експерименту може здійснюватися «перевірка довірою», що є одночасно і методом вивчення особистості, і методом виховання.

Метод психолого-педагогічного експерименту характерний тим, що обов'язково містить у собі елементи навчання і виховання. Він завжди реалізується в житті, у діяльності колективу.

Метод лабораторного експерименту в загальній психології при вивченні особистості насамперед застосовується для виявлення її типологічних особливостей, здібностей. Однак за допомогою цього експерименту можна виявити особливості в спрямованості особистості (потреби, інтереси), властивості характеру (наполегливість, упевненість, самооцінку). При реалізації методу лабораторного експерименту людина, особистість якого вивчається, заздалегідь знає, що він є учасником досвіду. Це, безумовно, накладає відбиток на хід і результати експерименту. Подібний експеримент може застосовуватися й в оперативно-розшуковій діяльності правоохоронних органів, зокрема за допомогою його може здійснюватися перевірка професійних якостей, навичок. Тут попередження особи про те, що він стає учасником експерименту, не може негативно відбитися на результатах, що перевіряються.

Метод узагальнення незалежних характеристик. Цей метод може бути сформульований як збір і наступне узагальнення всіх усних і письмових показань ряду різних осіб про досліджувану особистість. В умовах дізнання і наслідку

даний метод одержує особливе значення, найбільш повний розвиток, тому що різні документи, що знаходяться у дознавателя чи слідчого дають велику можливість для вивчення особистості. При застосуванні цього методу важливо враховувати повноту окремих характеристик, охоплення цими характеристиками різних сторін життя досліджуваної особистості (у домашній обстановці, на навчанні, на роботі) і т.д.

При вивченні документів завжди треба прагнути, щоб вони були від різних осіб, за різні періоди часу, із приводу різних фактів. Чим більше фактів, окремих характеристик за різні періоди узагальнюється, тим більше об'єктивні висновки про особистість можна одержати в результаті застосування даного методу.

Як матеріал для узагальнення можуть бути використані показання свідків, потерпілих, іншого обвинувачуваних, висновку експертів, різного роду довідки, що відображають факти і події з життя досліджуваної особистості, характеристики різних установ і підприємств, особисті справи відділу кадрів і т.ін. Звичайно, треба мати на увазі важлива обставина окремі наявні характеристики можуть бути неповні, однобічні, у значній мірі суб'єктивні. Усе це зобов'язує з винятковою обережністю використовувати кожен характеристику, піддаючи її попередньому ретельному аналізу.

Метод тестів. Прикладна психологія широко використовує різні тести для оцінки уваги, пам'яті, мислення, мови. За допомогою тестів кожен індивідуально може оцінити свої здібності і намітити систему вправ для розвитку потрібного йому якості характеру. Тести дозволяють так само оцінити і деякі параметри особистості.

В даний час відомо багато різних тестів, спрямованих на оцінку особистості. Достаток тестів, справедливо пише В. М. Блейхер, порозумівається розходженням підходу до самого вивчення особистості, своєрідністю інтересу дослідників і спрямованістю на різні особистісні прояви. Не існує скільки-небудь чіткої систематизації методик, що зв'язано з поруч теоретичних труднощів. Проте практики вже давно застосовують ці методики для різних цілей. Мається ще недостатній досвід оцінки особистості за допомогою тестів в оперативно-розшуковій діяльності правоохоронних органів. У сучасній психології найбільше поширення одержали тести оцінювання, прожективні тести й особистісні опитувальники.

Багато хто з оцінних і про'єктивних тестів можуть з успіхом використовуватися для оцінки особистості цікавлячої особи. При цьому потрібно внести в процедуру їхнього застосування лише одна зміна збирати інформацію для оцінки по тесту не прямим, а непрямым шляхом. Простіше всього це робити при оцінці особистості за допомогою особистісних опитувальників, що побудовані з урахуванням прагнення людини до самооцінки. Серед таких опитувальників найбільшу популярність придбав тест «ММРІ», в оригіналі складається з 550 тверджень. Аналогічно побудовані опитувальники Тейлора й Айзенка. Перший визначає рівень тривожності особистості, а другий — замкнутість, товариськість і емоційну невірноваженість. Співробітник правоохоронних органів може з успіхом користатися всіма опитувальниками, але

краще використовувати опитувальник Айзенка, що дає можливість визначити тип темпераменту і деякі особистісні типові риси.

Опитувальник складається з 57 тверджень, з них 24 відносяться до шкали екстраверсії, 24 — до шкали нейротизму і 9 — до шкали неправди. Випробуваний повинний без роздуму вирішувати, чи відносяться до нього пропонувані твердження. На питання варто відповідати тільки «так» чи «ні». Максимальний показник товариськості (екстраверсії) — 24 бала, показник нижче 12 балів свідчить про замкнутість (інтраверсії). Максимальний показник емоційної нестійкості — 24 бала, показник у 12 балів свідчить про емоційну урівноваженість. Показник у 7-9 балів по шкалі неправди свідчить про нещирість випробуваного.

Аналіз листа. Лист є одним з інформативних елементів при вивченні особистості. По листу можна визначити рівень освіченості що писали, емоційний стан, порушення в мові і психіці, деякі особливості характеру.

Як правило, для аналізу необхідний графічний матеріал. Оптимальна його величина — половина стандартного листа. Характерологічні ознаки найбільше яскраво виявляються в зразках, виконаних довільно, в особистих записках, щоденниках, листах і т.д. Важливою характеристикою листа є виробленість почерку. У кожної людини має свій визначений і характерний тільки для нього рівень виробленості, що складається поступово і визначається утворенням і письмовою практикою. Лист, як дзеркало, відображає багато рис і якості людини. Наприклад, для людей із психічними розладами характерна погана організація почерку, наявність прикрас, уривчастість, різна величина букв і т.д.

ВИСНОКИ З ТРЕТЬОГО ПИТАННЯ:

1. До об'єктивних методів оцінки особистості: спостереження, бесіди, вивчення документів, біографій, тестів, експериментів і ін.

2. В основу систематизації даних про особистості, що цікавить співробітника правоохоронних органів, повинні бути покладені: 1) принцип вивчення особистості в діяльності; 2) принцип цілісності особистості ; 3) принцип конкретно-історичного підходу.

Принцип вивчення особистості в діяльності націлює нас на аналіз діяльності досліджуваної людини і на зіставлення цієї діяльності з його висловленнями, а також на дослідження форми діяльності.

Принцип цілісності при вивченні й оцінці особистості вимагає враховувати не яку-небудь окрему чи рису реакцію досліджуваної людини, а сукупність чорт, реакцій, якостей, властивостей і відносин. Н.Г. Чернишевський вважав, що треба «...розглядати кожную сторону діяльності людини як діяльність усього його організму від голови до ніг включно».

Така система дій по добуванню необхідної інформації закладена в «Схемі вивчення особистості». Принцип конкретно-історичного підходу до оцінки цікавлячої особистості припускає вивчення історії життя оцінюваної особи, його росту і розвитку, а також умов, у яких він соціалізувався.

ВИСНОВКИ З ТЕМИ:

1. Оцінка особи в процесі спілкування, має низку утруднень, через те, що вона протікає як на свідомому, так і на підсвідомому рівні і природно, багато в чому виходить з-під нашого контролю.

2. При оцінці особистості по зовнішніх ознаках працівник правоохоронного органа повинний розуміти реакції особи, тіла, рук, голоси і мови. Дослідження вітчизняних психологів націлюють нас на вивчення в цьому плані: експерсивних реакцій особи, руху очей, статури, пози, ходи, жестів, голоси і мови.

3. Мова є важливим інформативним сигналізатором при оцінці емоційного стану особи, що цікавить співробітників правоохоронних органів, зокрема, його емоційної напруженості. Тут співробітнику правоохоронних органів необхідно познайомитися з трьома з них: 1) особливостями вибору слів; 2) специфікою граматичного оформлення висловлення; 3) сприйняття мови в стані емоційної напруженості. Ці критерії в даний час у достатньому ступені вивчені й одержали експериментальне підтвердження. Коротко розглянемо їх.

4. До об'єктивних методів оцінки особистості: спостереження, бесіди, вивчення документів, біографій, тестів, експериментів і ін.

5. В основу систематизації даних про особистості, що цікавить співробітника правоохоронних органів, повинні бути покладений: 1) принцип вивчення особистості в діяльності; 2) принцип цілісності особистості; 3) принцип конкретно-історичного підходу.

МЕТОДИЧНІ ПОРАДИ ЩОДО ПІДГОТОВКИ ДАНОЇ ТЕМИ:

При вивченні теми необхідно уявити, що:

- оцінка особи в процесі спілкування, має здійснюватися шляхом вивчення: експерсивних реакцій особи, руху очей, статури, пози, ходи, жестів, голоси і мови;

- до об'єктивних методів оцінки особистості: спостереження, бесіди, вивчення документів, біографій, тестів, експериментів і ін.;

- систематизація даних про особистості, що цікавить співробітника правоохоронних органів, повинна здійснюватися на принципах: 1) вивчення особистості в діяльності; 2) цілісності особистості ; 3) конкретно-історичного підходу.

**ТЕМА № 6: «ПСИХОЛОГІЧНІ МЕТОДИ ТА ПРИЙОМИ
ПРОФЕСІЙНОГО СПІЛКУВАННЯ ПРАЦІВНИКІВ
КРИМІНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ»**

(2 години)

ПЛАН ЛЕКЦІЇ:

1. Мовні і немовні канали спілкування.
2. Особливості службового спілкування в діяльності працівника НП.
3. Конфлікти в діяльності працівників НП.
4. Психологічні контакти в службовому спілкуванні.
5. Психологічні прийоми спілкування.
6. Загальні положення психологічного впливу на особистість.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА:

29. Андросюк В.Г., Казміренко Л.І., Юхновець Г.О. Професійна психологія в органах внутрішніх справ. Загальна частина.: Курс лекцій. - К.: НАВСУ, 1995.
30. Бараненко Б.І. Психологія оперативно-розшукової діяльності. Загальна частина: Навчальний посібник. – Луганськ, 2003.
31. Долгова А.И. Знать и исполнять закон. - М., 1987.
32. Дунаев А.Ф., Батышев А.С. Психология и педагогика в профессиональной подготовке сотрудников ОВД. – М., 1992.
33. Китов А.И. Психология управления: Учебник. – М.:МВШ МВД СССР, 1979.
34. Климов Е.А. Психология профессионала. - М.,1996.
35. Никифоров. Г. Психология профессиональной подготовки. - СПб., 1993.
36. Столяренко А.М. Психологическая подготовка личного состава ОВД. - М.: МВШ МВД СССР, 1987.

Додаткова література:

1. Данилов В.А. О путях формирования профессионально значимых качествах сотрудников ОВД в ходе профессионального обучения // Актуальные проблемы профессиональной подготовки кадров в ВУЗах МВД в современных условиях (Научно-методическая конференция 17-18.04.79). - К.:КВШ МВД СССР, 1979.
2. Данилов В.А., Лури В.С. Использование возможностей психологией полицией США // Сборник МВД СССР.– М.: НИИ МВД СССР. - №4(54). - 1990.
3. Кац Г. Минимальные требования к профессиональной грамотности полицейских (Сборник рефератов зарубежных публикаций). - М.: НИИ МВД СССР, 1979.
4. Платонов К.К. О модели проектируемого профессионала // Комплексное изучение человека и формирование всесторонне развитой личности. - М., 1973.
5. Полицейские органы стран Западной Европы, Северной и Южной Америки, Австралии // Проблемы преступности в капиталистических странах (по материалам зарубежной печати) Информационный бюллетень №1. - М.: НИИ МВД СССР, 1987.
6. Концепція психопрофілактичної роботи в НП України та Програма її реалізації до 2005 року (затверджена наказом МВС України № 334 від 5 квітня 2002 року).
7. Андросюк В.Г., Казміренко Л.І., Юхновець Г.О., Медведев В.С. Професійна психологія в органах внутрішніх справ. Загальна частина: Курс лекцій. - К.: НАВСУ, 1995.
8. Бандурка О.М.,Тюріна В.О. та ін. Основи психології і педагогіки: Підручник. – Харків: Вид-во Нац. ун-ту внутр. справ, 2003.
9. Васильев В.Л. Юридическая психология. – СПб.: Питер, 2005.

10.Данилов В.А. О путях формирования профессионально значимых качествах сотрудников ОВД в ходе профессионального обучения. // Актуальные проблемы профессиональной подготовки кадров в ВУЗах МВД в современных условиях (Научно-методическая конференция 17-18.04.79). – К.: КВШ МВД СССР, 1979.

11.Думко Ф.К., Запорожцева Г.Е. Професійно-психологічна підготовка співробітників НП. - Одеса, 2000.

12.Дунаев А.Ф., Батышев А.С. Психология и педагогика в профессиональной подготовке сотрудников ОВД. – М., 1992.

13.Коновалова В.Е., Шепитько В.Ю. Основы юридической психологии: Учебник. – Х.: Одиссей, 2005.

14.Програма формування позитивного іміджу поліції України на 2003-2007 рр. (схвалено Рішенням колегії МВС України від 10 січня 2003 р. №1КМ/1ДСК).

15.Столяренко А.М. Психологическая подготовка личного состава ОВД. - М., 1987.

16.Столяренко А.М. Прикладная юридическая психология. - М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2001.

17.Фондова лекція до теми №1.

18.Шапарь В.Б. Словарь практического психолога. – М.: ООО «Издательство АСТ»; Харьков: «Торсинг», 2004.

МЕТА ЛЕКЦІЇ:

дати наукові знання про сутність процесу міжособистісного спілкування, на практиці дати ясне розуміння феномена психологічних бар'єрів комунікації; продемонструвати труднощі безпомилкової фіксації отриманої інформації; надати теоретичне підґрунтя використання психологічних методів для виконання завдань спілкування; розвивати творчу активність курсантів.

ВСТУП

Спілкування – складний багатоплановий процес установалення і розвитку контактів між людьми, породжуваний потребами в спільній діяльності і який включає в себе обмін інформації, вірної взаємодії, сприяння розумінню другої людини.

Працівник органів внутрішніх справ у своїй пнПякденній діяльності постійно вступає у взаємовідносини з громадянами, взаємодіє з ними, спілкується, контактує під час розшуку, розбирає скарги і заяви, веде карні справи, впливає на правопорушників. Професійне спілкування виступає як психологічний чинник, засіб досягнення службово-оперативних задач. Постійно контактуючі з громадянами він повинен знати психологічні рекомендації зі спілкування. Практика показує, що деякі молоді співробітники зазнають певних труднощів у спілкуванні з громадянами, досвід з являється в них не відразу, а поступово, у процесі щоденного спілкування з людьми, взаємини з якими можуть складатися далеко не сприятливо, оскільки найчастіше вони ґрунтуються на якихось правопорушеннях, антигромадській поведінці громадян, їхній конфліктній поведінці в побутовій сфері. Таким чином, негативні явища, із якими доводиться мати справу працівнику НП, можуть стати на заваді спілкуванню. Наприклад при розбиранні заяв, порушенні кримінальних справ, йому необхідно не тільки вчасно і ретельно перевірити наведені в них факти, але й по можливості вивчити мотиви появи заяви і психологічні особливості заявника. Повне з'ясування суті заяви виключить можливість її повторної появи. У рамках взаємовідносин працівника НП важливішими з багатьох аспектів його професійної діяльності є: спілкування, контакти і конфлікти.

За результатами соціологічних досліджень 87 % керівників органів внутрішніх справ відзначали у себе значні труднощі у спілкуванні з підлеглими. Понад 50% підлеглих повідомляють о труднощах в спілкуванні з керівниками. Понад 60% співробітників відзначили складності в професійному спілкуванні з громадянами. У свою чергу 52% опитаних громадян відзначили низьку культуру спілкування працівників ОВД.

Таким чином, проблема спілкування є складною і багатогранною, успішне рішення якої, можливо лише при досить цілеспрямованому прагненні використовувати засоби і методи професійної психологічної підготовки.

I. МОВНІ І НЕМОВНІ КАНАЛИ СПІЛКУВАННЯ

Спілкування є істотним чинником складного процесу соціальної детермінації поведінки людини. Воно є одною з найважливіших умов формування свідомості і самосвідомості особистості, стимулятором її розвитку, включаючись у мотиваційно-спонукальний процес.

Спілкування – це одна з форм взаємодії людей на основі їх взаємного відображення у свідомості один одного. (Людина народжена що до зустрічі. Лао Цзи).

Спілкування як складний соціально – психологічний процес взаєморозуміння між людьми здійснюється по таких основних каналах:

- мовний (вербальний – від лат. слова «усний, словесний»);
- немовний (невербальний).

Дослідження показують, що в щоденному акті комунікації людини слова складають 7%, звуки і інтонації – 38%, немовна взаємодія – 53% («Говоримо голосом, а розмовляємо всім тілом». Публіцій).

У спілкуванні відбувається обмін інформацією, взаєморозуміння людей, здійснюється їх неминучий вплив один на одного, передавання досвіду.

Способи і зміст спілкування визначаються соціальними функціями людей, які спілкуються, їх становищем у системі суспільних, правових відносин, приналежності до тієї або іншої спільноти, моральними і правовими нормами.

Структура спілкування визначається конкретним видом діяльності. Тому працівнику НП потрібно знати основні функції професійного спілкування.

Перспективна функція пов'язана з взаємним сприйняттям і взаєморозумінням один одного, оцінкою психічних станів, інших проявів індивідуальних особливостей співрозмовників.

Комунікативна функція містить передавання різних відомостей, обмін думками й почуттями в процесі спілкування.

Існує також інтерактивна функція спілкування, тобто взаємний вплив, корекція поведінки інших осіб.

Для того щоб установити психологічний контакт у службовому спілкуванні, працівнику НП необхідно забезпечити психологічні умови для спілкування, навчитися запобігати негативним емоціям та усувати їх, знімати психічне напруження у взаємовідносинах, розвивати психологічну культуру спілкування.

Специфіка спілкування в кожному конкретному випадку залежить від тієї оперативно-службової задачі, яку розв'язує працівник НП, а також від психології співрозмовника, його професії, віку, статі, соціальної приналежності,

стану здоров'я, національності, ставлення поліції, а також від умов, за яких відбувається спілкування.

Будь яка професійна діяльність має свої технічні прийоми, без оволодіння якими неможлива досконалість навіть при великому природному

Обдаруванні. Шлях до професійної майстерності працівника НП лежить через оволодіння її основними елементами, до числа яких можна зарахувати і культуру мовлення, яка включає дикцію – чіткість вимови, правильність (норми) вимови, володіння голосом, уміння стилістично і логічно правильно будувати мовлення.

У своїй оперативно-службовій діяльності працівнику НП варто керуватися загальними соціально-психологічними передумовами досягнення позитивного результату від його від його професійного спілкування з громадянами. Необхідно пам'ятати, що кожне слово, тон розмови, манера поведінки, вчинки, його зовнішній вигляд – усе знаходиться у сфері сприйняття його громадянами. Професійна психологічна підготовка сприяє зміцненню авторитету працівника НП, узкому необхідно навчитися володіти мовою, вести діалог, уміти слухати.

Риторика – наука про ораторське мистецтво – була розроблена ще в античності, й одним з важливих її розділів було (та й залишається) уміння вимовляти. Очевидно, що як би добре не було побудовано мовлення, яким би воно не було цікавим за змістом, працівник, який неправильно вимовляє, не досягне бажаного ефекту.

Мовлення, як і зовнішність, традиційно сприймається як найбільша персональна якість, тісно пов'язана з особистістю працівника НП.

Мовлення будь-якої людини має індивідуальні, суб'єктивні особливості вимови, лексики, структури речень. За цими ознаками можна навіть ідентифікувати особу. Комплекс паралінгвістичних (голосових) характеристик досить широкий:

- інтенсивність голосу,
- темп,
- ритм,
- паузи,
- інтонації,
- акценти тощо.

Гучність - найпростіша властивість голосу – у спілкуванні тісно пов'язана з манерою людини розпоряджатися простором спілкування.

Працівник НП, який звик говорити гучніше, ніж потрібно, тим самим порушує неписану норму етикету, силою (голосу) примушуючи себе слухати, «захоплюючи» простір, зайнятий іншими.

Коли ситуація монологічна, то «гучноголоса» людина немов відсуває від себе слухачів, поводить з ними, як з натовпом. За цим може стояти бажання захопити ініціативу, внутрішнє напруження, якому потрібен вихід, втрата орієнтування в ситуації спілкування через надмірну захопленість змістом свого висловлення. А тим часом виразність і зручність мовлення для сприйняття в

більшому ступені визначаються саме не інтенсивністю, а правильним підібраним темпом, доречними паузами.

Паузи в мовленості стосуються не тільки його виразності, але й виразності самої думки. Жодна людина без них не обходиться, вони потрібні для оцінки реакції партнера, передавання ініціативи в розмові.

Мистецтво в спілкуванні працівника НП – дати співрозмовнику непомітно для себе «розговоритися». Пауза може бути досить ефективним способом маніпулювання співрозмовником: зненацька надана ініціатива здатна сильно напружити, змусити внутрішньо «заметушитися». І навпаки, пауза, що затяглася, перервана в той момент, коли партнер уже готовий почати говорити, ставить того в ніякове становище, змушує відчувати провину.

Звичайно, такі «партнерські» паузи доповнюються коротким поглядом, ледь помітною, м'якою зміною паузи («Тепер я Вас слухаю...»).

У діалозі уникають пауз ті, хто почуває себе тривожно, і боїться «повиснути в порожнечі» або спровокувати небезпечний поворот бесіди.

Темп мовлення також має комунікативний зміст крім традиційного зв'язку з темпераментом. Швидкість мовлення може вказувати на стан мовця, і при тому досить тонко людина збуджена, звичайно говорить швидше, «проковтуючи» закінчення слів. У стані втоми пригніченості, байдужості темп мовлення млявий, уповільнений. Різні темпи мовлення в співрозмовників можуть породжувати проблеми. Незручний темп мовлення можна розглядати як ще один спосіб маніпуляції.

Співрозмовник заганяється до своєї пастки, кваплячись із відповіддю, він починає збиватися, плутатися, не закінчує фрази і потрапляє в невигадаєне становище.

Але найважливішими характеристиками мовлення є:

інтонація і акценти

Уже до семи років дитина вміє відрізнити іронію, сарказм, обурення, образу, презирство в голосі – ті особливості, без яких людське мовлення було б неживим. «Справа не в слові, а в тоні, у якому це слово вимовляється» (В.Г.Белінський).

Інтонації часом змінюють зміст вимовленого на прямо протилежний: розбита чашка – «чудово», «молодець»; «провалив іспит» – «розумник». Відтінків занадто багато, щоб намагатися якось їх класифікувати.

Для того, щоб мова працівника НП була яскравою, образною, викликала інтерес, необхідно використовувати деякі психологічні прийоми.

Наприклад, інтонаційно виділяти найбільш важливе слово і фразу, змінювати тембр голосу і мовлення, робити паузу до і після висловлення основних думок.

Істотне значення має сама форма поводження з громадянами, мовне вираження думки, доводів, вимог працівника НП.

Тому необхідно ретельно обмірковувати мовлення, підбираючи вислови і слова, зрозумілі співрозмовнику. При цьому варто стежити за тим, яке враження вони справляють на нього. Можна навмисно робити паузи і

спостерігати вираз обличчя співрозмовника, по якому визначається реакція на мовлення співпрацівника.

Вимоги, що, як правило, містяться в бесідах із правопорушниками, варто виражати в короткій, зрозумілій і ввічливій формі. Якщо з боку співрозмовника спостерігається протидія аргументам працівника НП, не слід її підсилювати.

Мовлення як засіб спілкування одночасно виступає і як джерело інформації, і як спосіб впливу на співрозмовника. Процес сприйняття різних елементів зовнішнього вигляду людини неоднаковий. Якщо за 100% приймати загальне число всіх елементів зовнішнього вигляду, то на відображення:

- фізичного вигляду (зріст, очі, волосся, обличчя, статура тощо) припадає 82%;

- експресії (виразності вигляду) – міміки, жестів, пози, мовлення – 16%;

- засобів оформлення зовнішності (зачіска, одяг, взуття, косметика -4%;

Про те, що тіло – частина нашої особистості, індивідуальності почали говорити лише недавно. Біологічні і біосоціальні концепції тривалий час були «буржуазними». Сама думка про тіла в спілкуванні, особливо діловому, часто сприймається як трохи екзотична і навіть не зНПім пристойна. Але уважний спостерігач може одержати таку інформацію, яку співрозмовник, усвідомлено або несвідомо, хотів би приховати.

Найбільш дослідженим є набір комунікативних пантомімічних реакцій, які виражають ставлення до співрозмовника або ситуації. Загальні тенденції цього ставлення (наближення і запобігання, відкритість і закритість, бажання домінувати або підкорятися) передаються пантомімічно досить точно і, як правило, «зчитуються» співрозмовником (звичайно як нечітке враження, джерело якого людям важко визначити, але якому, проте, довіряють).

У кожної людини існує певний простір, який вона відчуває як «свій» і «носить із собою» завжди. Розміри його приблизно відповідають просторові, що можна окреслити навколо себе не до кінця розпрямленою рукою. Межі його, природно, невидимі, проте, ми щось відчуваємо, коли хтось вторгається в наш особистий простір. Виділені чотири типи відстані для спілкування:

- інтимна зона (15-45 см). У цю зону допускаються лише близькі, добре знайомі люди. Для цієї зони характерні конфіденційність, негучний голос у спілкуванні, тактильний контакт. Дослідження показують, що порушення інтимної зони тягне певні фізіологічні зміни в організмі: частішає серцебиття, підвищується виділення адреналіну, припливає кров до голови тощо. Передчасне вторгнення в інтимну зону в процесі спілкування завжди сприймається співрозмовником як замах на його недоторканість;

- особиста, або персональна зона (45-120 см) – для пНПякденної бесіди з друзями і колегами. Припускає тільки візуально-зоровий контакт між партнерами, які підтримують розмову;

- соціальна зона (120-400 см) звичайно дотримується під час офіційних зустрічей у кабінетах та інших службових приміщеннях, як правило, із тими, яких не дуже добре знають;

- публічна зона (понад 400 см) припускає спілкування з великою групою людей.

Найбільш «розмовляюча» частина нашого тіла – у невербальному плані – це обличчя. Рідко хто свідомо звертає увагу на неусвідомлені мікро рухи, дихання партнера – для цього потрібно бути дуже спокушеним у мистецтві спілкування. Однак кожний із нас уміє «чути» або «читати» обличчя людей, із якими спілкуємося. Міміка – рух м'язів обличчя, які відбивають внутрішній емоційний стан, - здатна дати правдиву інформацію про те, що переживає людина. Мімічні вирази несуть 70 % інформації, тобто очі, погляд, обличчя людини здатні сказати більше, ніж слова. Помічено, що людина намагається сховати свою інформацію (або говорить неправду), якщо очі зустрічаються з очима партнера менш 1/3 часу розмови.

За своєю специфікою погляд може бути:

Діловий – коли він фіксується в районі чола співрозмовника.

Це передбачає створення серйозної атмосфери ділового партнерства;

Світський – коли погляд опускається нижче рівня очей співрозмовника до рівня губ). Це сприяє створенню атмосфери невимушеного світського спілкування;

Інтимний – коли погляд спрямований не в очі співрозмовника, а нижче обличчя – на інші частини тіла до рівня грудей. Фахівці стверджують, що такий погляд свідчить про більшу зацікавленість один одним у спілкуванні; погляд скося – свідчить про критичне або підозріле ставлення до співрозмовника.

Чоло, брови, рот, очі, ніс, підборіддя – ці частини обличчя виражають, основні людські емоції: страждання, гнів, радість, подив, страх, відразу, інтерес, сум, тощо. Причому найлегше розпізнаються позитивні емоції: радість, любов, подив. Важче сприймаються людиною негативні емоції – сум, гнів, відраза. Важливо зауважити, що основне пізнавальне навантаження в ситуації розпізнавання щирих почуттів людини несуть брови і губи.

Науково доведено, що ліва половина обличчя набагато частіше видає емоції людини. Це викликано тим, що права півкуля, що контролює емоційне життя людини, відповідає за ліву половину обличчя.

Позитивні емоції відбиваються більш-менш рівномірно на обох половинах обличчя, негативні – більш виражені на лівій частині обличчя.

Будь-яка дрібниця в комунікативній поведінці – не просто випадкова реакція на ситуацію, але «повноважний представник» усієї людини. «Тому що той, хто має очі, щоб бачити, і вуха, щоб чути, може переконатися: жоден смертний не здатен сховати секрету. Якщо губи його мовчать, то проговорюються пальці рук, і зрада просочиться крізь найменші пори його тіла» (З.Фрейд).

Найбільш дослідженим є набір комунікативних пантомімічних реакцій, які виражають ставлення до співрозмовника або ситуації. Загальні тенденції цього ставлення (наближення і запобігання, відкритість і закритість, бажання домінувати або підкорятися) – передаються пантомімічно досить точно і зчитуються партнером (звичайно як нечітке враження, джерело якого людям важко визначити, але якому довіряють).

Поза, постава, жести, хода – різних «маленьких» аспектів невербального спілкування безліч. Так, різні способи будувати свою позу як закриту (схрещені

на грудях руки, сплетені в замок пальці, уперті в коліна лікті тощо) відповідають і внутрішній закритості в контакті.

Якщо ж довіра зростає, розслаблюються плечі, груди, дихання стає глибшим. Жести – це рухи тіла, що мають дуже точне значення, яке може бути виражене в словах, у даній культурній групі. Вони можуть відбуватися мимоволі, але мають під собою культурну основу того суспільства, у якому ця людина виховувалася. Це ті ж обмовки, тільки в рухах, інформація, що може видати обман.

Ілюстратори мовлення – частіше руки, потім іде обличчя (брови, рот, очі) потім тіло (плечі, спина).

Ілюстратори вроджені – це колоподібний жест рукою, тобто ніби спливання думки, пошук слів. Жести при спілкуванні несуть багато інформації, у мові жестів є слова, речення.

Найбагатший «алфавіт» жестів можна розбити на 5 груп.

Жести - ілюстратори – це жести повідомлення:

- покажчики («вказівний перст»),
- піктографи, тобто образні картинні зображення («от такого розміру і конфігурації»);
- кінетографи – рухи тілом;
- «жести-біти» («жести-відмашки»);
- ідеографи, тобто своєрідні рухи руками, що з'єднують уявлені предмети разом.

Жести-регулятори – це жести, які виражають ставлення мовця до чогось. До них зараховують

- посмішку, кивок, напрямок погляду, цілеспрямовані рухи руками.

Жести – емблеми – це своєрідні замітники слів або фраз у спілкуванні. Наприклад, стиснуті разом руки по манері рукостискання на рівні рук означають у багатьох випадках «здрасуйте», а підняті над головою – «до побачення».

Жести адаптери – це специфічні звички людини, пов'язані з рухами рук. Це можуть бути:

- почісування, посмикування окремих частин тіла;
- торкання, поплескування партнера;
- погладження, перебирання окремих предметів, що знаходяться під рукою (олівець, гудзик тощо).

Жести афектори – це жести, що виражають через рух тіла і м'язи обличчя певні емоції.

Існують і мікрожести:

- рухи очей, почервоніння щік, збільшена кількість моргань за хвилину, посмикування тощо.

Практика показує, що, коли люди хочуть показати свої почуття, вони звертаються до жестикуляції. Ось чому для працівника НП важливо набути вміння розуміти помилкові, удавані жести. Особливість цих жестів полягає в тому, що:

- вони перебільшують слабкі хвилювання (демонстрація підсилення рухів руками і корпусом);

- придушують сильні хвилювання (завдяки обмеженню таких рухів).

Ці помилкові рухи, як правило, починаються з кінцівок і закінчуються на обличчі.

При спілкуванні часто виникають такі види жестів:

Жести оцінки - почісування підборіддя; витягування вказівного пальця уздовж щоки; вставання і ходіння тощо (людина оцінює інформацію);

Жести впевненості – з'єднання пальців у купол піраміди, розгойдування на стільці;

Жести знервованості і непевності – переплетені пальці рук, пощипування долоні; постукування по столу пальцями; торкання спинки стільця перед тим, як на нього сісти, тощо.

Жести самоконтролю – руки зведені за спину, одна при цьому стискує другу: поза людини, що сидить на стільці і вчепилася руками у підлокітник тощо;

Жести чекання – потирання долонями; повільне витирання вологих долонь об тканину;

Жест заперечення – складені руки на грудях; відхилений назад корпус; схрещені руки; доторкування до кінчика носу тощо;

Жести прихильності – прикладання руки до грудей, переривчасте доторкування до співрозмовника тощо;

Жести домінування – жести, пов'язані з виставлянням великих пальців напоказ, різкі змахи зверху вниз тощо.

Жести нещирості – жест «прикриття рукою рота», «доторк до носа», як більш витончена форма прикриття рота, яка свідчить або про неправду, або про вагання у чомусь, поворот корпусу тіла в бік від співрозмовника, бігаючий погляд тощо.

Аналіз невербальної поведінки іншої людини має важливе значення в професійній діяльності працівника НП, якщо треба розпізнати неправду чи обман. Як свідчать багаточисленні дослідження, не існує ніяких специфічних проявів навмисної неправди у спілкуванні. Однак викриття неправди можливе, оскільки більша частина брехунів мимоволі припускається помилок, які є різновидом самовиразу.

Брехуна виказує його власна поведінка (найчастіша невербальна), але її треба вміти аналізувати. Як можлива ознака неправди може розглядатися і посилений самоконтроль.

Скованість рухів («дерев'яна хода», «кам'яне обличчя», «застигла» посмішка) – ознаки того, що людина намагається приховати свої справжні переживання.

Прагнення до надмірного самоконтролю веде до втрати природності у поведінці, порушення процесу спілкування. Брехун змушений постійно стежити за тим, що він приховує.

Навіть якщо він дасть цьому раду, така поведінка сама собою свідчить про те, що він не щирий (а отже, можливо і нечесний).

Найважче приховати емоції, особливо, негативні.

Емоції недостатньо керовані, оскільки вони ґрунтуються на системі вроджених безумовних рефлексів.

Людина не в змозі собі наказати відчувати одне і не відчувати інше.

Неправа людини, яка до неї не підготовлена, найчастіше видають емоції, що не відповідають висунутій нею версії.

Якщо слово іде перед жестом, це ознака неправди. Якщо характер невербальних проявів, що розглядається в їх комплексі і взаємозв'язку, відповідає вербальним, то ймовірність того, що людина каже правду, вище ймовірності того, що він (вона) говорить неправду. Якщо ж невербальні прояви не збігаються за своїм значенням з вербальними, то навпаки.

ВИСНОВКИ З ПЕРШОГО ПИТАННЯ:

У спілкуванні відбувається обмін інформацією, взаєморозуміння людей, здійснюється їх неминучий вплив один на одного, передавання досвіду. У своїй оперативно-службовій діяльності працівнику НП варто керуватися загальними соціально-психологічними передумовами досягнення позитивного результату від його від його професійного спілкування з громадянами.

Для того щоб установити психологічний контакт у службовому спілкуванні, працівнику НП необхідно забезпечити психологічні умови для спілкування, навчитися запобігати негативним емоціям та усувати їх, знімати психічне напруження у взаємовідносинах, розвивати психологічну культуру спілкування.

Необхідно пам'ятати, що кожне слово, тон розмови, манера поведінки, вчинки, його зовнішній вигляд – усе знаходиться у сфері сприйняття його громадянами. Істотне значення має сама форма поводження з громадянами, мовне вираження думки, доводів, вимог працівника НП. Аналіз невербальної поведінки іншої людини має важливе значення в професійній діяльності працівника НП, якщо треба розпізнати неправду чи обман.

Працівник НП може зробити висновок про те, що людина говорить неправду, лише при отриманні переконливих доказах її неправди, бо в реальному житті законослухняна і чесна людина відчуває знервованість при зустрічі з працівниками поліції може поводитися, викликаючи підозру.

Головне завдання працівника при цьому заспокоїти правдиву людину і викликати стурбованість у брехуна, дати людині більше говорити – і вона викаже себе.

II. ОСОБЛИВОСТІ СЛУЖБОВОГО СПІЛКУВАННЯ У ДІЯЛЬНОСТІ ПРАЦІВНИКА НП

Основним завданням оперативно-розшукової діяльності є отримання фактичних даних про злочинні діяння окремих осіб і груп (ст. 1 Закону України "Про оперативно-розшукову діяльність"), а поняття цієї діяльності визначається як система гласних і негласних пошукових, розвідувальних та контррозвідувальних заходів (ст. 2 цього закону), які безпосередньо здійснюються співробітниками оперативних підрозділів.

Очевидно, що ОРД є видом соціальної діяльності, здійснити яку неможливо без відповідного спілкування.

Спілкування насамперед являє обмін інформацією між; його учасниками, що в психології визначається як комунікативний аспект спілкування

Другий аспект спілкування - це взаємодія між індивідами, я спілкуються, що припускає обмін у цьому процесі вже не тільки інформацією, але знаннями, певними діями. Така взаємодія розуміється як інтерактивний аспект спілкування.

Нарешті, третій аспект визначається як перцептивний аспект спілкування, що означає сприйняття партнерами один одного та встановлення на цій основі взаєморозуміння між ними.

Перебуваючи в становищі об'єкта, з яким відбувається оперативне спілкування, людина як така, що дуже відрізняється від іншої людини характером виконання нею ролі, може виявляти природно свою фізичну зовнішність поведінки, свої дії тощо, зНПім при цьому не замислюючись над тим, який відгук це викличе в того, з ким вона спілкується. Зрозуміло, що це робить такого об'єкт спілкування відкритим для прочитання іншою особою, що значно розширює її формаційний простір при проведенні ОРД. Слід відрізнити спілкування з підозрюємими у вчиненні злочину, свідками та потерпілими.

Серед правопорушників, з якими доводиться працювати, важливе місце займають особи, які перебувають на обліку, під слідством. Ці особи потребують постійної уваги та профілактичного впливу.

Проблему, яку часто доводиться вирішувати працівнику НП, є проблема розпізнання, попередження і блокування агресивних дій збоку окремих осіб, груп чи великих мас людей.

Агресивною вважається поведінка людини, що спрямована на завдання фізичної, чи моральної шкоди іншим людям.

Агресивність як риса характеру відображає психологічну готовність до дій подібного роду.

Відрізняють агресію:

- пряму і побічну,
- оборонну і наступальну,
- фізичну і словесну.

Пряма агресія пов'язана із застосуванням насилля щодо інших людей, побічна – із створенням умов, за яких завдання шкоди іншій людині стає

найбільше ймовірним (маніпулювання небезпечними для оточуючих предметами, провокування конфліктів і суперечок).

- Фізична агресія передбачає використання фізичного насилля,
- Словесна агресія – морально - психологічного насилля (образа, лайка, висміювання, перекиривляння).

Часто агресивну поведінку щодо незнайомих людей називають немотивованою (безпричинною, неспровокованою) агресивністю, однак використання поняття «немотивована агресія» з психологічної точки зору неправомірне. Будь-який вчинок людини має свої причини – внутрішні чи зовнішні. У немотивованих зовні агресивних вчинках і діях може проявитись індивідуальна схильність людини до агресії.

В умовах постійного спілкування з різноманітними категоріями людей, працівник НП повинен вміти розпізнавати ознаки агресивності, враховуючи вікові та соціальні верстви населення, які слід враховувати при спілкуванні.

Наприклад, при спілкуванні з молоддю необхідно мати на увазі, що між неповнолітніми (підлітками 11-17 років) і повнолітніми (юнаками та дівчатами 18 – 20 років) існують значні психологічні відмінності. Вони пояснюються, насамперед, ступенем соціальної зрілості – підлітки тільки вступають у світ дорослих і засвоєння ними правил і норм поведінки має, як правило, суперечливий характер. Разом з тим, підліток емоційно збудливий, імпульсивний, категоричний.

За допомогою насильства підліток домагається вирішити проблему самоутвердження.

Перенесення невирішених конфліктів в анонімне оточення, за підтримки таких же підлітків, які практикують насильство закріплює агресивні навички поведінки.

Потреба самозатвердження через насильство найбільше виражена в підлітків, ситуація розвитку яких неблагополучна (сімейні конфлікти, відсутність взаєморозуміння між батьками, матеріальна скрута, неможливість самоутвердитися в соціально схвалених видах діяльності).

Відомо, що знайти спільну мову з окремим підлітком, морально-психологічно вплинути на нього значно простіше, ніж на групу підлітків.

Агресивна поведінка окремих підлітків не така небезпечна, як підліткових груп. Групова жорстокість підлітків пов'язана з їх підпорядкуванням групі, незначним життєвим досвідом, нерозумінням ціни життя – як свого, так і чужого, з властивим цьому віку максималізмом, «чорно-білим» сприйняттям дійсності.

Якщо підліток стає членом групи, яка сповідує культ насильства і жорстокості, яка орієнтується на «романтику» кримінального світу, то поведінка такої групи при зіткненні з співробітниками поліції легко може стати агресивною.

Підліткові групи асоціального напрямку не сприймають методи словесного впливу і визнають тільки силу.

Молоді люди 18-20 років вже мають певний життєвий досвід, тому вони в цілому менш імпульсивні, більше здатні до самоконтролю і дотриманню правових норм.

Їм дуже властиво збиратися великими групами, що робить спілкування з ними більш передбачуваним. У цьому віці молоді люди здатні більш адекватно реагувати на зауваження і законні вимоги працівників поліції.

Особливої уваги заслуговує агресивна поведінка осіб, які страждають психічними розладами, що часто призводять до конфліктів, котрі переростають у злочини.

Особливості спілкування працівника НП з потерпілими та свідками.

Здійснюючи заходи з використанням прийомів спілкування оперативний співробітник повинен усвідомлювати стан жертви. Відношення і поведінка оперативного працівника можуть вплинути на те, як жертва прийде до себе після травми, чи продовжить продуктивний спосіб життя, сприятиме розкриттю злочину або опиниться в пасивній позиції.

Оперативно-розшукові або слідчі дії відносно потерпілих повинні носити дуже обережний, але в той же час результативний характер.

До **обов'язків** і можливих **засобів**, що використовуються оперативним працівником, слід віднести:

- завоювання довіри як самої жертви, так і її сім'ї;
- інструктаж і транспортування жертви;
- ретельний збір доказів як на місці злочину, так і в умовах медичних установ (тілесні ушкодження, узяття біологічних, антропологічних і інших проб);
- опитування населення;
- вивчення фототаблиць і відеозйомок;
- вибір статі слідчого;
- вибір часу проведення допиту;
- підготовка списку осіб, що будуть присутні на допиті;
- використання поліграфа (детектора брехні);
- використання методу гипнорепродукції.

Однією з відповідальних і складних оперативно-розшукових і слідчих дій є оперативне опитування та допит. Закон, хоч і не обмежує оперативного співробітника у виборі тих або інших тактичних прийомів, проте зобов'язує дотримувати при їх застосуванні певний порядок і слідувати встановленим карно-процесуальним кодексом основним положенням.

Зрозуміло, на самому початку розслідування та оперативної розробки оперативний співробітник не завжди має в своєму розпорядженні час для повного і детального допиту та опитування потерпілого. Адже разом з допитом потерпілого нерідко треба терміново провести і ряд інших невідкладних слідчих дій (огляд місця події, вилучення і огляд речових доказів), а також оперативно-розшукових заходів. До того ж потерпілий через гострий емоційно-напружений стан не завжди може дати достатньо повні і докладні відомості.

Усунути прогалини і неточності в свідченнях можна шляхом постановки відповідних питань, використання різних асоціативних прийомів по активізації процесу пригадування, пред'явлення різних доказів. Проте, слід пам'ятати, що при використанні прийомів, що допомагають подолати помилку або активізуючих пам'ять, необхідно дотримуватися великої обережності, оскільки потерпілі через свій складний психічний стан особливо схильні до навіювання і самонавіяння. А також, що у кожному конкретному випадку загальні тактичні прийоми повинні коректуватися стосовно індивідуальних і вікових особливостей потерпілих, вказаних вище.

Слід відмітити, що викликаючи для дачі свідчень потерпілого, що знаходиться в безпорадному стані (малолітнього, похилого віку, розумово відсталого, хворого і т.ін.), оперативний співробітник повинен визначити осіб, що беруть участь в допиті або в опитуванні.

Додатково як фахівець при допиті потерпілих, що знаходяться в послестрессовому стані можуть притягуватися:

а) психіатр – при допиті потерпілих з психічними розладами; б) лікар-терапевт або інший вузький фахівець – при допиті потерпілого, здоров'ю якого загрожує фізична шкода;

в) педагог або психолог – при допиті малолітніх або розумово відсталих.

Фахівець, що бере участь в допиті, на основі професійних знань і досвіду може вказати:

- яким чином можливо отримати достовірні і повні свідчення;
- ступінь розумового розвитку допитуваного;
- які органи чуття компенсують фізичні недоліки;
- особливості сприйняття, осмислення, запам'ятовування і відтворення сприйнятого;
- ступінь розуміння поставлених питань;
- здатність потерпілого надавати свідчення за обставинами справи;
- тривалість допиту і необхідний час для перерви.

Крім того, фахівець може сформулювати питання допитуваному, а також уточнити і деталізувати відповідь; встановити психологічний контакт.

Важливе значення має також вибір **місця і часу** для проведення заходу і дії. Традиційно потерпілий допитується в місці здійснення слідства. Проте у разі потреби допит потерпілого може бути проведений на місці роботи, навчання, проживання; у лікарні, госпіталі, будинку для інвалідів, в дитячому будинку і іншому місці. І тут слід враховувати індивідуальні особливості потерпілих. Оперативне опитування може проводитися у будь-якому місці в залежності від ситуації, що склалася.

Так, практика свідчить про успішність допитів та опитувань малолітніх, які проводяться в умовах дитячої лікарні або поліклініки. Як правило, діти, періодично спілкуючись з лікарями, звикають розповідати їм відверто про свої переживання і хвороби, і така обстановка, поза сумнівом, сприяє отриманню правдивих свідчень.

Доцільність допиту на місці події з метою відновлення в пам'яті деталей, демонстрації розташування учасників злочину, наголошується, коли потерпілий володіє поганою зоровою пам'яттю, недостатньо володіє мовою.

І навпаки, допит особи похилого віку за місцем проживання у присутності інших членів сім'ї не дасть ніяких результатів, якщо він був жертвою злочину з боку близьких родичів.

Важливе значення при проведенні допиту має спокійна, ділова **обстановка**, яка розташовує до найбільш довірчого і продуктивного контакту.

Потерпілі, здоров'ю яким заподіяна фізична шкода, довгий час не можуть звикнути із змінами, що відбулися в їх організмі, вважають себе приреченими і безнадійно хворими, інвалідами і каліками, вони вельми неохоче розповідають про то, що трапилося. У зв'язку з чим оперативний співробітник з моменту першого допиту повинен прагнути до встановлення психологічного контакту з потерпілим.

В процесі проведення допиту і інших слідчих дій велику роль грає уміння оперативного співробітника з урахуванням специфічних переживань потерпілого регулювати його психічний стан в потрібну для допиту сторону.

Свідок, що активно співробітничає, як відомо, не завжди надає достовірні свідчення. Часто бажання сприяти швидкому розкриттю злочину, зайва умотивованість і емоційність вносять перешкоди до отримуваної інформації.

Своєчасно виявлена психологічна особливість особи свідка, знаходить своє підтвердження і в результатах подальших оперативних заходів.

Перед початком допиту оперативний співробітник повинен намітити **круг питань, що ставляться**, і за допомогою фахівця сформулювати їх в доступній формі для потерпілого, що знаходиться в пост стресовому стані, щоб він міг правильно їх розуміти.

Для того, щоб допитуваний добре з'ясував зміст і сенс питання, його потрібно, з урахуванням особи, повторити, змінити формулювання, спростити, розподіливши на декілька конкретних.

Так, люди, що страждають психічними недоліками, завдяки підвищеній навіюваності при ствердній формі питання відповідають ствердно, при негативній – негативно. Тому таким особам необхідно роз'яснити зміст питання, з'ясувати, чи зрозумілий він допитуваному.

Іноді рекомендується вільна форма викладів свідчень допитуваним у вигляді бесіди. В цьому випадку можна зафіксувати не тільки зміст свідчень, але і характер його поведінки. Разом з тим, сказане не означає, що оперативний працівник не повинен зупиняти і направляти в потрібному напрямі свідчення потерпілого, якщо вони виходять за рамки предмету допиту.

ВИСНОВКИ З ДРУГОГО ПИТАННЯ:

Серед правопорушників, з якими доводиться працювати, важливе місце займають особи, які перебувають на обліку, під слідством. Ці особи потребують постійної уваги та профілактичного впливу.

Проблему, яку часто доводиться вирішувати працівнику НП, є проблема розпізнання, попередження і блокування агресивних дій збоку окремих осіб, груп чи великих мас людей.

У зв'язку з сильним емоційним стресом потерпілих від насильницьких злочинів а також свідків злочинних подій, необхідно враховувати вплив стресових чинників на достовірність інформації про злочинну подію отриманої від означених осіб.

III. КОНФЛІКТИ В ДІЯЛЬНОСТІ ПРАЦІВНИКА НП

КОНФЛІКТ – це зіткнення протилежно спрямованих цілей, інтересів, думок, оцінок, позицій людей в процесі взаємодії. У залежності від джерела та носія конфлікту вони розрізняються, як соціальні, психологічні, організаційні.

Формула конфлікту : проблема (протиріччя); конфліктна ситуація; учасники конфлікту; інцидент (привід для конфлікту); конфлікт (початок активного процесу).

Розрізняють конструктивні (творчі) та деструктивні (руйнівні) конфлікти.

В основі конструктивних конфліктів в переважній більшості знаходяться об'єктивні причини, що відображають недосконалість організації діяльності:

- несприятливі умови праці; недосконала система оплати праці;
- недоліки в організації праці;
- простої, аврари;
- ненормована робота;
- невідповідність прав та обов'язків;
- нечіткі, розмиті функціональні обов'язки;
- низький рівень службової дисципліни;
- конфліктогенні організаційні структури тощо.

В основі деструктивних конфліктів знаходяться в більшості випадків суб'єктивні причини, невірні дії керівництва та підлеглих, психологічна несумісність людей.

Помилкові дії керівника

1. Порушення службової етики:

- грубість, неповага до підлеглих, зверхність;
- обман підлеглих (явний або прихований);
- невиконання обіцянок;
- нетерпимість до думок підлеглих, утиск критики на власну адресу та навпаки жорстка, часто необґрунтована критика на адресу підлеглих;
- порушення прав підлеглих;
- зловживання службовим становищем (нав'язування позаслужбових доручень);
- приховування інформації, яке викликає у підлеглих в стан невизначеності;

- доручення підлеглому „через голову”;

- приниження гідності людини.

2. Порушення трудового законодавства:

- правова безграмотність керівника;
- порушення трудових процедур;
- порушення порядку прийому, переміщення на посаду або звільнення працівників, включення до резерву на висунення, нарахування грошових надбавок, застосування дисциплінарної практики тощо.

3. Несправедлива оцінка керівником підлеглих:

- помилки у застосуванні заохочень та покарань;
- неналежний розподіл обсягу роботи між підлеглими;
- встановлення посадового окладу не по „вкладу”;
- запрошення фахівця зі сторони, коли є свої кандидати на вищу посаду;
- хворобливе ставлення до авторитету підлеглого;
- неконструктивна, несправедлива критика підлеглих;
- нечітке формулювання керівником отриманих завдань.

Помилкові дії працівників:

- порушення службової етики;
- грубість, неповага до колег, керівника, зверхність;
- обман (явний або прихований);
- невиконання доручень, обіцянок;
- нетерпимість до думок інших;
- вразливе сприйняття критичних зауважень на власну адресу, образливість;
- фахова некомпетентність;
- прагнення до перекладання своїх функціональних завдань на інших;
- уникання відповідальності або, навпаки, прагнення перетягти на себе права та обов'язки інших;
- демонстративний егоїзм, егоцентризм;
- схильність до інтриганства, розпідбурювання чуток;
- демонстративне нехтування формальних та неформальних приписів та норм, прийнятих у службовому колективі.

Міжособистісні конфлікти виникають у тому випадку, коли зіштовхуються інтереси, погляди норми поведінки, несумісні і значущі для кожної особистості.

Працівнику НП, якій за родом діяльності займається улагодженням конфліктів, необхідно знати психологічну суть конфлікту, динаміку його розвитку.

У психології під конфліктом розуміється одночасна дія приблизно рівних сил, але протилежних, несумісних у цій ситуації тенденцій, мотивів, інтересів, типів поведінки. Так, конфлікт у гострій формі захоплює людину, загострює всі суперечності, незгоди, розбіжності думок.

Встановлюються крайності в поглядах і формах поведінки, винятково підвищуються психологічне напруження й емоційна збудливість.

Загострюється почуття образи, незадоволеність від недотягнутої мети.

Психологічна напруженість взаємно збуджується і поширюється на всі сфери відносин. Викривляється розуміння і сприйняття думок, почуттів, поведінки іншої людини.

Існує три можливі джерела конфліктів:

ситуація, особистість і спілкування

Ступінь усвідомлення, контролю в різних випадках буває різним.

Особистісні причини конфліктів можуть мати ситуативну або характерологічну основу.

До *ситуативних* передумов належать такі психологічні стани, як незадоволення актуальної потреби, почуття непевності, дезорієнтація, стомлення, несталість настрою, підвищена збудливість, недостатня або перекручена інформативність, стан сугестивності, внутрішньо особистісний конфлікт.

До *характерологічних* передумов конфлікту належать ті стійкі якості особистості, її риси характеру, що сприяють ситечкам із оточуючими, викликають негативне ставлення до людини, почуття антипатії, протидії.

Особистісними передумовами до суперечностей із оточуючими можуть бути такі риси, як:

- нетерпимість до недоліків інших,
- знижена самокритичність,
- імпульсивність,
- нестриманість у почуттях,
- негативні пересуди, що укоренилися, упередження щодо людей.

Причина не завжди полягає в сьогоденні, конфлікт може бути віддаленим у часі. Людину образили, повелися з нею несправедливо, але вона чомусь не змогла належним чином (у власному розумінні) відповісти; напруженість у стосунках поступово накопичується і врешті-решт конфлікт спалахує з незначного, зовні неадекватного приводу, причому суперечність, яка виникла у сфері ділових стосунків, може трансформуватися на особисті відносини і навпаки. Метою стає боротьба сама по собі психологічний зміст якої – довести свою вищість на суперником.

Конфлікти не рідко спричиняються схильністю до агресивної поведінки, до підкорення собі інших людей. Невихованість, відсутність внутрішньої духовної культури, неуважність до людей, користолобство, егоїзм – усе це риси характеру, які можуть сформуватися в результаті неправильного, однобічного виховання .

Існує багато складних проблем у питаннях сім'ї і сімейного виховання, драматичними є ситуації пов'язані з алкоголізмом батьків, наркоманією, насильством у сім'ї.

ВИСНОВКИ З ТРЕТЬОГО ПИТАННЯ:

Слід відзначити, що конфлікти можуть улагоджуватися як у результаті прийняття, та реалізації системи заходів цілеспрямованого впливу на обидві протидіюючі сторони, так і шляхом самодовільного перебігу, коли учасники чи треті особи не докладають для врегулювання конфлікту ніяких зусиль. «Мимовільне затухання» конфлікту може статися через виникнення нової напруженої ситуації, внаслідок чого попередні переживання немов відсуваються на другий план. Окремим випадком трансформації конфлікту є «механічне» розведення сторін у просторі. Але позиція «ще трохи – і все владнається саме» непродуктивна, бо втрати (об'єктивні та суб'єктивні) надто великі, а інколи й непоправні.

При вирішенні конфліктів найбільш психологічно ефективними є такі напрямки:

- попередження розвитку і накопичення відмінностей в оцінках, поглядах, цілях членів колективу доцільне на ранніх стадіях розвитку конфлікту, коли протиборство проявляється ще невідкрито, а непрямий, потайний формі (наприклад, «Чому я повинен працювати за інших?», «Нащо нам ці додаткові проблеми?» та інші);

- досягнення взаєморозуміння передбачає здебільшого вплив на розум учасників, коли протиборство вже є очевидним, а кожна сторона прагне навести аргументи на свій захист, вибірково трактуючи ті чи інші факти. Учасників слід спонукати до «стратегії переговорів»: розкласти конфлікт на складові, що дозволить знайти елементи збігу оцінок чи перспективної мети. Спочатку згода досягається лише по найбільш загальних чи навіть зНПім часткових моментах, що не є принциповими та болючими для учасників конфлікту, а потім поширюється на інші питання;

- переведення конфлікту з емоційного на інтелектуальний рівень – проявляється в забороні образ, погроз із метою подолання надмірного збудження сторін та регулювання їх взаємовідносин. Це повинно здійснюватися спокійним голосом, без упередженості: підкреслюється незначність приводу, за якого виник конфлікт, та необхідність його вирішення, робиться спроба переключити увагу учасників на інші аспекти діяльності, непов'язані з предметом загострення стосунків між ними;

- трансформація мотивів конфронтації (протиборства) в мотиви пошуку згоди здійснюється за допомогою роз'яснення небажаних наслідків конфлікту для його учасників та оточуючих (родичів, близьких, колективу та інших), аморальності боротьби заради задоволення власних егоїстичних інтересів. Зміна позиції та пошук згоди не є проявом слабкості, поразки, це нормальний шлях регулювання взаємин між людьми.

Конкретними засобами вирішення конфлікту можуть бути:

1. Вирішення проблеми, що стала причиною його виникнення;
2. Компроміс, що базується на взаємних розумних поступках
3. Поступове загладжування суперечностей;
4. Відсторонення конфліктуючих від безпосереднього спілкування на певний час, повне припинення стосунків між ними.

Не менш важливим є питання про попередження конфліктів. Попередити конфлікт - означає завчасно зрозуміти можливість його виникнення та усунути причину. Для цього потрібно пам'ятати, що людина, правило, конфліктує в суб'єктивно значущій для себе ситуації, з якої не бачить іншого виходу. Щоб запобігти цьому, спробуйте зрозуміти, чому ця ситуація така важлива для вашого партнера, чому вона викликає такі переживання.

IV. ПСИХОЛОГІЧНІ КОНТАКТИ В СЛУЖБОВОМУ СПІЛКУВАННІ

Спілкування – процес встановлення і розвитку контактів між людьми.

Складність спілкування визначається розмаїттям цілей і задач, суб'єктів і об'єктів, форм і методів, засобів і умов взаємодії.

Працівник НП у своїй пНПякденній діяльності постійно вступає у взаємини з громадянами, співпрацівниками, взаємодіє з ними, спілкується, контактує, вирішує конфліктні ситуації впливає на правопорушників.

Службове спілкування потребує від працівника досягнення психологічного контакту з громадянами та співпрацівниками, тобто такого ситуативного стану взаємовідносин, коли він характеризується досягненням взаєморозуміння і зняттям психологічних бар'єрів при вчиненні якихось дій, що мають значення для успішного розв'язання оперативно-службових задач.

На шляху встановлення і розвитку психологічних контактів між людьми виникають психологічні бар'єри. Адже в партнерів зі спілкування нерідко протилежні бажання, прагнення, установки, характери, манери спілкування, різне самопочуття. Іноді, навіть за найсприятливіших умов установленню контакту зі співрозмовником заважають індивідуально-типологічні особливості сторін.

До них належать особливості темпераменту, характеру, вплив негативних емоційних станів і внутрішні усвідомлені або неусвідомлені мотиви.

Бар'єр темпераменту – зустрічається між людьми з різними типами нервової системи. Наприклад, людина з високою реактивністю, запальна, починаючи діалог без думки про сварку, раптово у відповідь на репліку, яка її розсердила, розряджається спалахом обурення. У той же час для її співрозмовника сказане означає цілковиту дрібницю. А інший суб'єкт – дуже чутливий, із слабким типом нервової системи – на ту ж дію відреагує інакше: зміниться в обличчі, образиться. Необізнаність про тип темпераменту може зруйнувати діалог і навіть призвести до розриву відносин.

Бар'єр характеру – наслідок акцентуації характерів співрозмовників (нездатність або небажання подивитися на себе очима партнера). Акцентуація характеру – це крайній варіант норми, при якому окремі риси гіпертрофовано посилені, що викликає виборчу вразливість із боку деяких психогенних дій при стійкості до інших. Варто пам'ятати, при входженні в контакт з акцентуйованими особистостями, людину очікують видимі і приховані рифи спілкування, які цілком можливо подолати.

Бар'єр негативних емоцій. Емоції, як суб'єктивні реакції людини на зовнішні і внутрішні подразники служать для неї універсальною мірою всього, що відбувається. Вони є свого роду механізмом регуляції і поведінки, спрямованих на задоволення актуальних потреб.

Емоційний бар'єр виражається в негативному ставленні громадянина до працівника НП, або в неприхильності першого до контакти через негативний стан (дратівливість, озлобленість тощо).

Вольовий бар'єр. Постає тоді, коли працівник НП форсує здійснення своїх задумів, або громадянин не може собі змусити відмовитися від раніше даної комусь

обіцянки не розмовляти з робітником НП з того чи іншого «делікатного» питання, або не може перебороти в собі інших поведінкових установок і стереотипів.

Мотиваційно-потребний бар'єр. Його суть виражається в небажанні громадянина відверто розмовляти з працівником НП, в упередженні до співробітників НП в огляд засудження його поведінки з боку незацікавлених у вирішенні даної проблеми осіб тощо.

Ефективність спілкування багато в чому залежить від уміння працівника НП будувати свої взаємовідносини з громадянами, від знання особливостей їхньої психології. Головною задачею має бути встановлення контакту, довірливих відносин із громадянами. При цьому «лідером» контакту потрібно бути працівнику поліції, тому що ефект впливу безпосередньо залежить від сприймання людиною співробітника поліції.

Розвиток контакту між людьми в психологічному плані проходить три стадії:

1. Взаємне оцінювання;
2. Взаємна зацікавленість;
3. Відокремлення в діаді.

Дослідження показують, що перше враження складається на основі сприйняття:

- зовнішнього виду людини;
- її експресивних реакцій (міміки, жестів ходи тощо);
- голосу і мовлення.

Особливість пізнання працівником людини в перебігу спілкування полягає в тому, що сприймаючи суб'єкт прагне зрозуміти не тільки обумовленість зовнішніх ознак партнера, але також його наміри, плани, його суб'єктивний світ. Можна стверджувати, що й процес формування першого враження логічно розпадається на кілька етапів.

Перший етап – це сприйняття об'єктивних характеристик. Тут партнер по майбутньому спілкуванню сприймається скоріше як фізичний індивід із зовні зрозумілими особливостями (стать, зріст, міміка одяг, хода рольові ознаки тощо). Це якості, що ніби говорять самі за себе. У цьому зв'язку їх і називають невербальними компонентами спілкування.

Психолог В.А.Лабунська виділяє, що найменше 15 функцій невербальної поведінки створення образу партнера, маскування небажаних рис тощо.

Другий етап – це сприйняття емоційних і поведінкових проявів, загального психічного стану партнера зі спілкування.

Третій етап – це синтез наших раціональних висновків, емоційних вражень, поєднання минулого досвіду і наших власних намірів, щодо партнера і створення так званого динамічного образу, якій включає оцінні уявлення про іншого як власника соціально-рольових та індивідуально-особистісних рис, що роблять його придатним або непридатним для спілкування за таких умов.

У процесі спілкування між людьми виникає симпатія або антипатія, які складаються звичайно на підсвідомому рівні. Розвиток контакту триває, природно, тільки за наявності позитивного ставлення одного до одного, тобто коли є взаємна симпатія.

Цілком зрозуміло, що для розвитку контакту працівнику необхідно викликати до себе почуття симпатії з боку зацікавленої особи.

Психологічні спостереження показують, що люди з подібними ціннісними орієнтаціями має тенденцію зближатися, вони викликають симпатії один в одного. Особливо важливі для багатьох людей особистісні цінності:

- ставлення до добра і зла,
- загально людських норм моралі,
- збагачення,
- пізнання і т. ін.

Велику значущість також мають соціальні цінності і установки, що регулюють життя більшості людей.

Людина шукає зближення з тими, хто її підтримує.

Щоб викликати симпатію до себе, потрібні іноді мистецькі відігравати роль однодумця. Люди тяжіють до того, хто розглядає їх як особистість, наділену певними позитивними якостями.

Одним із проявів турботи є прагнення зрозуміти внутрішні переживання людини, яка цікавить працівника НП.

Доведено, що коли одна людина щиро хоче зрозуміти іншу, остання немов допускає цю людину у світ своїх переживань, симпатизує їй.

Працівник НП має враховувати, що найбільший інтерес до своєї особистості, а також до спілкування він може викликати в процесі самої бесіди. Навіть у тому випадку, як що об'єкт спочатку матиме до працівника певне почуття ворожості, бесіда може виправити становище.

Варто враховувати, що спільну розмову буде підтримано далеко не кожним співрозмовником. Недоречна тема розмови також може привести до негативних наслідків, вона створює ніяковість між тими, хто спілкується, і породжує бар'єр несумісності

Для успішного встановлення і розвитку контакту робітнику НП доцільно підготувати план, у якому відбивалися б особистісні риси об'єкта встановлення контакту. Формування в нього інтересу до контакту здійснюється шляхом забезпечення зацікавленості об'єкта в особистості працівника і спілкування з ним.

Плануючи побудову проблемної ситуації в бесіді, треба брати до уваги характерологічні особливості об'єкта, його ерудицію, соціально-психологічні данні. Основну увагу треба звернути й на «соціальну роль» об'єкта в суспільстві.

Встановлення контакту дозволяє одержати достовірну інформацію про внутрішній світ співрозмовника, сприяє його саморозкриттю і кращому сприйняттю впливів (запитань, порад, переконань) із боку працівника НП.

Працівник НП повинен уміти, встановлюючи діловий контакт, завоювати в співрозмовника довіру, привабити його до себе. Саме до нього люди ідуть із болем, стражданнями, скаргами, просять допомоги.

Необхідність у встановленні комунікативних зв'язків із заявником, очевидцем, потерпілим дозволяє здобути різноманітну інформацію, що забезпечує успіх в оперативній службовій діяльності. Спілкування дозволяє

виявити осіб, які становлять оперативний інтерес для НП, факт злочину, предмети і документи, що зберегли слід злочину, свідків тощо.

Працівник поліції, який вміє слухати, справляє добре враження на співрозмовника, якщо вникає в суть висловлюваних ним фраз, уміє відокремити головне від другорядного, факти від думок про них.

Незважаючи на те, що працівник часто відчуває дефіцит часу, необхідно також виробити в собі вміння слухати співрозмовника.

Важливо зрозуміти основну думку, суть його висловлень. Дуже часто під час бесіди працівника відволікають телефонні дзвінки, ходіння людей у коридорі, особи, які прийшли на прийом, і т.ін. Тому необхідно привчити себе не відволікатися слухати співрозмовника і шукати правдивий зміст його слів, аналізувати їх, стежити за тим, яким тоном висловлюється співрозмовник, якими є його міміка, жести, рухи.

Коли співрозмовник висловить усе, що хотів сказати, необхідно підбити підсумки:

- підсумувати сказане,
- зважити, оцінити очевидні факти,
- підкреслити об'єктивність висловленого,
- у необхідних випадках підготувати контраргументи.

Уміння слухати полягає також у тому, щоб зрозуміти не тільки те, що говорить співрозмовник, але й те, як він це говорить, що він хоче висловити, чого він не хоче або не може сказати.

Важливо вміти ставити запитання, також уточнюючі, навідні. Працівнику необхідно це робити так, щоб у співрозмовника виникло бажання докладно відповідати на запитання, йому хотілося б розповісти про себе, свої переживання, думки, почуття, про якісь факти. Працівник має показати своєму співрозмовнику, що він уважно його слухає:

- періодично дивитися йому в очі,
- кивати головою,
- робити відповідні жести, немов підкріплюючи слова і висновки об'єкта.

Працівник НП повинен уміти усувати перешкоди на шляху взаємного розуміння і згоди, не повторювати минулих помилок у спілкуванні, бути самокритичним, володіти собою, дотримуватися норм етики спілкування, не переносити ділові конфлікти на особистості, бути принциповим до громадян, терпимим до їхніх слабостей і недоліків особистого характеру, виявляти повагу до моральних і правових підвалин суспільства, до самого себе і до особистості іншого, володіти методами виховання і переконання людей.

Працівнику НП слід розвивати в собі комунікативні здібності, тобто, бути товариським, вміти приваблювати до себе громадян. Як властивість особистості товариськість можна визначити як сильно розвинене, стійке прагнення до психологічних контактів із оточуючими людьми, яке сполучується зі швидкістю їх установа.

ВИСНОВКИ З ЧЕТВЕРТОГО ПИТАННЯ:

Психологічний контакт — процес встановлення та підтримання взаємного прагнення до спілкування. Якщо люди відчують інтерес одне до одного і не розцінюють свої позиції (погляди, прагнення, цілі і цінності тощо) як не сумісні, у них виникає потреба в продовженні та розвитку стосунків. У психологічному плані встановлення контакту передбачає три стадії:

- 1) взаємне оцінювання,
- 2) взаємна зацікавленість
- 3) уособлення в діаду, тобто виникнення почуття "ми". Виникає такий різновид міжособових стосунків, що утворюються умовами взаємодії на ґрунті симпатії та привабливості.

Встановлення психологічного контакту залежить від кількох взаємозв'язаних чинників:

- 1) особистісних властивостей суб'єкта і об'єкта взаємодії;
- 2) вибраних методів (засобів) та умов налагоджування контактів;
- 3) наявності чи відсутності психологічних бар'єрів, їх природи та вибору адекватних шляхів їх подолання.

Психологічні бар'єри можуть залежати від досить незначних обставин (наприклад, люди старшого покоління негативно ставляться до деяких деталей одягу молодих), але більш серйозні причини можна звести до:

- 1) відмінностей у світогляді, сформованих переконань чи упереджень співбесідника;
- 2) різного "бачення" ситуації спілкування і особистості партнера;
- 3) професійних особливостей осіб, з якими оперативний працівник вступає в контакт. Наприклад, працівники сфери послуг за родом своєї діяльності вступають в контакт незалежно під того, подобається їм людина чи ні. Це призводить до знеособленості їх спілкування, яка дозволяє зберегти власний внутрішній світ недоторканим. Первісний контакт з такими людьми встановлюється легко, але організація спільної діяльності потребує активізації особистісного ставлення;
- 4) статево-вікових відмінностей;
- 5) характерологічних особливостей учасників контакту. Наприклад, образливість, ранимість — риси, характерні для людей із заниженою самооцінкою, тому їх надмірна самовпевненість може бути свідченням того, що вони постійно відчують потребу переконуватись в тому, що їх сприймають так, як їм хочеться.

Значущим і розпізнаним бар'єром для встановлення психологічного контакту є упередженість до особи оперативного працівника, недовіра до нього.

V. ПСИХОЛОГІЧНІ ПРИЙОМИ СПІЛКУВАННЯ

Уміння привабити людей до себе є складовою частиною професійної майстерності й одним із найважливіших обов'язків працівника НП. Тому поведінка працівника повинна бути такою як представника влади, щоб громадяни ставилися до нього з повагою і довірою. У зв'язку з цим його дії повинні бути законними, юридично грамотними, виправданими, та свідчити про його професійну компетентність, справедливість, психолого-педагогічний такт, доброзіливість, увічливість і увагу до людей.

Цьому може сприяти звичайна посмішка, одже уміння посміхатися можна розглядати як складову частину професійної майстерності.

Один зі способів впливання на людину полягає в тому що говорити з нею потрібно про ті речі, які її цікавлять, про те чого вона хоче, і навчити людину, як її одержати бажане. Необхідно дати можливість співрозмовнику відчувати себе значущим. «Важливо пам'ятати, - свідчить Д.Карнегі в одній зі своїх книг “Як здобувати друзів і впливати на людей”, описуючи 6 способів сподобатися людям, - що ім'я людини - це найсолодший, найважливіший для неї звук будь якою мовою».

У зв'язку із цим практичний інтерес викликають шість правил, які Д.Карнегі рекомендує застосовувати у взаємовідносинах із людьми:

- у розмові завжди виявляйте щирий інтерес до співрозмовника;
- частіше посміхайтесь. «Людина, що не має посмішки на обличчі, не повинна відчиняти своєї крамниці», - говорить давньокитайське прислів'я;
- у розмові з людиною частіше вживайте її ім'я. Якщо ви відразу запам'ятаєте ім'я людини і називатимете її без утруднення, це буде для неї приємним моментом. Але як що ви забудете ім'я, або неправильно вимовите його, то самі опинитесь в незручному становищі.
- Починайте розмову на тему, що цікавить вашого співрозмовника.
- Намагайтесь дати людині можливість відчувати її перевагу над собою і робіть це щиро. При цьому завжди пам'ятайте одно з основних правил спілкування: “Тож усе, чого тільки бажаєте, щоб чинили вам люди, те саме чиніть їм і ви”.(Єв. Мв. 7:12).
- Вмійте уважно слухати і спонукати співрозмовника розповідати про себе. Уміння слухати співрозмовника – це мистецтво. Оволодіти цим мистецтвом повинен той, хто хоче домогтися успіху в спілкуванні з людьми.

Слід зазначити, що за манерою слухання співрозмовника люди діляться на три групи: уважні слухачі, пасивні і агресивні.

Уважні слухачі створюють сприятливу атмосферу бесіди, стимулюють мовця до активності.

Пасивні – викликають у мовця апатію і тому гасять його мовну активність.

Агресивні слухачі – викликають у мовця негативні емоції. Нерідко багато негараздів, пов'язаних з міжособистісними конфліктами, виникають через те, що ми не вміємо слухати.

Іноді той, хто слухає, має бути щиро зацікавленим у тому, що говорить співрозмовник, однак у силу своїх індивідуально-психологічних особливостей погано сигналізує йому про це.

Проблема полягає в тому, що в таких випадках прислухаються тільки до слів співрозмовника, а того, хто говорить, випускають із поля зору. Мовець, не відчуючи на собі погляду слухача, починає нервуватися і шукати привід переривати розмову і вийти.

Працівнику НП треба знати, що виникаючи суперечності з громадянами – це ще не конфлікт. Тому бажано, щоб з'ясування суперечності не досягло певної критичної гостроти, не переросло в конфліктну ситуацію, коли гранично зіштовхуються протилежні позиції, точки зору, молитви або переконання.

З метою запобігання можливим конфліктам із громадянами доцільно запам'ятати запропоновані психологами такі правила поведінки. К.У.Томас і Р.Х. Кліменн виділили *п'ять типових стратегій (стилів) поведінки в конфліктних ситуаціях*:

- пристосування (зміна своєї позиції, перебудова поведінки, згладжування суперечностей, поступаючись іноді своїми інтересами).
- Компроміс (урегулювання розбіжностей через взаємні поступки).
- Співробітництво (спільне вироблення рішення, яке задовольняє інтереси всіх сторін: нехай тривале та складається з кількох етапів, але їде на користь справі).
- Ігнорування, ухилення від конфлікту (прагнення вийти з конфліктної ситуації, не вирішуючи її).
- Суперництво, конкуренція (відкрита боротьба за свої інтереси, завзяте відстоювання своєї позиції).

Найбільш типовою формою ексцесів, що сигналізують про конфлікт, є взаємна лайка, яка сама себе живить: різке слово викликає брутальність у відповідь, докір – стимулює відповідну реакцію, але вже іншому рівні, більш експресивно.

ВИСНОВКИ З П'ЯТОГО ПИТАННЯ:

Існують досить прості, але ефективні правила поведінки, щоб не провокувати конфлікт:

- при поганому настрої чи в момент роздратування обмежте спілкування;
- якщо ви відчуваєте, що зустріч з людиною чи ситуація можуть викликати у Вас роздратування, завчасно підготуйтеся до такого контакту;
- керуйтеся здоровим глуздом і завжди вибирайте розумну лінію поведінки;
- Ваші слова та дії повинні бути правомірними і зрозумілими для оточуючих;
- не прагніть принизити співбесідника, бо в цьому випадку дуже велика ймовірність отримати зворотну реакцію;

- не вимагайте беззаперечного виконання ваших вказівок від осіб, які перебувають у виняткових психічних станах (нервові збудження, сильні емоції тощо); спочатку дайте їм час заспокоїтися, а вже потім викладайте свої вимоги;
- не полягайте на тому, чого людина безсумнівно не може виконати;
- щоб не втягнутися в конфліктну ситуацію, будьте підкреслено спокійні: тримайтеся впевнено, говорить стримано і владно, уникайте багатослів'я, дивіться співбесіднику прямо в очі. Витримка не принижує Вашого авторитету, а надто емоційна реакція – демонстрація невпевненості у своїй правоті;
- спостерігаючи за реакцією інших людей, спробуйте з'ясувати, що вони відчують і як Вас сприймають, вдосконалюйте стиль Вашого спілкування за допомогою широкого використання виразних можливостей невербальної поведінки;
- намагаючись з'ясувати, каже людина правду чи неправду, аналізуйте не тільки її слова, але й поведінку в цілому. Як що характер невербальних проявів, що розглядається в їх комплексі і взаємозв'язку, відповідає вербальним, то є ймовірність того, що він (вона) говорить правду. Якщо ж невербальні прояви не збігаються за своїм значенням із вербальними, то навпаки. Висновок про те, що людина не щира, необхідно розглядати як гіпотетичний до того часу, поки не будуть отримані переконливі докази її нещирості;
- пам'ятайте, що агресивна поведінка в осіб, які мають значно індивідуальну схильність до агресії, може бути спровокована не тільки брутальним словом, але й поглядом, жестом.

VI. ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНОГО ВПЛИВУ НА ОСОБИСТІСТЬ

Діяльність співробітників правоохоронних органів тісно зв'язана з впливом на психологію людей. При здійсненні дізнання і наслідку знаходять застосування найрізноманітніші методи і кошти впливу. Одна з цілей дізнання і наслідку — вплив на осіб, що зробили злочин, на хитливіх осіб, що можуть учинити злочин, — досягається різними методами, у тому числі і методами психологічного впливу. Сутність їх укладається в спонуканні об'єкта приймати ідею, що нав'язується йому, чи організовувати своє поведіння в потрібному для правоохоронних органів напрямку.

Мети подібного впливу завжди спрямовані на виховання, на перевиховання особистості вже в сфері оперативно-розшукової діяльності.

Особливість встановлення істини при здійсненні дізнання, а потім наслідку укладається в тім, що треба відновлювати факти, дії, який можна виявити в багатьох випадках тільки через свідчення осіб, що були їх чи очевидцями учасниками. При відтворенні фактів, суджень, висновків про обставини конкретної злочинної події, в осіб, через які встановлюються ці важливі для рішення конкретної справи факти, відбуваються, як правило, складні психічні процеси згадування, дізнання, рішення поставлених дознавателем чи слідчим задач. Встановлення істини через суб'єктивні сприйняття інших осіб є дуже складним процесом, тому що це сприйняття може бути неповним, а іноді просто перекрученим і невірної. Для того щоб свідки могли найбільше повно відтворити об'єктивно існуючі факти, їм завжди необхідно робити визначену допомогу. Ця допомога, безумовно, не може бути чимось іншим, крім визначеного психологічного впливу. Наша задача і складається в розробці таких шляхів впливу на осіб, що свідчать про факти для відновлення об'єктивної істини в подіях минулого, взаєминах причинно-наслідкових і інших зв'язків за матеріалами справи, які б допомогли активізації психічної діяльності цих осіб і гарантували повноту і правильність відтворення фактів, що цікавлять органи дізнання.

На практиці, однак, складність процесу встановлення істини при здійсненні дізнання і наслідку цим не обмежується. Як правило, у більшості випадків кримінальні справи являють собою дуже мудре переплетення всіляких, часом протилежних інтересів тих осіб, через які дізнання, а потім і наслідок повинні встановлювати істину про події і факти. В житті це протиріччя інтересів іноді приводить до того, що деякі особи свідомо, навмисне не повідомляють відомі їм зведення, а дуже часто спотворюють їх.

Тому в оперативно-розшуковій діяльності, у процесі встановлення істини, приходить не тільки допомагати у відтворенні фактів, але і домагатися свідомо помилкових показань. Тут психологічні методи впливу створюють умови для одержання від усіх зазначених у наявних матеріалах осіб правильної і повної інформації про факти, конкретні події, що цікавить органи дізнання, а потім, можливо, і наслідок, що забезпечують необхідний вплив на осіб, що

навмисне хочуть сховати правду від дізнання і наслідку, найчастіше передають помилкову інформацію.

За допомогою психологічних методів впливу в процесі ведення дізнання і наслідки виконується виховна функція, безумовно, встановлюється істина, реалізується комунікативна діяльність і т.д. Підводячи підсумок, можна сказати, що розробка методів психологічного впливу провадиться з метою забезпечення:

- 1) повного встановлення істини в процесі дізнання, а потім і розслідування справи;
- 2) зміни відносини підозрюваного до свого поведіння, визначеним фактам, особам;
- 3) виховання і можливо перевиховання осіб, у яких виявляються негативні звички, навички, похилості, що можуть з'явитися причиною здійснення ними злочинів;
- 4) перевиховання і виправлення осіб, що зробила злочини в умовах процесуальної діяльності;
- 5) активізація дій всіх осіб, що приймають участь у діяльності дізнання і, безумовно, наслідку.

ВИСНОВКИ З ШОСТОГО ПИТАННЯ:

Слід зазначити, що існує ряд принципів, без попереднього обліку яких мети впливу в процесі здійснення дізнання і наслідки не можуть бути досягнуті.

1. Вплив повинний здійснюватися з урахуванням конкретних особливостей особистості. Для того щоб досягти результатів впливу, треба завжди враховувати, що «психологічний ефект кожної зовнішньої дії на особистість обумовлений історією її розвитку, її внутрішніми закономірностями». Серед таких особливостей особистості насамперед варто враховувати тип темпераменту. Треба мати на увазі, що особи з різним типом темпераменту по-різному можуть сприйняти одне і теж вплив. Так, різка вимога може був» зНПім припустимим у відношенні сангвініка і флегматика, але викликає вибух обурення в холерика і стан пригніченості в меланхоліка. Методи психологічного впливу лише тоді будуть давати необхідний результат, коли в процесі їхнього застосування постійно враховуються всі зміни особистості. Методи психологічного впливу дають потрібні результати лише в тому випадку, якщо враховують не тільки сукупність психічних властивостей і якостей особистості взагалі, але і психічний стан особистості в даний конкретний час.

2. Для здійснення впливу необхідно знати загальні закономірності психіки людини, її розвиток. Потрібні знання загальних закономірностей засвоєння людиною інформації, особливостей її сприйняття в процесі спілкування, факторів, що впливають на активізацію процесу засвоєння інформації, на хід мислення, впливу емоційних процесів на розумові, на вплив, що робиться. Важливо також розташовувати і знанням психічних

закономірностей, що виявляються в діяльності по здійсненню дізнання і наслідку, знанням умов цієї діяльності, впливу на психіку людей.

3. Процес впливу, його елементи, зворотна реакція особи, на которое впливають, повинні заздалегідь плануватися і прогнозуватися.

4. Позитивне сприйняття впливу обов'язково повинне стимулюватися. Досягається це різними способами: указівкою на досягнуті результати, словесним заохоченням і т.д.

5. Вплив у всіх випадках повинне строго обмежуватися процесуальними правомочиями, ні в якому разі не повинні порушуватися права особи, на яке виявляється вплив.

6. При плануванні впливу повинна бути виявлена і врахована вся структура впливу на дану особистість.

7. При впливі обов'язково враховуються ті зовнішні умови, у яких воно здійснюється. Зовнішні умови повинні допомагати досягненню цілей впливу. Необхідно у всіх випадках знати, передбачати ті умови, що здатні забезпечити результативність застосування психологічних методів впливу.

8. Вплив повинний здійснюватися з урахуванням сукупності конкретних фактів, обставин, що служать базою для виникнення визначеної спрямованості розумових процесів в особи, на яке виявляється вплив.

9. Вплив завжди повинний бути комбінованим, реалізовуватися з урахуванням можливого регулювання, зміни, порушення визначеного стану особи, на яке воно виявляється. Як відзначав В.Н. Мясищев, вплив, що зачіпає, хвилює, що потрясає і надихає, представляє складну динамічну систему слів, емоцій. Такий вплив здатний дуже вплинути на особистість. Методи психологічного впливу повинні будуватися з обліком і з граничним використанням усього цього складнішого впливу людини на людину.

10. При здійсненні впливу необхідно забезпечити психічну активність особи, на яке воно спрямовано. Вплив тільки в тому випадку буде результативним, якщо воно активно сприймається. Воно припускає активну психічну діяльність як впливає, так і особи, на яке виявляється вплив. На початковому етапі процесу впливу мається на увазі ця мета: збудити визначений інтерес до спілкування, психічну активність особистості, без чого неможливо забезпечити досягнення цілей впливу.

ВИСНОВКИ З ТЕМИ:

Працівник органів внутрішніх справ у своїй пнПякденній діяльності постійно вступає у взаємовідносини з громадянами, взаємодіє з ними, спілкується, контактує під час розшуку, розбирає скарги і заяви, веде кримінальні та оперативно-розшукові справи, впливає на правопорушників. Професійне спілкування виступає як психологічний чинник, засіб досягнення службово-оперативних задач. Постійно контактуючі з громадянами він повинен знати психологічні рекомендації зі спілкування. Практика показує, що деякі молоді співробітники зазнають певних труднощів у спілкуванні з громадянами, досвід з являється в них не відразу, а поступово, у процесі щоденного спілкування з людьми, взаємини з якими можуть складатися далеко не сприятливо, оскільки найчастіше вони ґрунтуються на якихось правопорушеннях, антигромадській поведінці громадян, їхній конфліктній поведінці і побутовій сфері. Таким чином, негативні явища, із якими доводиться мати справу працівнику НП, можуть стати на заваді спілкуванню. Наприклад при розбиранні заяв, порушенні кримінальних справ, йому необхідно не тільки вчасно і ретельно перевірити наведені в них факти, але його можливості вивчити мотиви появи заяви і психологічні особливості заявника. Повне з'ясування суті заяви виключить можливість її повторної появи. У рамках взаємовідносин працівника НП важливішими з багатьох аспектів його професійної діяльності є: спілкування, контакти і конфлікти.

Враховуючи зазначене, уміння визначати психологічні особливості осіб у специфічних умовах професійної діяльності, тобто оперативно й безпосередньо в процесі спілкування - важливий доданок компетентності, культури й професіоналізму співробітника правоохоронних органів, який багато в чому визначає успішність виконання покладених на нього функціональних обов'язків.

МЕТОДИЧНІ ПОРАДИ ЩОДО ПІДГОТОВКИ ДАНОЇ ТЕМИ:

При вивченні теми необхідно уяснити, що спілкування в оперативно-розшуковій діяльності полягає в тому, що воно здійснюється в процесі проведення оперативно-розшукових заходів для виконання особливих завдань цієї діяльності і є головним сполучним елементом у відносинах між оперативниками й об'єктами ОРД (особами, які підготовлюють злочини, обґрунтовано підозрюються у їх вчиненні, переховуються від органів правосуддя тощо); між оперативниками й негласними штатними та позаштатними працівниками, особами, з якими встановлено конфіденційне співробітництво на засадах добровільності, а також; з іншими громадянами як джерелами оперативно-розшукової інформації: між оперативниками й іншими учасниками процесу зазначеної діяльності, які виконують організаційно-управлінські, розпорядчо-дозвільні, контролюючі функції тощо.

Одним з завдань вивчення теми це набуття теоретичних знань та практичних навичок встановлення психологічного контакту. Слід враховувати, що у психологічному плані встановлення контакту передбачає три стадії:

- взаємне оцінювання,
- взаємна зацікавленість
- уособлення в діаду, тобто виникнення почуття "ми". Виникає такий різновид міжособових стосунків, що утворюються умовами взаємодії на ґрунті симпатії та привабливості.

Необхідно уявити, що встановлення психологічного контакту залежить від кількох взаємозв'язаних чинників:

- 1) особистісних властивостей суб'єкта і об'єкта взаємодії;
- 2) вибраних методів (засобів) та умов налагоджування контактів;
- 3) наявності чи відсутності психологічних бар'єрів, їх природи та вибору адекватних шляхів їх подолання.

Психологічні бар'єри можуть залежати від досить незначних обставин (наприклад, люди старшого покоління негативно ставляться до деяких деталей одягу молодих), але більш серйозні причини можна звести до:

- 1) відмінностей у світогляді, сформованих переконань чи упереджень співбесідника;

- 2) різного "бачення" ситуації спілкування і особистості партнера;

3) професійних особливостей осіб, з якими оперативний працівник вступає в контакт. Наприклад, працівники сфери послуг за родом своєї діяльності вступають в контакт незалежно під того, подобається їм людина чи ні. Це призводить до знеособленості їх спілкування, яка дозволяє зберегти власний внутрішній світ недоторканим. Первісний контакт з такими людьми встановлюється легко, але організація спільної діяльності потребує активізації особистісного ставлення;

- 4) статево-вікових відмінностей;

5) характерологічних особливостей учасників контакту. Наприклад, образливість, ранимість – риси, характерні для людей із заниженою самооцінкою, тому їх надмірна самовпевненість може бути свідченням того, що вони постійно відчують потребу переконуватись в тому, що їх сприймають так, як їм хочеться.

**ТЕМА № 7: «КОНФЛІКТИ ТА МЕТОДИ ЇХ УСУНЕННЯ У ПРОЦЕСІ
ПРОФЕСІЙНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ ПРАЦІВНИКІВ ПІДРОЗДІЛІВ
КРИМІНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ»**

(4 години)

ПЛАН ЛЕКЦІЇ:

1. Специфіка діяльності працівників НП. причини конфліктів в діяльності працівників НП.
2. Типи конфліктів у підрозділах НП.
3. Особливості конфліктів у процесі взаємодії працівників НП.
4. Конфліктна компетентність особового складу НП.
5. Способи урегулювання міжособистісних конфліктів працівниками органів внутрішніх справ.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА:

1. Кримінальний процесуальний кодекс України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/main> кримінальний процесуальний кодекс України
2. Анцупов А. Я., Малышев А. А. Введение в конфликтологию. Учебное пособие. – Киев, 1996.
3. Бандурка А. М., Бочарова С.П., Землянская Е.В. Психология управления. – Харьков: ООО “Фортуна-пресс”, 1998.
4. Бандурка А. М., Друзь В. А. Конфликтология. – Харьков, 1997.
5. БасНПкий Л.Е. Менеджмент. Учебное пособие. – М.: ИНФРА, 2003.
6. Брасс А.А. Основы менеджмента: Учебное пособие – Минск: “Экоперспектива”, 1999.
7. Веснин В.Р. Основы менеджмента. Учебное пособие. – М.: “ГНОМ-пресс” 1999.
8. Водолазский Б. Ф., Гутерман М. П. Конфликты и стрессы в деятельности органов внутренних дел. – Омск, 1976.
9. Ворожейкин И.Е. и др. Конфликтология. Учебник. – М.: ИНФРА, 2000.
10. Громова О. Н. Конфликтология. Курс лекций. – М., 2000.
11. Дмитриев А.В Конфликтология. – М., 2001
12. Емельянов С.М Практикум по конфликтологии. - Санкт-Петербург., 2000.
13. Запрудский Ю. Г. Социальный конфлікт. - Ростов-на-Дону, 1992.
14. Здравомыслов А. Г. Социология конфликта. – М., 1996.
15. Ішмуратов А. Г. Конфлікт і згода. – К., 1996.
16. Кнорринг В.И. Теория, практика и искусство управления. Учебник для вузов. – М.: ИНФРА., 1999.
17. Конфликтология /Под ред. А. С. Кармина Санкт – Петербург, 1999.
18. Конфликтология. Серия “Учебники и учебные пособия”. – Ростов-на-Дону: “Феникс”, 2000.
19. Конфлікти і культура різноманіття їх проявів / Матеріали наук.-практ. конф. – Харків, 22 травня 1997.
20. Конфліктологія. За редакцією професорів Герасіної Л.М. та Панова М.І. – Харків, “Право”, 2002.
21. Кравченко Социология менеджмента: Учебное пособие для вузов. – М.: ЮНИТИ, 1999.
22. Кудрявцев В. Н. Социальные деформации. – М., 1992.
23. Кудрявцев С. В. Конфликт и насильственное преступление. – М., 1991.
24. Ложкин Г.В, Повякель Н.И. Практическая психология конфликта: учебное пособие. – К.: МАУП, 2002.
25. Материалы для обсуждения в группах. Проект «Крымский диалог». Украинский Центр Согласия, 2002.

26. Нагаєв В.М. Конфліктологія. Курс лекцій (модульний варіант). Навчальний посібник. – Київ, 2004.
27. Напрямок наукових досліджень // Вісник Акад. правових наук. – Харків, 1996. – №6.
28. Нерсисянц В. С. Наш путь к праву. От социализма к цивилизму. – М., 1992.
29. Скотт Д. Г. Конфликты и пути их преодоления. – К., 1991.
30. Тихомиров Ю. А. Юридическая коллизия: власть и правопорядок // Государство и право. – 1994. – №1.
31. Уткин Э.А. Кочеткова А.И. Практикум по курсу менеджмента. – М.: "Зерцало", 1999.
32. Юридическая конфликтология / Под ред. В. Н. Кудрявцева. – М., 1995.

МЕТА ЛЕКЦІЇ:

дати наукові знання про: специфіку діяльності працівників НП. причини конфліктів в діяльності працівників НП; типи конфліктів у підрозділах НП; особливості конфліктів у процесі взаємодії працівників НП; конфліктну компетентність особового складу НП; способи урегулювання міжособистісних конфліктів працівниками органів внутрішніх справ

ВСТУП

До основних чинників ефективності дій працівників НП під час конфлікту належать:

- наявність конфліктної компетентності у кожного працівника НП;
- наявність у кожного з них заздалегідь сформованої конфліктностійкості до дій в умовах конфлікту;
- наявність у працівників сформованої системи уявлень, яка дає можливість , по-перше, адекватно оцінити ситуацію вияву конфлікту та обґрунтовано спрогнозувати варіанти його подальшого розвитку, а, по-друге, розуміти завдання, що ставляться перед ними на кожному етапі розвитку конфлікту;
- забезпечення постійного спостереження та контролю за поведінкою за поведінкою учасників конфлікту;
- наявність у працівників НП навичок узгодженого аналізу та оцінки конфлікту, прийняття рішень і взаємодії між собою в процесі їх реалізації;
- чітке знання ними своїх функціональних обов'язків, розуміння наказів і завдань, упевненість у їх доцільності та необхідності;
- наявність надійної системи доведення інформації до кожного з них під час розвитку конфлікту.

1. СПЕЦИФІКА ДІЯЛЬНОСТІ ПРАЦІВНИКІВ НП. ПРИЧИНИ КОНФЛІКТІВ В ДІЯЛЬНОСТІ ПРАЦІВНИКІВ НП

Досить специфічними є причини кримінального конфлікту, який зачіпає кримінально-правову сферу. Насильницькі злочини або серія таких злочинів, що завершують кримінальний конфлікт, є результатом і проявом особливих механізмів динаміки конфлікту, багаторазові докори з приводу поганого ведення господарства, прагнення особи до автономії, пияцтво, розбещеність, матеріальні й житлові претензії; часті сцени респношів; справжні, приховані психологічні причини — неприязнь, негативні особисті оцінки, прагнення домінувати.

Як бачимо, справжніх причин, що приводять до появи конфліктів, з якими стикаються працівники НП, досить багато, їх можна подати у вигляді схеми

Виникненню конфліктів на соціально-професійній основі сприяють такі причини, як:

- недосконалість системи підбору й розстановки кадрів, коли начальник неправильно оцінює професійну здатність і моральні якості працівника;
- зазіхання працівника на більш високу посаду й обмеженість можливостей його задоволення у рамках цього підрозділу;
- прогалини в нормативних документах, що регулюють порядок несення служби;
- різний ступінь зацікавленості під час взаємодії різних суб'єктів на різних станах професійної діяльності;

Сфери прояву конфліктів у процесі професійної діяльності працівників НП:

- правова закріпленість працівника за посадою або місцем при низькому рівні його ділових якостей і при наявності іншої кандидатури на його заміну, яку керівник не може здійснити;
- крайнощі кадрової політики у деяких підрозділах, коли в одних ситуаціях здійснюється курс на повну заміну фахівців-практиків дипломованими фахівцями, а в інших — на пониження ролі або навіть ігнорування фахівців з дипломами. У міру переходу від нижчих сходінок службової ієрархії до вищих збільшується кількість «горизонтальних конфліктів», головною причиною яких є обмеження можливості подальшого соціально-професійного просування на верхні сходинки, а також прагнення працівника «утриматися» в уже досягнутому статусі.

Досить специфічними є соціально-демографічні причини конфліктів. Кожному піковому прошарку людей, як відомо, відповідають особливості життєвих установок і орієнтацій, системи цінностей тощо. У середньому в демографічному відношенні колективі різні специфічні ролі, орієнтації взаємно урівноважуються, негативні сторони психології різних вікових груп ніби нейтралізуються, а за рахунок усіх позитивних сторін (життєвий досвід, стриманість, цінності, традиції старшого покоління й прагнення до новаторства, загострене почуття новизни, критичність молодого покоління тощо)

відбувається культурне й психологічне взаємозбагачення людей різних вікових груп. У колективах, у яких порушується вікова гармонія, можуть виникати конфлікти між представниками різних поколінь. Нерідко для начальників підрозділів вони виливаються у «проблему молоді», тобто її працевлаштування, адаптації до змісту праці, соціальне просування тощо.

Аналогічні колізії можуть виникати й тоді, коли у підрозділах порушується демографічна структура за ознаками статі, тобто коли у колективі переважають або чоловіки, або жінки понад звичайні існуючі нормативи (залежно від профілю підрозділу). Виникнення типово «жіночих» або типово «чоловічих» колективів багате тими конфліктами, які викликаються статевою однорідністю колективів.

Сутність соціально-психологічних причин конфліктів полягає, перш за все, у психотиполопчій, а також морально-духовній несумісності деяких членів колективу (враховуючи керівника) як при наявності, так і при відсутності об'єктивних внутрішньовиробничих причин конфлікту. Соціально-психологічні причини конфліктів зумовлені безпосередньою взаємодією людей, чинником їх включення в соціальні групи. Так, конфлікт між двома працівниками може мати місце без усякого зовнішнього впливу чи приводу, що лежать у сфері їх виробничих функцій. Якщо один із них щедрий і марнотрат, а інший скупий або надмірно бережливий, якщо один переповнений почуттям внутрішньої гідності, а інший — підлесливий і підлабузник, якщо один скромний, а інший — хвалько, якщо один чесний і прямолінійний, а інший кривить душею, то, очевидно, між ними постійно будуть виникати розходження навіть при відсутності якихось зовнішніх причин.

До соціально-психологічних причин міжособистісних колізій належать:

1) брехливі образи конфлікту, коли «об'єктивна конфліктна ситуація відсутня, але відносини сторін помилково сприймаються ними як конфліктні». Подібного роду колізії можуть виникати, наприклад, тоді, коли простежується невідповідність стилю керівництва, особистісних якостей начальника очікуванням колективу або окремих підлеглих:

2) різний підхід до оцінки одних і тих же складних подій. Оцінюючи іншого, людина за основу оцінки бере те, що вона не встигла зробити порівняно з нормою, метою діяльності й іншими працівниками, які виконували аналогічну роботу на відмінно. Сама людина оцінює свої результати з виконаного, тобто порівнює їх із початком діяльності й іншими працівниками, які виконували аналогічну роботу погано. Найбільш типовими помилками керівника в оцінці діяльності працівників є завищення або заниження оцінок;

3) втрата й перекручення інформації в процесі міжособистісної та міжгрупової комунікації. Як правило, у процесі спілкування людина не може передати іншому без суттєвого перекручення всю інформацію, яка міститься в її психіці та стосується проблеми, що обговорюється. Значна частина інформації, по-перше, взагалі не висловлюється, по-друге — губиться через обмеженість словникового запасу конкретної людини, по-третє — не висловлюється через брак часу, по-четверте — приховується тим, хто говорить,

бо йому це не вигідно, по-п'яте — не все може засвоїти інший співрозмовник, оскільки неуважний або йому властиві труднощі швидкого розуміння, по-шосте — почуте людина не сприймає на віру, а оцінює, робить висновки з почутого;

4) розлютована рольова взаємодія двох людей'.

5) внутрішньо груповий фаворитизм. Із появою сумнівів у справедливості статусних відмінностей зростає внутрішньогруповий фаворитизм, при чому переважно у членів групи, статус якої вищий. Усвідомлення незаконності (або нестабільності) статусних відмінностей зумовлює прагнення їх змінити, збільшує внутрішньогрупову підтримку і між групове суперництво.

По-різному можуть бути сприйняті слова начальника, особливо критичні. Вони можуть бути суворими й вимогливими, сприяти поліпшенню праці підрозділу, але в той же час повинні бути й доброзичливими, формувати партнерські стосунки, які дали б можливість уникати конфронтації, самої основи виникнення конфлікту в підрозділі.

Причиною конфлікту можуть бути й обставини психологічного характеру. Так, наприклад, підозрювана у скоєнні тяжкого злочину особа, відразу ж визначивши своє негативне ставлення до оперативного працівника, не може вже відмовитися від цього, настирливо наполягаючи на своїх показаннях навіть у тому випадку, коли вони явно суперечать іншим доказам.

Специфіка діяльності правоохоронних органів така, що працівник вимушений перебувати у стані постійного психологічного напруження, внутрішньої зібраності. Якщо його психофізичні дані не відповідають вимогам професії, то він частіше за інших відчуває пригніченість, крайній ступінь збудження, що нерідко позбавляє людину можливості розуміти й усвідомлювати сутність того, що відбувається, й відповідно реагувати на це. Така ситуація створює сприятливі умови для виникнення психологічного емоційного бар'єру. На відміну від психологічних конфліктів, викликаних психологічним бар'єром, які минають, як правило, дуже швидко, у діяльності, наприклад, працівників апаратів карного розшуку бувають конфлікти, що різко дезорганізують систему й перешкоджають управлінню. Це так звана психологічна несумісність, яка є тривалим станом і виражається в тому, що окремі працівники відчувають один до одного нічим, здавалося б, не виправдану антипатію, навіть ворожість. **Причиною психологічної** несумісності можуть бути індивідуально-психологічні властивості особистості тієї чи іншої людини: нездатність у критичних ситуаціях зрозуміти одне одного, «несинхронність» психомоторних реакцій, відмінність в увазі, мисленні, набуті властивості особистості, які перешкоджають спільній діяльності.

Владність повноважень, якими наділені працівники органів внутрішніх справ, необхідність застосування заходів примусу з метою ефективної протидії злочинності, умови постійної двобічної протидії — усі названі ознаки є основними джерелами так званого «природного» конфлікту, який може мати місце у діяльності працівників НП.

ПНПякденно кожна людина знаходиться у взаємодії з іншими, Ця взаємодія стосується як діяльності, так і особистого життя. Складність тут

полягає в тому, що працівники НП, вирішуючи постійно складні і важливі завдання, швидше за інших втрачають свої внутрішні ресурси. Невдовзі настає момент перенасичення працівника травмуючими переживаннями, і якщо вдома він не знаходить підтримки, співчуття, то, як правило, виникають сімейні конфлікти. Частіше за все вони виникають через незадоволення потреб подружжя. Більшість сімейних конфліктів виникає у кризові періоди сімейного життя:

- а) перший рік подружжя — адаптація один до одного, коли два «Я» стають одним «Ми»;
- б) поява дітей;
- в) середній вік подружжя — багаторазове повторення одних і тих же вражень зумовлює у подружжя насичення один одним, тобто голод почуттів;
- г) спільне життя понад 18 років — наближення періоду інволюції, виникнення почуття самотності, пов'язаного з залишенням дітей тощо. До основних причин сімейних конфліктів належать:
 - психосексуальна несумісність подружжя;
 - незадоволення потреби у позитивних емоціях: відсутність ласки, турботи, уваги та розуміння;
 - пристрасть одного із членів подружжя до надмірного задоволення своїх потреб: алкоголь, наркотики, фінансові витрати тільки на себе тощо;
 - незадоволення потреби у взаємодопомозі та взаєморозумінні з питань ведення господарства, виховання дітей, ставлення до батьків тощо;
 - неповага почуття гідності з боку партнера,
 - відмінності у потребах щодо проведення дозвілля, захопленнях,
 - тривалі відрядження;
 - хвороба як наслідок виробничої травми (поранення, наслідки ліквідації аварії на Чорнобильській атомній станції).

На матеріально-технічній основі конфлікти виникають у тих випадках, коли працівникам доводиться мати справу з застарілим обладнанням, машинами або працювати в несприятливих умовах (перебування у засідках: погані погодні умови, нерухомість тривалий час, загазованість, шум тощо). Конфлікти в таких випадках виникають між підлеглими і начальником. Але вони можуть також виникати й всередині колективу, між окремими працівниками.

Більш складною причиною, що зумовлює конфлікти, є така господарська політика начальника підрозділу, яка зачіпає інтереси працівників тих чи інших підрозділів, а іноді й установи в цілому. Оптимальні цілі господарської політики, як відомо, повинні відображати органічну єдність державних, групових та індивідуальних інтересів. Це, однак, не завжди враховується у діяльності керівництва підрозділу або служби: в одних ситуаціях переважають місцеві, групові тенденції, в інших — помилково зрозумілий державний інтерес породжує недбале ставлення до особистих або групових інтересів. Недоліки господарської політики проявляються у завищенні чи заниженні норм навантаження, в необґрунтованому їх перегляді, в односторонніх орієнтаціях на ті чи інші окремі показники господарської діяльності, и приниженні ролі

«неголовних» підрозділів служби, в порушенні принципів внутрішньовиробничої кооперації тощо.

Конфлікти, що виникають при неправильному господарському курсі керівника, як правило, мають масштабний характер і часто вирішуються шляхом втручання вищих інстанцій. «Дута слава» деяких працівників, створена у результаті заниження норм навантаження чи отримання реалізації резервів, що мають місце, не може не викликати протесту з боку інших членів підрозділу.

Іншим прикладом конфліктів є така господарська політика керівника, яка веде до ігнорування групових і особистих інтересів членів колективу. У цьому випадку невдоволення може охопити широке коло працівників. Хоча конфлікти можуть виникати й тоді, коли керівники підрозділів здійснюють правильний курс, але не всі члени колективу усвідомлюють це.

Організаційні причини конфліктів містять у собі дві групи причин: недосконалу систему організації структури МВС України в цілому й неправильну організацію роботи у підрозділі. Про недосконалу систему організації структури МВС України в цілому свідчить реформування цієї системи, яке спостерігається останнім часом. Такі служби, як слідча, ДСБЕЗ, ДВП відокремилися в окремі департаменти, а податкова поліція — взагалі стала самостійною установою. Неправильна організація роботи передбачає: недоліки в укомплектуванні штатів, в спеціалізації й кооперації працівників за різними підрозділами (жорсткий розподіл обов'язків і функцій або надмірна зміна функцій персоналу), застарілі посадові інструкції, неправильну організацію заробітної плати.

Таким чином, наявність великого переліку обов'язків, необхідність швидкого вирішення різних завдань, що стоять перед підрозділом, можуть зумовити зіткнення різних точок зору на поведінку керівника і на поведінку працівників при виконанні ними обов'язків. Зрозуміло, ці недоліки не завжди породжують різке загострення стосунків. Це стає можливим, коли особистості або групі заважають реалізувати свої потреби, зачіпають особисті і (або) групові інтереси. Неправильна організація заробітної плати, тобто матеріальний фактор, передбачає наявність протиріччя між самооцінкою затраченого часу й праці співробітника і отриманою за це матеріальною винагородою. Такого роду конфлікти, як правило, стримують сумлінність на службі.

Причиною виникнення конфліктів у підрозділі є також неправильна практика застосування заходів заохочення й стягнення. У цих випадках приводом для виникнення протиріччя стають не тільки розходження в рівнях самооцінки й оцінки, але й психологічні умови застосування офіційної оцінки. Особливо розп'юдженою причиною конфліктів на всіх рівнях управлінської ієрархії, і головним чином на середньому, є нечіткий розподіл функцій між різними посадовими особами, що призводить до дублювання, паралелізму в роботі й врешті-решт до різного роду розходжень.

ВИСНОВКИ З ПЕРШОГО ПИТАННЯ:

Розглянуті причини конфліктів у підрозділах лежать переважно в сфері внутрішнього життя підрозділу. Але не можна залишити без уваги причини зовнішнього характеру, що знаходяться за межами підрозділу. Вони можуть бути пов'язані з економічними або договірними стосунками з іншими підприємствами, а також із соціально-побутовою сферою, яка включає працю торговельних організацій, культурних установ, транспорту тощо. Витоки колізій можуть бути несподіваними, багаторазово опосередкованими, далеко не завжди з'ясованими й тим більше «виміряними».

Отже, яку б основу не мав конфлікт, існують причини, що сприяли його виникненню. Їх можливо поділити на: об'єктивні й суб'єктивні, внутрішні й зовнішні причини. Вони зумовлюють появу конфліктів двох типів:

- конфлікти, що не мають відношення до професійної діяльності;
- конфлікти, що виникають під час виконання працівниками НП своїх професійних обов'язків. При цьому причина викликає до життя наслідок, яким виступає в даному випадку конфлікт, але тільки за наявності певних умов. Тому кожен конфлікт треба розглядати всебічно, через вивчення його інтегральної й диференціальної характеристик і враховувати це при виборі способу його вирішення.

2. ТИПИ КОНФЛІКТІВ У ПІДРОЗДІЛАХ КМ НП

У процесі своєї діяльності працівники органів внутрішніх справ стикаються з необхідністю виконання функціональних завдань в умовах різного роду непередбачених ситуацій надзвичайного характеру. Як правило ці завдання постійно повторюються й мають стабільний алгоритм їх розв'язання. Однак останнім часом зростає кількість завдань, що виникають у наслідок дії різних чинників, які дестабілізують оперативну обстановку.

Досвід роботи працівників органів внутрішніх справ у різноманітних за своїм походженням ситуаціях, зокрема конфліктах, показує, що ефективність оперативно-службової діяльності за таких обставин значно знижується. Здебільшого виявляється слабе пристосування існуючих структурних підрозділів органів внутрішніх справ до функціонування у складних умовах оперативної обстановки, спостерігається повільність і недостатня організація дій оперативного складу на початковій стадії розвитку подій.

У взаємодії працівників НП більшість становлять такі конфлікти, як: міжособистісні, моральні, творчої нереалізації, внутрішньоособистісні, горизонтальні, вертикальні, ресурсні, статусно-рольові тощо (див. схему 3).

Зупинимося децю детальніше на означених конфліктах.

Серед працівників НП не поодинокі випадки **внутрішньоособистісних конфліктів**, тобто протидії двох позитивних або двох негативних тенденцій, або протидії позитивної і негативної тенденцій у психіці одного суб'єкту. Можливі варіанти, коли тенденції містять у собі і позитивні, і негативні моменти одночасно. Наприклад, підвищення на посаді передбачає небажаний переїзд на нове місце проживання.

Будь-яка дія людини становить взаємодію з іншого зсередини і протидію іншій як учасниці діалогу. Але конфлікт викликають лише рівні по значущості взаємовиключні тенденції, коли особистість нібито роздвоюється у прийнятті рішення, коли вибір тієї чи іншої тенденції передбачає силовий тиск Однієї на Іншу, тобто протидію і насилля.

У реальному житті людина постійно змушена робити вибір на користь того або іншого можливого варіанту, підхиляючи інші. Наприклад, сім'я або робота, особисте життя або кар'єра, любов або багатство тощо. Для задоволення своїх потреб людина змушена постійно долати внутрішні сумніви свого «Я» і зовнішній опір середовища. І якщо з тих або інших причин мета недоступна, то людина опиняється у ситуації фрустрації (психічного розладу, переживання невдачі) і конфлікту. Маємо на увазі психологічний конфлікт — перешкода для тих або інших дій полягає в нас самих.

Одним із видів **внутрішньоособистісного конфлікту** є **неусвідомлений внутрішній конфлікт**. В основі такого конфлікту знаходяться будь-які не повністю вирішені у минулому конфліктні ситуації, про які ми забули. На підсвідомому рівні ми несеємо тягар невирішених у минулому проблем і мимоволі відтворюємо старі конфліктні ситуації, Начебто прагнемо вирішити їх знову. Приполом для відновлення неусвідомленого внутрішнього конфлікту можуть бути обставини, схожі з минулою невирішеною ситуацією. Наприклад,

у дитинстві працівника дражнили якоюсь кличкою. Ненароком його обізвали старою кличкою. Реакція працівника була такою бурхливою і агресивною, що в результаті він змінив посаду. Якщо це трапляється у сім'ї, то вона, як правило, розпадається.

Внутрішні і зовнішні протиріччя особистості взаємопов'язані. Психіка людини має здатність переводити зовнішні протиріччя у внутрішні і навпаки. При цьому таке переведення (трансферт) частіше за все відбувається повз волю самої людини, несвідомо. Працівник, який ухиляється від вирішення зовнішніх проблем, може опинитися під владою своїх внутрішніх протиріч.

Працівники, схильні до зовнішньо безконфліктної поведінки, частіше за все поринають у свої внутрішні проблеми і не можуть самореалізуватися у звичайному соціальному середовищі. Наприклад, суїцид або постріг у монахи (деякі працівники НП чинять після виходу на пенсію).

Останнім часом серед працівників НП збільшилася кількість проявів самогубства. Якщо раніше (з 1985—1994 рр.) їх було приблизно 4980 випадків на всій території Радянського Союзу, то, починаючи з 1994 року, їх кількість в Україні зростає і становить близько 500 осіб на рік. Понад 90 % суїцидентів — це психічно здорові працівники НП віком від 25 до 40 років.

Серед чинників, що зумовлюють появу суїцидентів в НП, передусім, зазначимо: постійне почуття незадоволеності, тяжка хвороба або смерть близьких, зневага працівників з боку громадян, зрада коханої, непорозуміння з боку родичів, розлучення з сім'єю, погіршення стану здоров'я внаслідок заподіяних фізичних ушкоджень під час виконання професійних обов'язків, імовірність перебування у засаді, некомпетентність начальника, фінансові проблеми, неможливість задоволення прохань дітей, не налагодженість побуту, робота у вихідні, святкові дні, хамство, прихована підприємницька діяльність, невинуватене насильство тощо.

Із загальної кількості працівників різних підрозділів НП таким чином вирішують внутрішньо особистісні конфлікти працівники ППС, дільничні інспектори, працівники служби охорони.

Ті працівники НП, які легко долають свої внутрішні протиріччя і активно вирішують зовнішні проблеми, що виникли на їхньому шляху, домагаються значних успіхів у житті, але з мораллю вони ладять погано.

Іншим видом конфліктів є міжособистісні конфлікти, тобто протиріччя, які виникають у процесі взаємин особистостей. Найбільш розповсюдженими є міжособистісні конфлікти типу «начальник-підлеглий», «тимчасовий начальник-підлеглий», «офіцер-офіцер».

Яскравим прикладом конфліктів «начальник-підлеглий» є конфлікти в оперативних підрозділах НП.

Для більшої переконливості розглянемо конфлікти типу «начальник-підлеглий» на прикладі двох служб: кримінальної поліції у справах неповнолітніх (КМСН) і боротьбі з незаконним обігом наркотиків (БНОН).

Одним із основних завдань служби КМСД є попередження правопорушень серед неповнолітніх. Всього понад 90 видів робіт здійснює кожний працівник КМСД.

Як бачимо, виконувати у такому обсязі функціональні обов'язки і складно, і важко. Незважаючи на це, керівники середньої ланки вимагають від підлеглих їх виконання у повному обсязі, оскільки від цього залежить оцінка начальником їх діяльності. Безпосередні виконавці за напеденими параметрами навпаки прагнуть переконати своїх начальників у неможливості здійснення повного обсягу функціональних обов'язків.

Характер взаємодії у діаді працівників суттєво впливає на її конфліктність. Чим більш тісно взаємодіють працівники, чим більша їх взаємозалежність в процесі спільної діяльності, тим частіше вони вступають у конфлікти. Імовірність виникнення конфліктів у діадах «Підлеглий-тимчасовий начальник» і «підлеглий-безпосередній начальник» перевищує імовірність виникнення конфліктів між працівниками, які не знаходяться у субординаційних взаєминах.

Більше 70 % конфліктів у підрозділах тривалі і розв'язуються протягом 3-х місяців.

Конфлікти типу «офіцер—офіцер» переважно властиві для оперативних підрозділів і слідчих відділів.

Об'єктивні чинники створюють потенціальну можливість для виникнення конфліктів. Наприклад, на вакантну посаду претендують два працівники. Умовно об'єктивними також можна вважати суспільні стосунки, що склалися на початок конфлікту між потенційними учасниками конфлікту. Наприклад, їх статусно-рольові позиції.

Суб'єктивні чинники у міжособистісному конфлікті визначаються на підставі індивідуальних (соціально-психологічних, фізіологічних, світоглядних тощо) особливостей особистості. Ці чинники переважно визначають динаміку розвитку і вирішення міжособистісного конфлікту і його наслідків.

На процес міжособистісної взаємодії може вплинути хибний образ іншого або негативна установка, що сформувалася в одного опонента відносно іншого. Мова йде про певну спрямованість прояву психіки і поведінки суб'єкта, готовність до сприйняття майбутніх подій. Вона формується під впливом чуток, думок, суджень про дану особу.

Не останнє місце посідають індивідуальні якості опонентів, їх особистісна самооцінка, саморефлексія, індивідуальний поріг толерантності, агресивність (пасивність), тип поведінки, соціокультурні відмінності тощо.

Об'єктом конфліктів між начальником і підлеглим може виступати роль (статус) у групі, підрозділі (18,6 %).

Конфлікти за матеріальні ресурси становлять 4,7 % від загальної кількості конфліктів.

Три з чотирьох конфліктів по вертикалі виникають через порушення одним із опонентів (переважно підлеглим) розпоряджень, інструкцій, відповідно до яких організується спільна діяльність. При цьому ці порушення виявляють не кращі моральні якості опонентів. Найчастіше такі конфлікти виникають у діаді «начальник-підлеглий» серед працівників патрульно-гостової служби (ППС). рідше — у діаді «офіцер—офіцер».

Непоодинокі випадки, коли конфлікти виникають у взаєминах керівника з його заступником. Це трапляється тоді, коли заступник відчуває себе обмеженим у правах, або не розуміє своєї ролі заступника. Подібні ситуації треба долати, чітко розподіляючи функції керівника і його заступників (шляхом офіційно оформлених рішень).

Слід пам'ятати, що особливо гостро конфлікт протікає, якщо сили конфліктуючих сторін (особистісні, професійні якості) приблизно рівні. Такі конфлікти часто мають тривалий характер.

Ресурсні конфлікти властиві для діад «офіцер—офіцер» (слідчі, оперативні підрозділи) і «старшина—старшина» (ППС, охорона). Вони виникають з приводу несправедливого розподілу і отримання матеріальних благ, а також при висуненні одного із опонентів на вищу посаду або при переводі до нового підрозділу.

Міжособистісні конфлікти можуть бути у формі:

- суперництва — прагнення до домінування;
- суперечки — розбіжності з приводу пошуку найкращого варіанта рішення спільних проблем;
- дискусії — обговорення суперечливого питання. Узагальнення різноманітних за своїм походженням конфліктів,

що виникають під час взаємодії працівників НП, дозволяє їх систематизувати, тобто згрупувати, розподілити па класи. Одним із видів такої систематизації виступає класифікація емпіричних даних.

Класифікація є розподілом множини предметів на класи за певною загальною для кожного класу ознакою так, що класи множини становлять систему.

Оскільки класифікація відбувається за певними правилами (єдність основи, адекватність, відсутність пересічних групувань тощо), то класифікація конфліктів у взаємодії працівників НП може бути подана таким чином.

За ступенем гостроти протиріч, що виникають (в залежності від емоційного стану), конфлікти можуть бути поділені на такі типи: незадоволеність, розбіжність, протидія, ворожнеча, тобто беземоційні, помірні, розпечення.

За проблемно-діяльнісною ознакою можна виокремити, наприклад, такі типи конфліктів: управлінські, виробничі, творчі тощо.

За ступенем залученості людей до конфлікту відрізняють діадичні (парні), порціональні (невелика кількість людей), тобто міжособистісті, міжгрупові тощо.

За службово-комунікативною спрямованістю взаємодії конфлікти можуть бути розподілені на «вертикальні» (між різними ієрархічними рівнями) конфлікти і «горизонтальні» (між рівними за службовим станом співробітниками).

Із функціональної точки зору конфлікти поділяються на конструктивні (позитивні) і деструктивні (негативні), які у свою чергу поділяються на закономірні (неминучі), необхідні, вимушені, функціонально-невиправдані.

Для конструктивних конфліктів характерні розбіжності, які стосуються принципів сторін, проблем життєдіяльності підрозділу і його членів, розв'язання яких виводить підрозділ на новий, більш високий і ефективний рівень функціонування, тобто попереджує «застій» і «змертвіння» індивідуальної або групової життєдіяльності, стимулює розвиток підрозділу, його рух уперед. Конфлікт об'єктивує джерело суперечки і тим самим дозволяє усунути його.

Позитивні наслідки конфлікту для окремої людини можуть полягати в тому, що завдяки йому буде знята внутрішня напруженість і каналізована фрустрація. За таких обставин конфлікт розглядається як засіб самоствердження і самовипробування особистості, оскільки «... дозволяє кожному учаснику випробувати на практиці свою спроможність і активно її використовувати».

Деструктивним конфліктам властива тенденція до поширення й ескалації. Такі конфлікти нерідко стають незалежними від причин, що їх викликали і можуть тривати навіть після того, як ці причини вже вичерпані, збезцінені або забуті. РозпНПюдження конфліктів відбувається за різними напрямками: залучення нових учасників; збільшення витрат — передбачуваних і дійсних — конфліктуючих сторін; інтенсифікація негативного ставлення між сторонами; збільшення обсягу і числа невідкладних висловлювань і дій; збільшення кількості прецедентів, що виникли у результаті конфлікту тощо.

Деструктивні конфлікти приводять до негативних наслідків. Іноді переростають у наклеп, чвари й інші негативні явища, що, у свою чергу, різко знижує ефективність роботи підрозділу, тобто гальмує його розвиток.

Конструктивні конфлікти знаходять вираз у принципових суперечках, дискусіях, деструктивні — у чварах, маленьких сварках.

Чим вищий рівень соціально-психологічної культури працівників підрозділу, і передусім його керівника, тим частіше можуть мати місце у житті цього підрозділу ділові, конструктивні конфлікти. І, навпаки, чим нижче цей рівень, тим більшого розпНПюдження у порівнянні з діловими конфліктами отримують особистісні конфлікти, які відіграють деструктивну роль. У підрозділах з високим рівнем соціально-психологічної культури галузь ділових конфліктів, як правило, відокремлена від галузі особистісних конфліктів.

З точки зору мотиву конфлікти розподіляються на *особистісні, групові, програмні (близькі, віддалені), відкриті (латентні)*.

При авторитарному керівництві міжособистісні конфлікти, як правило, набувають латентної форми. При зміні умов або під впливом внутрішніх причин («накопичення протиріч») вони можуть несподівано перетворитися у форму загостреною, відкритого конфлікту.

У динамічному аспекті конфлікти бувають стихійні, заплановані, а останні — спровоковані й ініційовані.

Конфлікти у залежності від етапу протікання поділяються:

етап існування і розвитку — короткочасні, тривалі, затяжні;

етап усунення — керовані, слабкокеропані, некеровані;

етап затухання — на спонтанно припинені, припинені під впливом засобів, знайдених конфліктуючими сторонами, а також конфлікти, які припиняються лише при втручанні зовнішніх сил (вищестоящі керівники, вищі інстанції).

У тактичному плані конфлікти поділяються на виправдані й не-виправдані.

Як бачимо, класифікація конфліктів досить різноманітна.

ВИСНОВКИ З ДРУГОГО ПИТАННЯ:

Вивчення видів і типів конфліктів дозволяє проаналізувати різні причини їх виникнення, розвитку, розв'язання, і завдяки узагальненню отриманих результатів зробити певні висновки, сформулювати правила, залежності, тенденції динаміки конфліктів. Знання останніх дозволяє працівникам підрозділів органів внутрішніх справ, їх керівникам передбачати, прогнозувати виникнення і розвиток конфліктів, керувати цим процесом, попереджувати їх появу, якщо це можливо.

3. ОСОБЛИВОСТІ КОНФЛІКТІВ У ПРОЦЕСІ ВЗАЄМОДІЇ ПРАЦІВНИКІВ НП

Правоохоронна діяльність у силу гострої протидії зі злочинцями, використанням специфічних сил і засобів ставить працівників у ситуацію морального конфлікту. Такі конфлікти виникають за наявності протилежної спрямованості мотивів, коли суб'єкту доводиться розумово «зважувати» суспільну необхідність, яка позначається у вимогах обов'язку, і особисті плани, раціонально усвідомлювані мотиви і бажання, що йдуть всупереч з ними, коли виникає сумнів між вибором близьких і віддалених цілей, коли людину турбує вибір між великим і малим злом тощо.

Особливість морального конфлікту полягає в тому, що у складній ситуації вибір будь-якого вчинку як слідування тій чи іншій нормі моралі веде до порушення іншої норми. Складність тут полягає не стільки у тому, що людина може не знати деяких моральних норм і тому не спроможна зробити вибір, не бажає виконувати вимоги моралі, а скільки в необхідності вирішувати проблему зіткнення цих вимог. Наприклад:

1) Працівник НП проводить обшук в помешканні підозрюваного або звинувачуваного у скоєнні злочину і постає дилема: або проводити огляд ліжка хворої людини, яка знаходиться при смерті, або, керуючись гуманними міркуваннями, відмовитися від цього.

2) Під час повернення додому підполковник поліції Т. почув: «Рятуйте». Озираючись навколо і побачив, що якийсь чоловік силком намагався затягнути до машини, у якій знаходилося ще декілька чоловіків, дівчину, яка чинила опір. Звичайно потягнувся рукою до кобури та згадав, що залишив пістолет у сейфі. Втручатися чи не втручатися? Підполковник поліції Т. прагнув знайти хоча б один привід, який би виправдав його невтручання. Чоловік майже закінчив свою справу. Підполковник поліції Т. із окликом: «Стій, поліція!» — кинувся уперед... Із салону автомашини пролунав постріл і Т. замертво впав на землю.

3) Водія автомобіля зупиняє працівник ДАІ. Під час розмови з'ясовується, що водій у нетверезому стані. Свій стан водій прагне пояснити: повертаючись з похорон свого ліпшого товариша. Працівник ДАІ стає перед вибором. Дозволити водію рухатися далі, начебто нічого не сталося, адже будь-кого може спіткати такс торс, чи, навпаки, дотриматися професійного обов'язку.

Якщо працівник ДАІ віддає перевагу першому варіанту, то з одного боку, він сам та оточуючі вважають його людяним, чуйним, уважним, а з іншого боку — він не виконує свій професійний обов'язок. При цьому наслідком такого вибору може бути надалі виклик на ДТП, одним із можливих винуватців якого може бути той самий водій.

Обираючи другий варіант, працівник ДАІ бездоганно виконує професійний обов'язок. Однак може почути на свою адресу брутальні вислови, зневагу до «образу поліціонера», обвинувачення у безсердечності, побажання пережити самому те, що пережив водій. Реакція на ситуацію за таких обставин може бути далекою від реального стану справ. У цьому випадку сприйняття

ситуації працівником ДАІ буде суб'єктивним. Психологічний захист особистості відбувається несвідомо. Включення системи стабілізації особистості охороняє сферу свідомості людини від негативних психологічних впливів. Під час конфлікту дана система спрацьовує незалежно від волі й бажання людини.

Складність подібних ситуацій полягає в тому, що злочинець нерідко дотримується іншої системи моральних цінностей і, знаючи, що норми моралі для працівника НП мають високий ступінь імперативності, прагнуть використати це в своїх інтересах.

Серед конфліктів, які мають професійне значення для працівників НП, слід звернути увагу на **зовнішні конфлікти і внутрішні конфлікти**.

Зовнішні конфлікти проявляються як гострі моральні протиріччя між людьми (особистість-суспільство, особистість-група, особистість-особистість, група-група, група-суспільство). Вони виражають розбіжність спрямованості ціннісних орієнтацій окремих особистостей, соціальних груп і суспільства.

Природа внутрішніх конфліктів інша, їх джерелом є складність, різнохарактерність самих мотивів особистості, які знаходяться у залежності і підпорядкованості один одному.

Вирішення внутрішнього конфлікту може стати у ряді випадків приводом для виникнення зовнішнього конфлікту. Зокрема, прийняття людиною рішення працювати з правоохоронними органами на конфіденційній основі може бути, наприклад, результатом вирішення внутрішнього конфлікту між страхом виявлення у цьому середовищі, в якому вона вимушена працювати, і усвідомленням необхідності такої співпраці на користь останнього, що може привести до виникнення зовнішнього конфлікту між конфідентом і середовищем його діяльності (якщо це середовище має протилежну моральну спрямованість).

Особливість діяльності працівників НП полягає в тому, що іноді вони змушені працювати в злочинному середовищі, приховуючи свою причетність до державних структур. У таких ситуаціях у свідомості людини одночасно співіснують дві моральні системи — одна, яку вона поділяє сама, й інша, яку поділяє злочинне середовище і згідно з якою вона повинна будувати свою поведінку у цьому середовищі. Наприклад, випадок із кінофільму «Місце зустрічі змінити неможливо», коли працівник карного розшуку Шарапов проникає в банду «Чорна кішка».

У свідомості людини у таких ситуаціях одночасно конфліктно взаємодіють різні системи моральних цінностей. Із цієї точки зору цей конфлікт може бути визнаний внутрішнім. Однак специфіка внутрішнього конфлікту полягає в тому, що для нього характерна протидія норм, цінностей, мотивів, визнаних особистістю як правильних.

Для зовнішнього конфлікту, навпроти, характерне заперечення правильності протилежних переконань, поглядів, цінностей, ідей. Працівник, який працює у чужому середовищі, вимушений приховувати своє конфліктне ставлення до тієї системи моральних цінностей, яка панує у цьому середовищі. Такий стан зумовлений не ситуацією морального вибору (вибір працівником

уже зроблений), а особливостями оперативної роботи. Тому цей конфлікт можна назвати прихованою формою зовнішнього конфлікту.

Форм прояву моральних конфліктів у правоохоронній діяльності існує багато. Вони зумовлені конкретними особливостями того або іншого напрямку цієї діяльності, специфічними умовами, в яких вона здійснюється, соціально-психологічними характеристиками учасники конфлікту й іншими обставинами.

Розвиток конфлікту веде до його вирішення, тобто вибору певного варіанта вчинку або поведінки. Тут важливо допомогти людині визначити правильну позицію, що знаходиться в основі рішення, яке вона приймає. При цьому ця позиція буде більш стійкою, якщо усвідомлювані людиною моральні вимоги перетворюються на її переконання. Це питання має практичне значення для правоохоронної діяльності, зокрема для роботи з конфідентами.

Конфідент може, усвідомлюючи правильність прийнятого ним рішення, співпрацювати з правоохоронними органами, мати правильну уяву про моральну сторону цього рішення, усвідомлено і добровільно виконувати завдання оперативного працівника і при цьому суб'єктивно, психологічно не почувати внутрішнього задоволення від своєї поведінки. Таке буває, коли усвідомлення своєї поведінки не перетворилося на стійкі переконання, почуття, звички. Конфідент може скоювати правильні вчинки й мотивувати їх, але це не завжди мотивація переконання.

Воля до самопримусу, почуття обов'язку — не теж високі мотиви позитивної поведінки, але все ж ставити їх на один щабель з мотивацією переконання, яка характеризує вищий тип моральної поведінки, не можна.

Аксіомою у вирішенні моральних конфліктів нерідко є положення про пріоритет суспільного інтересу перед приватним. Але насправді це положення розуміють і реалізують часто спрощено й грубо. Конфліктну ситуацію нерідко вирішують простим принесенням інтересів окремої особистості у жертву загальному інтересу, не помічаючи при цьому, що ситуація при більш ретельному аналізі виявляє, можливо, дещо складніший спосіб свого вирішення, але такий, при якому реалізація морального інтересу не потребує ніяких жертв від особистості.

Підкорення особистого загальному — це крайній варіант вирішення тих ситуацій, у яких іншого виходу бути не може, але той варіант, що досить часто зустрічається у реальному житті. Для оптимального виходу із конфліктної ситуації необхідна не тільки готовність особистості пожертвувати власними інтересами, а й спроби суспільства задовольнити інтереси особистості. Лише у такому зустрічному русі від особистості до суспільства і під суспільства до особистості й можливий правильний моральний вибір. Вибір завжди означає бажання пріоритету однієї цінності над іншою. Досить часто спостерігається протиріччя між обґрунтуванням вибору і самим вибором, тобто має місце моральний конфлікт.

Непоодинокі випадки, коли виникають конфлікти творчої нереалізації. Вони зумовлені неспівпаданням очікувань творчої діяльності та конкретним змістом праці, наявним потенціалом творчих здібностей і його використанням.

Конфлікти першого типу в підрозділах НП, як правило, виникають через різний ступінь зацікавленості під час взаємодії різних суб'єктів на різних етапах розкриття і розслідування злочинів.

При розкритті і розслідуванні будь-якого злочину передусім взаємодіють слідчі (слідчі органів внутрішніх справ, слідчі прокуратури) з оперативними підрозділами (або підрозділом карного розшуку, або підрозділом по боротьбі з незаконним обігом наркотиків, або підрозділом по боротьбі з економічними злочинами, або підрозділом по боротьбі з організованою злочинністю). На кожному із одинадцяти етапів їх взаємодії виникають конфлікти творчої не реалізації. Здебільшого зазначені конфлікти відбуваються на таких етапах спільних або узгоджених дій слідчих з оперативними підрозділами:

- отримання повідомлення про злочин (1-й етап);
- огляд місця події (3-й етап);
- початкові слідчі дії (5-й етап);
- момент встановлення злочинця (6-й етап);
- обрання запобіжного заходу (7-й етап);
- початкове висунення обвинувачення (8-й етап).

Ми пояснюємо це тим, що, по-перше, в оцінку діяльності кожного підрозділу покладені різні критерії, по-друге, різний рівень підготовленості працівників, по-третє, занадто велике навантаження працівників. Зокрема, за кожним епізодом у справі, наведеним працівником оперативного підрозділу (чим більше епізодів, тим краще для них), слідчий повинен здійснити слідчі дії. Після проведення слідчих дій не кожен епізод може бути предметом розгляду в суді через відсутність безперечних та об'єктивних доказів. Між іншим, неправильно оформлені докази або погана якість (мала кількість) зібраних матеріалів теж не можуть бути використані в кримінальному процесі. Так, у 90 % випадків взаємодія між слідчим і оперативним працівником при вирішенні питання про порушення кримінальної справи за оперативними матеріалами починалася з конфлікту про їх достатність і якість (недостатність і неякість).

Наслідками таких конфліктів є цілий ланцюг професійних конфліктів, які у подальшому переростають в емоційні конфлікти. При ньому «губиться об'єкт конфлікту» (він втрачає значущість для опонентів). У таких випадках ділові стосунки перетворюються в емоційні, метою яких стає доказ переваги одного опонента над іншим. Унаслідок чого між постійними опонентами виникають і посилюються почуття незадоволеності, розбіжності, ворожнечі, розпечення. Вони сперечаються навіть тоді, коли конфліктна ситуація змінилася. Взаємодія між ними зберігає конфліктний характер.

Коли слідчі та працівники оперативних підрозділів нехтують складанням плану слідчих дій і оперативно-розшукових заходів, який узгоджується з їхніми безпосередніми начальниками і затверджується керівником міськрайліноргану, то при цьому виявляється непогодженість у їх роботі, що в подальшому позначається на результатах розслідування. За таких обставин відбувається такс. Працівники оперативних підрозділів, виконуючи заходи гласного і негласного характеру, але не ознайомлені з планом слідчого, створюють

перепони або ускладнюють розслідування. А слідчі, не обізнані з плануванням оперативним працівником негласних заходів, своїми діями розшифровують або зривають проведення накреслених агентурно-оперативних заходів. 78 % слідчих навіть і гадки не мають про існування планів оперативно-розшукових заходів з кримінальних справ, що знаходяться у їх впровадженні.

Лише за умов взаємного і повного обміну достовірною інформацією, яку мають як слідчий, так і працівник оперативного підрозділу, можна успішно координувати оперативні заходи і слідчі дії. запобігти плутанини оперативної і процесуальної інформації, надійно зашифрувати негласні джерела і способи отримання оперативних матеріалів з тим, щоб створити у розроблюваного враження, що його викрили у результаті його власної необережності, випадкового збігу обставин, своєчасного і тактично грамотного проведення слідчих дій.

Порушення однією зі сторін строків, яких вони повинні дотримуватися під час взаємодії або розголошення відомостей про штатних негласних співробітників у цій справі і про осіб, що надають (надавали) їм сприяння на конфіденційній основі, несвоєчасне надання достовірної інформації, а також порушення строків виконання доручень і вказівок слідчого (ст. 114, незважаючи на те, що адміністративно оперативний працівник не підпорядкований слідчому), винесення постанови про відмову в порушенні кримінальної справи (через порушення строків арешту, строків утримання під вартою), труднощі у доставці людей для слідчого експерименту — це чинники, що зумовлюють появу цих конфліктів.

Останнім часом збільшилась кількість конфліктів другого типу (наявний потенціал творчих здібностей і його використання) серед слідчих і експертів.

Іншим прикладом таких конфліктів є конфлікти серед слідчих. Обставини вже порушеної кримінальної справи можуть виявити нові причини. Постає дилема, що робити? Якщо розслідування за цими причинами вже завершено, то тоді виникають питання до тих, хто проводив це розслідування (інший слідчий). Як правило, брак часу, погані свідки, симпатія до підозрюваного, відсутність досвіду — це чинники, завдяки яким з'являються зазначені конфлікти.

Однією з особливостей конфліктів творчої не реалізації є їх локалізація не лише на особистісному рівні, а й надто швидка екстеріоризація на зовнішні об'єкти соціального оточення. Приймаючи перетворену форму негативної самореалізації, вони сублімуються у соціальну агресивність і знаходять вихід у соціальній деструкції, зовнішньо спрямованій жорстокості й руйнації.

Учасникам конфліктів творчої не реалізації властиві ознаки сенсомоторної і функціонально-професійної недостатності. У них відсутні навички та уміння для складної і творчої праці (швидке реагування з перенесенням уваги, точність дій при дефіциті часу, синхронізація професійного і психоемоційного перенесення, оцінка ступеня виправданості ризику, «комплексування операцій»).

Механізм розвитку конфліктів творчої не реалізації має такий вигляд:

а) Професійна невпевненість. Вона проявляється, насамперед, у формі «самовпевненості асу» і демонстративної (предконфліктної) поведінки;

б) Емоційна тривожність. Передусім це знаходить свій відбиток у формі психологічного дискомфорту з готовністю «зірватися у конфлікт»;

в) Професійний ступор. Його проявом є «полохливий ризик» і вихід із нього через розвиток конфлікту;

г) Професійний дискомфорт. Він знаходить свій відбиток у формі звикання до помилок і підтримки своєї «помилкової правоти» шляхом конфліктної поведінки;

д) Емоційний зрив. Його проявом є психострес і перетворення конфлікту у патогенний;

е) «Професійний зрив» і сублімація психонапруження на оточуючих з розвитком конфліктогенії.

Серед заходів, що сприяють урегулюванню конфліктів цього типу, передусім зазначимо креативний психотренінг.

За результатами проведення креативного психотренінгу з працівниками НП відхилення від норми існують, але вони незначні.

Як свідчать дані, наведені у діаграмі, відхилення від норми у середньому десь 0,34 бала за 5-ти бальною шкалою оцінки.

Застосування креативного психотренінгу дозволяє відпрацьовувати у працівників певні навички (оцінку виправданості-невиправданості ризику п кризових ситуаціях; швидке реагування на кожну психореакцію; адекватність дії в умовах дефіциту часу і складної ситуації; швидке емоційне «включення— виключення»; «комплексування операцій»). У подальшому це позначається на підвищенні рівня професійної самореалізації.

ВИСНОКИ З ТРЕТЬОГО ПИТАННЯ:

1. Під час виконання своїх службових обов'язків працівники НП можуть бути учасниками деяких видів конфліктів, які потрібно вирішувати, а негативні наслідки яких звести до мінімуму. А, саме: різноманітні прояви соціального конфлікту (несанкціоновані мітинги, пікетування адміністративних будинків, довготривалі акції протесту, проходження вулицями міста тощо). Для таких конфліктів характерна активність індивіда або групи, які шукають можливість перешкодити задоволенню інтересів інших людей (або груп), прагнуть змінити погляди й соціальні позиції опонентів або завдають їм шкоди. Соціальним конфліктам властива сильна напруга, яка змушує людей будь-яким чином змінити поведінку, пристосуватися або «відмежуватися» від цієї ситуації.

2. Небезпечність соціального конфлікту зумовлена високим рівнем імовірності розвитку непрогнозованих дій з боку порушників громадського порядку, кількість яких може дуже швидко збільшуватися і згодом перетворитися на агресивний натовп. Непоодинокі випадки, коли працівники НП, що здійснюють охорону громадського порядку, тобто перешкоджають реалізації агресивних дій учасникам соціального конфлікту, стають об'єктом їх нападу.

3. Оскільки кожен конфлікт має особливості, то слід це враховувати при виборі способу його вирішення. Разом з тим не можна забувати про те, що усунення недоліків під час взаємодії, позитивно позначається на кінцевих результатах службової діяльності. А тому «край необхідно:

- по-перше, правильно організувати взаємодію працівників НП;
- по-друге, чітко знати схеми невідкладної взаємодії (для кожного виду злочину своя);
- по-третє, сприяти підвищенню професійної майстерності, і попри все розвивати конфліктну компетентність працівника.

4. КОНФЛІКТНА КОМПЕТЕНТНІСТЬ ОСОБОВОГО СКЛАДУ НП

Розвиток конфліктної компетентності людини передбачає певний рівень розвитку обізнаності про збір інформації, стан конфлікту та діапазон можливих стратегій поведінки у конфлікті, звичок реалізації цих стратегій у конкретній життєвій ситуації, генезис конфлікту, здійснення прогнозу конфлікту, способи урегулювання конфлікту.

Людина, яка має добрий рівень розвитку конфліктної компетентності, здійснює;

а) збір інформації й спостереження стану конфлікту за такими параметрами:

- суб'єкти конфлікту, їх інтереси, цілі, позиції, наміри, ступінь розвитку конфліктної свідомості;
- учасники конфлікту, їх інтереси, цілі, позиції, наміри, ступінь розвитку конфліктної свідомості;
- предмет конфлікту;
- шляхи, способи і засоби досягнення учасниками конфлікту своїх цілей у конфлікті;
- характеристика ресурсних можливостей учасників конфлікту для досягнення своїх цілей;
- втрати й збитки учасників конфлікту, що понесені ними під час конфлікту;
- рівень розвитку конфлікту, його масштаб та інтенсивність;

б) генезис конфлікту:

- аналіз конфліктостворюючих чинників, причин, умов, джерел і рушійних сил розвитку конфлікту;
- оцінка співвідношення сил учасників конфлікту;
- сильні й слабкі сторони учасників конфлікту;
- оцінка масштабності, тривалості, інтенсивності конфлікту;
- типологія й класифікація оцінки;
- політична, правова, моральна, аксеологічна оцінки;

в) прогноз конфлікту:

- визначення найбільш важливих для даної ситуації чинників;
- складання списку обмежень;
- побудова прогностичної моделі конфлікту;
- можливі сценарії поведінки учасників конфлікту, оцінка їх імовірності, вибір найбільш можливих із них і написання загального сценарію;
- прогнозування результатів конфлікту (позитивних, негативних наслідків, «ціни» перемоги, користі тощо);
- перевірка точності прогнозу.

Конфліктна компетентність передбачає, що кожна людина починає розв'язання будь-якого конфлікту з розгляду його принаймні на грёх рівнях: соціальному, міжособистісному й нервово-психічному.

На першому, основному, рівні розв'язання конфліктів використовуються практичні засоби: організаційні зміни, упорядкування системи матеріальної

винагороди, покращення умов праці, переведення робітника на іншу посаду тощо. Соціальний рівень розв'язання конфліктів обмежений об'єктивними можливостями колективу, вимагає адміністративно-правової компетенції його керівників і в плані позитивного розв'язання конфлікту не вимагає або не завжди вимагає тонкої психологічної майстерності керівництва.

Потреби в майстерності управління, в умінні розбиратися в психології з'являються переважно тоді, коли конфлікт не може бути урегульованим на соціальному рівні, тобто, коли розв'язання конфлікту цього рівня пересувається на міжособистісний і нервово-психічний рівні (неможливість забезпечити працівника житлом, путівкою до санаторію тощо).

Трьохрівневий характер розв'язання конфліктів відносний, тому що частіше за все всі ці рівні переплітаються, одночасно присутні в розв'язанні одного й того ж конфлікту, є нібито продовженням один одного. На практиці, однак, доводиться мати справу і з такими випадками, коли ці рівні чітко відділені один від одного. Це трапляється тоді, коли конфлікт не знайшов предметно-соціального розв'язання, а знайшов позитивне розв'язання на міжособистісному і нервово-психічному рівнях (буває й навпаки: конфлікт отримав позитивне соціальне розв'язання, але психологічна напруженість, міжособистісні непорозуміння ще лишилися). У цьому випадку необхідно прагнути до такого позитивного розв'язання конфлікту, щоб у ньому мали місце всі його рівні. Як цього домогтися?

Передусім слід реально оцінити і проаналізувати конфлікт, а це означає, що людина повинна:

а) відрізнити безпосередній привід конфліктної сутички від її причини, яка нерідко маскується учасниками конфлікту;

б) з'ясувати суб'єктивні мотиви вступу людей у конфлікт. У нагоді можуть стати життєвий шлях людини, особливо за останній період, її погляди, переконання, основні інтереси і запити;

в) визначити спрямованість конкретних дій учасників конфліктів. У засобах, що застосовуються ними, відбиваються мотиви участі людини в конфлікті;

г) визначити «ділову (об'єктивну) зону» конфлікту. Важливо визначити, якою мірою предмет неурегульованої розбіжності стосується взаємодії працівників, системи організації й оплати праці в підрозділі, а якою — особливостей ділових і особистісних взаємин конфліктуючих сторін. Це дозволяє одночасно і встановити характер міжособистісного конфлікту, і локалізувати його сферу;

д) вислухати усіх учасників конфлікту (бути неупередженим, стриманим, не робити ніяких передчасних висновків).

Вибір будь-якої стратегії роботи з конфліктом залежить від самовизначення в межах одного з трьох можливих «сценаріїв».

Перший «сценарій» — передбачає актуальний конфлікт або такий, що вже відбувся, другий і третій — можливий. При цьому будь-який варіант повинен враховувати конфліктостворюючі ефекти і затримати п собі певні

психотерапевтичні компоненти. Оскільки не кожен раз перед учасниками конфлікту стоїть завдання його розвитку.

Значно частіше ситуація складається таким чином, що найактуальніша потреба полягає в тому, щоб зняти напругу, що виникла, повернути загублений душевний спокій, встановити самооцінку, внести ясність у міжособистісні стосунки.

Найрозп'юдженіший варіант — це робота з переживанням, точніше з ставленням до конфлікту, що відбувається або вже відбувся, його учасників.

За першим «сценарієм» доцільно здійснити аналітичну роботу. Важливо вирішити завдання своєрідного дистанціювання учасників від події, що відбувається або відбулася. Для цього необхідно поактне відновлення фактології, утримання під будь-яких інтерпретацій і суб'єктивних коментаріїв. Зарисовка феноменальної, бажано більш формальної картини події, що відбувається, з максимально скрупульозною фіксацією у вигляді будь-якого тексту (малюнок, метафора, символ, словесний опис) надає можливість подальшого структурування події, яка аналізується і подібна фіксація дозволяє проводити маніпуляції із ознаками ситуації.

Другим кроком відтворюється матеріал (зміст) конфлікту. Бажано надати весь можливий діапазон видів матеріалу, які можуть бути залучені у цей конфлікт.

Після реконструкції феноменальної дійсності й матеріалу конфліктної взаємодії у режимі передбачення надаються варіанти можливих підстав для цих дій і здійснюється зіставлення можливих підстав, реалізованих дій і наявність результатів у перетворенні матеріалу.

Практика показує, що доречно спеціально уникати на перших кроках аналізу обговорення фігур учасників, оскільки це неминуче провокує зосередження на їх особистісних характеристиках, то, у свою чергу, приводить до загострення негативних переживань.

Наступним кроком в аналітичній реконструкції можна відтворити обставини, в яких конфліктна взаємодія стартувала, розгорталася і фінішувала (якщо вона вже у минулому). Треба розглянути відповідність, доцільність саме конфліктного характеру взаємодії умовам і обставинам події.

Описування учасників конфліктної взаємодії обов'язково поєднується з їх позицією, ступенем причетності до матеріалу конфлікту. Учасники можуть бути прямі й безпосередні, а можуть бути — побічні, зацікавлені, які чинять вплив або формально, представляють учасників — виконавці (агенти). Позиційно-суб'єктивна характеристика учасника (але не особистісна) є важливим чинником аналізу і розуміння відповідності його поведінкової стратегії підставам і цільовим установкам. Особистісні характеристики в цілому визначають інтенсивність, ефективність конфліктної поведінки, її гнучкість або ригідність і, як правило, пов'язані зі станом матеріалу конфлікту в системі особистісних цінностей. Описування сторін містить у собі і відтворення намірів, і їх динаміку в процесі розгортання конфліктної взаємодії, а також взаємооцінки і самооцінки учасників і, нарешті, відношення до наслідків-результатів і перспектив.

Такий аналіз становить собою традиційну роботу (за винятком деяких фрагментів, пов'язаних із введенням нових одиниць описування), але картина конфлікту намальована таким чином у більшості випадків дає нове розуміння ситуації і породжує роботу з переоцінки власного ресурсу.

Другий і третій варіанти сценаріїв мають тонкі й надзвичайно важливі, принципові відмінності при досить очевидній феноменальній подібності. Обидва ці варіанти передбачають роботу з потенційним конфліктом у ситуації, коли взаємодія (міжособистісне або внутрішньоособистісне) складається з використання добре відпрацьованого автоматизованого ресурсу, протікає не напружено, гладко і це за якоїсь причини когось не влаштовує. Цим «хтось» може бути і сам суб'єкт безконфліктної взаємодії і будь-яка зовнішня фігура.

Другий варіант у цьому випадку передбачає провокацію конфлікту і цим фактично обмежується як спосіб психотехнічної роботи. Провокація професійно допустима тоді, коли є абсолютна впевненість, що в учасників конфлікту достатньо ресурсів для його самостійного розгортання за нетравматичним типом. Цільові установки у подібному варіанті звичайно пов'язані саме з необхідністю виявлення ресурсів, які є, але чомусь неактуалізованих, з можливістю здійснення діяльності за рамками звичного стереотипу і, в цьому сенсі, з підвищенням ефективності діяльності.

Для провокації конфлікту достатньо просто фруструвати «гладку» течію взаємодії. Однак професійно компетентне провокування повинно враховувати матеріал конфлікту і загальну спрямованість траєкторії його розгортання. Це означає, що фрустрація повинна бути цільовим чином побудова саме в дії з цим матеріалом, який «втягується» у конфлікт, і апелювати повинна саме до того ресурсу, про який достовірно відомо, що він є, але не задіяний. Зрозуміло, що такого роду маніпуляції етично виправдані лише в спеціальних умовах, наприклад, у навчальному процесі. Важливо, щоб фрустрація була саме так і надана як позиційна, і за ситуацією обумовлена, тобто не прихована. У цьому випадку можливе сполучення першого і другого сценаріїв. Спочатку — провокація конфлікту, потім його спонтанне розгортання і за ходом або після припинення — вирішення — аналіз розуміння.

Третій варіант — конструювання — передбачає, що конфлікт спочатку проектується. Заздалегідь планується, яке протиріччя повинне бути в ньому задано і вирішено; який матеріал є адекватним для побудови необхідного конфлікту; яким повинен бути характер дій (взаємодій) у процесі розгортання конфлікту (відповідність типодіяльнісним характеристикам, наприклад, дослідницькі дії, проблематичні, рефлексивні тощо); які позиції повинні бути залучені до конфліктної взаємодії; які ресурси повинні мати учасники для забезпечення продуктивного розгортання конфлікту; який діапазон цільових установок і можливих наслідків; за допомогою яких процедур з урахуванням певного контексту буде запускатися цей конфлікт (конфліктна система) і як буде контролюватися його течія.

Такий варіант застосовується у тих ситуаціях, коли треба здійснити крок розвитку системи, тобто вийти на нові способи існування, подолавши

перешкоди, що не відповідають новим вимогам і потребам стереотипізованого ресурсу.

Наявність проекту не гарантує його абсолютну відповідність задуму в процесі здійснення. Будь-яка дійсність вносить свої корективи навіть у найдеталізованіші плани, однак ретельна зарисовка конфлікту повною структурою дозволяє забезпечити чіткий рефлексивний контроль. І, крім того, до варіанту конструювання не входить винятково жорстка вимога негайно діяти відповідно до заданого проекту незважаючи ні на що. У ході здійснення конструкції можливі корективи. Високий рівень конфліктної компетентності передбачає можливість психотехнічної дії у діапазоні з урахуванням змін умов і власне діючих сторін.

ВИСНОВКИ З ЧЕТВЕРТОГО ПИТАННЯ:

1. Конфліктна компетентність дозволяє вирішити й таку проблему, як зняття внутрішньої напруги та відновлення і мобілізація фізичних і духовних сил людини, зокрема працівника НП.

2. Серед психологічних механізмів зазначимо, зокрема, такі:

витискання — мотивоване забування, «витискання» неприємних думок до сфери несвідомого;

раціоналізація — пояснення своїх вчинків почуттям власної гідності і самоповаги;

відособлення — небажання (відмова) думати про можливі наслідки цих подій, у яких індивід змушений брати участь;

проекція — покладання провини на будь-кого іншого, приписування неприйнятних для особистості імпульсів і почуттів іншим об'єктам;

сублімація — зняття напруги шляхом трансформації інстинктивних форм психіки в більш прийнятні для індивіда і суспільства.

3. Застосування конфліктної компетентності становить собою складний процес, тісно переплетений з віковим розвитком. Досягнення певного рівня конфліктної компетентності достовірно свідчить про відповідні фази вікового особистісного розвитку і може бути психологічно-професійним орієнтиром і критерієм.

4. Соціально-психологічна, комунікативна й етична компетентність людини визначає її вміння впливати на людей шляхом спілкування з ними, є передумовою успішного рішення конфліктних ситуацій і, як наслідок, надає можливість самій людині позбавитися негативних реакцій, що викликають нервові зриви, які завдають шкоди її здоров'ю, деформують її активну професійну діяльність.

5. СПОСОБИ УРЕГУЛЮВАННЯ МІЖОСОБИСТІСНИХ КОНФЛІКТІВ ПРАЦІВНИКАМИ ОРГАНІВ ВНУТРІШНІХ СПРАВ

За родом своєї діяльності працівники органів внутрішніх справ розв'язують різноманітні конфлікти, тому не байдуже, якими способами і засобами долаються протиріччя між учасниками конфліктної взаємодії, і на підставі якого типу взаємин вони доходять згоди, оскільки від цього значною мірою залежить емоційна атмосфера подальшої професійної діяльності, її продуктивність, а інколи і саме здійснення.

Працівники НП при вирішенні конфліктів переважно використовують такі способи:

1) мінімізація взаємодії з опонентом. У випадку гострого й тривалого конфлікту одного із опонентів переводили, на його прохання, на нову посаду, що дозволяло йому не взаємодіяти зі своїм опонентом;

2) одностороннє поступлення не в головному. Якщо у процесі протидії з'являлася явна перевага одного із опонентів, то інший опонент йшов на поступлення, оскільки розумів безперспективність своїх подальших дій. Завдяки таким діям конфлікт вирішувався або на користь більш сильного опонента, або спостерігалось зниження його інтенсивності;

3) компроміс. У деяких випадках опоненти йшли на взаємні поступлення у тому, що вони для себе у конкретному конфлікті не вважали принципово важливим;

4) уникнення активних дій у конфлікті. Якщо під час взаємодії опонентів виникало протиріччя, яке вони прагнули вирішити через конфлікт, але невдало, то надавши можливість подіям у подальшому розвиватися природно, без втручання опонентів, вони тим самим вирішували конфлікт;

5) силовий варіант подолання конфлікту, коли одну або обидві сторони примушують силою (загроза застосування сили) прийняти той або інший варіант врегулювання протиріччя.

Існує декілька тенденцій у виборі способу вирішення конфлікту:

- а) мінімізація взаємодії з опонентом;
- б) одностороннє поступлення не в головному;
- в) компроміс;
- г) уникнення активних дій у конфлікті;
- д) силовий варіант.

Отже, на вибір працівником НП того або іншого способу вирішення конфлікту впливає такий чинник, як стаж роботи в органах внутрішніх справ.

Поряд із зазначеними способами вирішення конфліктів працівники НП із стажем роботи від 8-ми і більше років застосовували також ще й такі способи:

а) співробітництво. При цьому респонденти зазначали, що цей спосіб найбільш ефективний не на стадії гострого конфлікту, а при вирішенні тривалого конфлікту, коли опоненти, що мають приблизно рівні сили, вже досить виснажили один одного тривалою, але безрезультатною протидією;

б) відверта розмова з опонентом. Перевагу цьому способу віддали, передусім, начальники та працівники по роботі з особовим складом із стажем

роботи понад 10 років, тобто з певним досвідом роботи. Ми пояснюємо це тим, що працівники інших підрозділів НП із незначним стажем роботи якщо й обізнані з цим способом, то вважають його складним, їх упередженість має підстави, бо зумовлена, по-перше, складністю грамотної побудови цієї розмови з опонентами, а, по-друге, низькою соціальною взаємодією та установкою на те. Ідо відвертим шляхом ніколи нічого не доб'єшся, впливом азіатських традицій на взаємини.

Узагальнення отриманих даних дозволило зробити такий висновок: респонденти у своїй більшості вибирали той спосіб урегулювання конфлікту, який вони вже колись використовували. Окрім цього, можливість вибору іншого запропонованого способу навіть не розглядалася. Це досить прикро усвідомлювати, оскільки вибір дає зайву можливість для визначення кращого способу вирішення конкретного конфлікту, розглядає його наслідки та удосконалює існуючий у працівника досвід урегулювання конфліктів.

Вирішуючи будь-який конфлікт, гадаєш, що обраний спосіб дозволить його остаточно врегулювати й наслідки не будуть такими болючими. Але у реальному житті все набагато складніше.

Безумовно передбачити всі наслідки або всі варіанти врегулювання кожного конфлікту неможливо, та в цьому немає й потреби. Однак усвідомлення, для якого виду конфлікту який спосіб є найбільш ефективним, дозволяє якщо не врегулювати цей конфлікт, то хоча б зменшити його негативні наслідки. Зокрема, коли маєш справу з внутрішньоособистісним конфліктом, то одним із основних способів його врегулювання вважають адекватну оцінку ситуації. Саме цей спосіб дозволяє людині поглянути на свою ситуацію з позиції зовнішнього спостерігача, одночасно усвідомити себе в цій ситуації і те, як вона усвідомлюється іншими людьми, з'ясувати справжні причини своєї внутрішньої напруги, хвилювань, тривоги, правильно оцінити ситуацію, що склалася.

На вибір працівником НП того або іншого способу вирішення конфлікту впливають:

- а) досвід роботи;
- б) специфіка діяльності;
- в) характер взаємодії;
- г) психологічна установка.

Найбільш складним і відповідальним етапом у розв'язанні конфлікту є вироблення і прийняття рішення. Вибираючи спосіб вирішення конфлікту, необхідно пам'ятати про три важливі умови, що визначають успішність використання будь-якого способу.

По-перше, необхідно пам'ятати і бути впевненим у тому, що практично будь-який конфлікт може бути вирішений безконфліктно, причому без суттєвих жертв для своїх інтересів. Ми часто не знаходимо безконфліктного вирішення тому, що нам не вистачає знань закономірностей розвитку і вирішення конфліктів, або тому, що не вистачає часу на пошук оптимального рішення, оскільки конфлікт розвивається надто стрімко.

По-друге, необхідно справді прагнути вирішити протиріччя і прагнути вирішити його безконфліктно. У працівника повинен бути достатньо чіткий, явно виражений і стійкий мотив безконфліктного вирішення протиріччя. Це допоможе долати труднощі, що неминуче виникатимуть на шляху.

По-третє, важливо на всіх етапах вирішення конфлікту мінімізувати власні негативні емоції стосовно опонента, прагнути зменшити негативні емоції в опонента відносно себе.

Існуючі способи розв'язання конфлікту можна узагальнити. При цьому узагальнення фактологічного розв'язання конфліктів не можна розглядати як спосіб простого упорядкування результатів первинного наукового опису, як чисто формальну процедуру. Цей етап за своєю суттю — розумова діяльність, пов'язана вже не з асиміляцією даних «живого споглядання» у системі сприйнятих у науці абстракцій і позначень, а з отриманням нового знання на основі факто фіксуючих суджень — узагальнень, емпіричних законів, залежностей, класифікацій тощо.

Це нове значення хоча і стає результатом логічної обробки фактів, але відбиває вже інформацію про об'єкт, повністю не зведену до зовнішніх емпіричних проявів. Воно виявляє латентні структури, що визначають властивості конфліктів.

Взагалі узагальнення фактів є процесом їх систематизації, тобто групування, розподілу на класи, залучення до класів нових визначальних ознак. Воно дозволяє відрізнити деякі властивості об'єктів як суттєвих ознак, на основі яких здійснюються зазначені процедури з фактами.

Виходячи із зазначеного, узагальнення способів розв'язання конфліктів дозволяє звести їх до **чотирьох видів**:

1) використання вже існуючих об'єктивних критеріїв. У цьому випадку можливі два варіанти. **Перший варіант** — сторони приймають існуючий порядок вибору і застосування об'єктивних критеріїв; **другий варіант** — сторони самі встановлюють цей порядок, виходячи із здорового глузду і своїх інтересів;

2) використання справедливих процедур. Цей спосіб передбачає удосконалення методів розпізнавання й структурування конфліктів для того, щоб застосувати до них той або інший тип справедливих процедур;

3) часткове використання об'єктивних критеріїв. Цей спосіб надає можливість вирішувати одні аспекти конфліктної ситуації за допомогою об'єктивних критеріїв, а інші — за допомогою справедливих процедур;

4) застосування ціннісного аналізу. В основі ціннісного аналізу знаходиться ідея ціннісної свідомості. Ціннісна свідомість — це заснована на цінностях форма світогляду, якій задовольняють наступні встановлені вимоги:

а) гуманістичний і екологічний риторизм, пов'язаний із необхідністю допомагати бідним, голодним людям у різних регіонах світу, але не порушуючи при цьому досягнень у сфері прав і свобод індивіда;

б) глобальний масштаб відповідальності (як стосовно людських спільнот, так і стосовно природного оточення);

- в) урахування принципів соціокультурної специфіки, історизму і функціоналізму в етичних міркуваннях;
- г) виокремлення кіл цінностей з різним статусом, розпНПюдженням, правилами використання;
- д) виокремлення загальної значимості цінностей і їх переваг (вищого статусу);
- е) виявлення і розпНПюдження цінностей у режимі комунікації індивідів, спільнот з різними етнічними позиціями.

ВИСНОВКИ З П'ЯТОГО ПИТАННЯ:

Будь-яке конструктивне урегулювання конфлікту ґрунтується на існуючих нормативних процедурах урегулювання, коли конкретна ситуація підпадає під певний тип або клас відомих і стандартно розв'язуваних ситуацій, а також на творчому, нестандартному підході людини до аналізу конкретної ситуації.

Звідси впливає принциповий висновок про те, що необхідно більш виважено підходити до вибору способу вирішення конфлікту.

Цьому сприяє розвиток у людини конфліктної компетентності, передусім, яка за родом своєї діяльності щоденно виявляється у нестандартних ситуаціях, зумовлених гострою протидією конфліктуючих сторін. Кожен учасник конфлікту (прямий чи побічний) повинен співвідносити свою поведінку з існуючими нормами права, враховувати, що розвиток подій, що відбуваються, не байдужий для них самих і правоохоронних органів.

ВИСНОВКИ З ТЕМИ:

1. Яку б основу не мав конфлікт, існують причини, що сприяли його виникненню. Їх можливо поділити на: об'єктивні й суб'єктивні, внутрішні й зовнішні причини. Вони зумовлюють появу конфліктів двох типів:

- конфлікти, що не мають відношення до професійної діяльності;
- конфлікти, що виникають під час виконання працівниками НП своїх професійних обов'язків.

2. Під час виконання своїх службових обов'язків працівники НП можуть бути учасниками деяких видів конфліктів соціального конфлікту (несанкціоновані мітинги, пікетування адміністративних будинків, довготривалі акції протесту, проходження вулицями міста тощо).

3. Небезпечність соціального конфлікту зумовлена високим рівнем імовірності розвитку непрогнозованих дій з боку порушників громадського порядку, кількість яких може дуже швидко збільшуватися і згодом перетворитися на агресивний натовп.

4. Оскільки кожен конфлікт має особливості, то слід це враховувати при виборі способу його вирішення:

- по-перше, правильно організувати взаємодію працівників КМ НП;
- по-друге, чітко знати схеми невідкладної взаємодії (для кожного виду злочину своя);
- по-третє, сприяти підвищенню професійної майстерності, і попри все розвивати конфліктну компетентність працівника.

5. Конфліктна компетентність дозволяє вирішити й таку проблему, як зняття внутрішньої напруги та відновлення і мобілізація фізичних і духовних сил людини, зокрема працівника НП.

6. Застосування конфліктної компетентності становить собою складний процес, тісно переплетений з віковим розвитком. Досягнення певного рівня конфліктної компетентності достовірно свідчить про відповідні фази вікового особистісного розвитку і може бути психологічно-професійним орієнтиром і критерієм.

7. Будь-яке конструктивне урегулювання конфлікту ґрунтується на існуючих нормативних процедурах урегулювання, коли конкретна ситуація підпадає під певний тип або клас відомих і стандартно розв'язуваних ситуацій, а також на творчому, нестандартному підході людини до аналізу конкретної ситуації.

МЕТОДИЧНІ ПОРАДИ ЩОДО ПІДГОТОВКИ ДАНОЇ ТЕМИ:

При вивченні теми необхідно уявити:

1. Специфіку діяльності працівників НП. Причини конфліктів в діяльності працівників НП. Типи конфліктів у підрозділах НП. Особливості конфліктів у процесі взаємодії працівників НП. Насилля як тип конфлікту. Конфліктна компетентність особового складу НП.

2. Основні напрямки діяльності органів внутрішніх справ на різних стадіях конфлікту (виробничі, міжетнічні, політичні, міжнаціональні, релігійні, регіональні, екологічні). Конфлікти в слідчій діяльності.

3. Способи урегулювання міжособистісних конфліктів працівниками НП. Технологія розробки рекомендацій для прийняття рішень працівниками НП по вирішенню конфлікту. Заходи з удосконалення системи управління НП у період конфлікту. Специфіка підготовки особового складу до дій в умовах конфлікту. Правове забезпечення організації НП в умовах конфлікту.

У результаті вивчення теми курсант повинний УМІТИ:

- розробити систему контролю і діагностики розвитку конфліктів і варіантів виходу з нього;
- розпізнавати провокаційні наміри або дії окремих учасників конфлікту;
- аналізувати причини, джерела й умови виникнення конфліктів, їхній вплив на рівень організації взаємообумовлених відносин;
- застосовувати швидкі дії приймати узгоджені рішення в умовах дефіциту часу;
- вибирати адекватну ситуації та інтересам службового завдання рольову поведінку;
- реалізовувати окремі заходи регулюючого впливу на поведінку учасників конфлікту з урахуванням психологічних умов їх ефективності тощо.

**ТЕМА № 8: «ПРОФЕСІЙНО-ПСИХОЛОГІЧНА ПІДГОТОВКА
ПРАЦІВНИКІВ ПІДРОЗДІЛІВ КРИМІНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ ДО ДІЙ У
НЕСПРИЯТЛИВИХ ТА ЕКСТРЕМАЛЬНИХ УМОВАХ»**

(2 години)

ПЛАН ЛЕКЦІЇ:

1. Психологічне забезпечення діяльності співробітників НП у позаштатних ситуаціях.
2. Класифікація типів і особливості психологічних реакцій співробітників НП в екстремальних умовах діяльності.
3. Психологічні особливості поведінки й постстресові стани співробітників НП.
4. психологічні основи підвищення ефективності діяльності співробітників НП в екстремальних умовах.
5. Емоційно-вольова стійкість особистості. Особиста професійна безпека працівника НП.
6. Виявлення й попередження суїцидальної поведінки серед співробітників НП.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА:

Нормативна література:

1. Конституція України // Відомості Верховної Ради України. - 1996. - №30.
2. Кримінальний процесуальний кодекс України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/main/> кримінальний процесуальний кодекс України
3. Дисциплінарний статут НП: Затв. Указом Президії Верховної Ради України // Відомості Верховної Ради України. - 1991. — №7.
4. Постанова Кабінету Міністрів України № 348 від 14 квітня 1997 року "Про організацію роботи за зверненнями громадян в органах державної влади і місцевого самоврядування, об'єднаннях громадян, на підприємствах, в установах, організаціях незалежно від форм власності, в засобах масової інформації".
5. Про внесення змін до Закону України "Про державну таємницю: Закон України від 19.06.2003 // Відомості Верховної Ради України. - 2003. - №45. - Ст.361.
6. Про державну таємницю: Закон України в редакції від 21.09.1999р. // Відомості Верховної Ради України. — 1999 - № 49. - Ст.428 (з наступними змінами).
7. Про інформацію: Закон України від 2.10.1992р. // Відомості Верховної Ради України. - 1992.-№ 48. - Ст. 650 (з наступними змінами).
8. Про поліцію: Закон України від 20.12.1990р.// Відомості Верховної Ради України. - 1991. - №4. - Ст.20 (з наступними змінами).
9. Про оперативно-розшукову діяльність: Закон України від 18.02.1992р. // Відомості Верховної Ради України. - 1992. - №22. - Ст. 303 (з наступними змінами).
10. Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю: Закон України від 30.06.1993р.// Відомості Верховної Ради України. - 1993. - №35. - Ст.358 (з наступними змінами).
11. Про основи національної безпеки України: Закон України від 19.06.2003р. /Відомості Верховної Ради України. - 2003. - № 39. - Ст. 351 (з наступними змінами).
12. Указ Президента України "Про додаткові заходи щодо поліпшення діяльності органів внутрішніх справ та громадських формувань з охорони громадського порядку" від 16 червня 1999 року.
13. Указ Президента України "Про заходи щодо дальшого зміцнення правопорядку, охорони прав і свобод громадян" 18 лютого 2002 року №143 (Із змінами, внесеними згідно з Указом Президента № 1227/2003 від 29.10.2003).

Накази МВС України:

1. Наказ МВС України № 690 від 16 грудня 1994 року "Про заходи щодо вдосконалення правової роботи в органах внутрішніх справ України".

2. Наказ МВС України від 10 червня 1994 р. №303 "Про організацію і проведення психологічного обстеження особового складу органів внутрішніх справ України".

3. Наказ МВС України № 670 від 05.10.95 "Про затвердження Настанови по діях органів, підрозділів, частин військ внутрішньої служби МВС України в умовах групових порушень громадського порядку, масових безпорядків і зон оперативного реагування ГУМВС, УМВС України" (План "Хвиля").

4. Наказ МВС України від 12 серпня 1996 р. №554 "Про заходи служби психологічного забезпечення щодо профілактики самогубств особового складу МВС України".

5. 6. Наказ МВС України від 16 червня 1997 р. №423 "Про затвердження положення про службу психологічного забезпечення оперативно-службової діяльності органів та підрозділів внутрішніх справ України".

7. Наказ МВС України від 6 липня 1999 р. №527 "Інструкція про порядок поглибленого психологічного обстеження кандидатів на керівні посади органів та підрозділів внутрішніх справ України".

8. Наказ МВС України від 21 жовтня 2000 р. №579 "Про стан професійної підготовки та безпеки особового складу органів внутрішніх справ України та заходи щодо їх вдосконалення відповідно до завдань президента України з питань забезпечення належного громадського порядку та протидії злочинності в державі".

9. Наказ МВС України від 18 грудня 2000 р. №885 "Про заходи щодо вдосконалення організації підготовки фахівців у вищих навчальних закладах МВС України".

10. Наказ МВС України від 30.04.2004 № 458 "Про затвердження Положення про основи організації розкриття органами внутрішніх справ України злочинів загальнокримінальної спрямованості".

11. Про подальший розвиток служби психологічного забезпечення оперативно-службової діяльності органів внутрішніх справ України II Офіційний вісник України. - 2004. - №44. : Наказ МВС України від 28 липня 2004р. №842 - Ст.2922.

Рішення колегії МВС України:

Рішення колегії МВС України від 05 лютого 1997 р. №2км/2 "Концепція розвитку системи психологічного забезпечення оперативно-службової діяльності органів та підрозділів внутрішніх справ України".

Методичні рекомендації МВС України:

1. Від 10 липня 1999 р. №3951/Ан "Про порядок соціально-психологічного вивчення кандидатів на керівні посади", "Про порядок діагностування на керівні посади органів внутрішніх справ України", "Про порядок узагальнення результатів психологічного обстеження кандидатів на керівні посади НП України".

2. Від 03 вересня 2000 р. №4641/Ан, Сулицький В.В., Яковенко СІ. Участь психолога у проведенні службового розслідування психологічних

аспектів самогубства працівника органів внутрішніх справ: (Метод, рекомендації) / Київський ін-т внутрішніх справ. - К., 2000. - 20с;

3. Від 07 жовтня 2000 р. №5195/Кв "Про узагальнений соціально-психологічний портрет працівника НП України".

4. Антипов В.І., Гайдашук А.В., Радченко Н.Г., Тіщенко А.П., Шаповалов О.В. Психологічна профілактика суїцидальної поведінки працівників органів внутрішніх справ: Метод, рек. / Національна академія внутрішніх справ України; Київський ін-т внутрішніх справ при НАВСУ / СІ. Яковенко (ред.). -К., 2000. – 120 с.

5. Від 9 січня 2001 р. №136/Ан "Конфлікти у професійної діяльності органів внутрішніх справ".

6. Психологічна підготовка особового складу органів внутрішніх справ до виконання завдань в умовах ускладненої оперативної обстановки : Методичні рекомендації // МВС України, НАВСУ, Ін-т управління, Центр підготовки та проведення оперативно-штабних навчань.; П.І.Коваль, Н.В.Скаліга. - Київ: 2001.-28с.

7. Ірхін Ю.Б. Психологічне супроводження заходів з охорони громадського порядку під час проведення спортивних змагань : Метод, рекомендації - Київ: 2007 р.-48с.

Основна навчальна література:

1. Авдеев В.В. Психологические основы повышения эффективности деятельности работников органов внутренних дел в экстремальных ситуациях. - М.: РИО МВД, 1988.-46с.

2. Андросюк В.Г., Казміренко Л.І., Кириченко І.Г., Кондратьев Я.Ю., Юхновець Г.О. Адаптація випускників вищих навчальних закладів МВС України до службової діяльності: Психолого-пед. реком. / Національна академія внутрішніх справ України. - К. : НАВСУ, 2001. - 46с.

3. АнтиповВ.І., Гайдашук А.В., Радченко Н.Г., Тіщенко А.П., Шаповалов О.В. Психологічна профілактика суїцидальної поведінки працівників органів внутрішніх справ: Метод, рек. / Національна академія внутрішніх справ України; Київський ін-т внутрішніх справ при НАВСУ / СІ. Яковенко (ред.). -К., 2000. - 120с.

4. Бараненко Б.І. Психологія оперативно-розшукової діяльності: загальна частина: Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / Луганська академія внутрішніх справ ім. 10-річчя незалежності України / Е.О. Дідоренко (ред.), Я.Ю. Кондратьев (ред.). -Луганськ: РВВ Л АВС, 2003. - 272с.

5. Будагьянц Г.Н. Основные этапы и психологические особенности подготовки стрелков из пистолета: Учеб. пособие / Луганский ин-т внутренних дел. — Луганск : РИО ЛИВД, 2001. - 166с.

6. Вайнштейн Л.М. Психология в пулевой стрельбе - М.: ДОСААФ, 1981 р.- 142с.

7. Водолазский Б.Ф., Гутерман М.П. Конфликты и стрессы в деятельности работников органов внутренних дел: Учеб. пособие. - Омск, 1976. - 33 с.

8. Ірхін Ю.Б. Психологічне супроводження заходів з охорони громадського порядку під час проведення спортивних змагань: Метод, рекомендації - Київ: 2007. - 48с.
9. Ірхін Ю.Б. Психологічна підготовка працівників оперативних підрозділів : Навч. посіб. - К.: РВЦ КНУВС, ДП "Друкарня МВС", 2007. - 93с.
10. Комаров К.Э. Психологическая подготовка к действиям в условиях повышенного риска: Учебно-методическое пособие для специалистов, занимающихся подготовкой подразделений МО, ФСБ, МВД, МЧС, Минюста России. - М.: 2002.
11. Кушнар'ов С.В. Надання психологічної допомоги працівникам органів внутрішніх справ, які постраждали під час виконання службових обов'язків у екстремальних ситуаціях //Науковий вісник НАВСУ. - 2003. - С.142-150.
12. ЛевандНПкая О.Я. Психологические условия эффективности управленческой деятельности офицеров МВД в ситуациях затруднения / МоскНПкий открытый социальный ун-т. Кафедра психологии. - М., 2001. - 90 с.
13. Лефтеров В.А., Захарченко В.Ю., Легенький Н.И., Бригунец В.А. Психологическая подготовка к стрельбе из пистолета: Учебно-методическое пособие. - Донецк: Донецчина, 2001. - 64с.
14. Лефтеров В.О., Тімченко О.В. Психологічні детермінанти загибелі та поранень працівників органів внутрішніх справ : Монографія // МВС України. Донецький ін-т внутр. справ. - Донецьк: 2002.- 322с.
15. Лебедева С.Ю., Тімченко О.В. Психологічне забезпечення професійної та функціональної надійності фахівців снайперських груп спеціальних підрозділів МВС України / Національний ун-т внутрішніх справ. - Х. : Видавництво ХНАДУ, 2005. - 328с.
16. Макаревич О.П. Психологічна підготовка особистості до поведінки у складних ситуаціях. Навчально-методичний посібник. - Київ: ВП НАОУ, 2000.- 188 с
17. Макаров Н., Антонов Г. Психологическая самоподготовка к рукопашному бою. Учебное пособие. - Мн.: ЧП С.Ананич, ПКФ "Издательский Дом", 1993.- 80 с.
18. Мороз Л.І. Теоретичні засади та організація психологічного тренінгу в органах внутрішніх справ : Монографія // МВС України. Київський юрид. ін-т України. - Київ: Паливода А.В., 2005 р.- 227с.
19. Папкин А.И. Личная безопасность сотрудников ОВД. Тактика и психология безопасной деятельности. - М.: Изд-во Академии МВД РФ, 1996. - 224с.
20. Плиско В.И. Формирование у сотрудников ОВД устойчивого психомоторного состояния к внешним проявлениям опасности. - К.: РИО МВД Украины, 1991. -128с.
21. Психологічне супроводження оперативно-розшукової діяльності в органах внутрішніх справ: Навч. посіб. //В.І.Барко, Ю.Б.Ірхін, Т.Р.Морозова, Д.Й.Никифорчук. - Київ: РВЦ КНУВС, ДП "Друкарня МВС", 2007.- 90с.

22. Психологія суїцидальної поведінки: діагностика, корекція, профілактика: 36. наук. пр. / Київський ін-т внутрішніх справ при Національній академії внутрішніх справ України / С.І. Яковенко (ред.). - К., 2000. - 200с.
23. Розов В.И. Управление стрессом в оперативно-розыскной деятельности. - К.: КНТ, 2006. -268с.
24. Слюсар І.М. Психологічна діагностика та корекція посттравматичного стресового розладу: Навч.-метод, посіб. / Міністерство внутрішніх справ України; Київський юридичний ін-т. - К.: Друкарня ФПУ, 2005. - 57с.
25. Сулицький В.В. Психологія суїцидальної поведінки. - К.: МП Леся, 2001. -316с.
26. Сулицький В.В., Яковенко С.І. Участь психолога у проведенні службового розслідування психологічних аспектів самогубства працівника органів внутрішніх справ: (Метод, рекомендації) / Київський ін-т внутрішніх справ. - К, 2000. - 20с.
27. Філатов С.Д., МалінНПька Н.М., Титаренко П.О. Заходи по запобіганню втрат особового складу під час проведення спеціальних операцій по затриманню озброєних злочинців та дій в екстремальних ситуаціях. - К.: РВВ МВС України 1996 р.-87 с.
28. Формування лідерства і прихильності до здорового способу життя у військовослужбовців і працівників правоохоронних органів України: Навчальний посібник. - К.: К.І.С, 2008. -200с.
29. Шайхлісламов З.Р. Проблеми психологічної готовності працівників органів внутрішніх справ до оперативної діяльності в екстремальних умовах. Укр ДНТБ 24.09.1996. - № 1814-Ук.-96. - 27с.

Додаткова навчальна література:

1. Абабков В.А., Перре М. Адаптация к стрессу. Основы теории, диагностики, терапии. - СПб.: Речь, 2004. - 166с.
2. АболинЛ.М. Психологические механизмы эмоциональной устойчивости человека - Казань: Изд-во Казан, ун-та, 1987 р.- 262с.
3. Антипов В.В: Психологическая адаптация к экстремальным ситуациям. - М. : Владос-Пресс, 2004. - 173с,
4. Аршава І.Ф. Емоційна стійкість людини та її діагностика: автореф. дис... д-ра психол. наук / Інститут психології ім. Г.С Костюка АПН України. - К.. 2007. -33с. .
5. Зівзах М.В. Психологічні дезадапційні реакції у співробітників спеціальних підрозділів органів внутрішніх справ (діагностика, психокорекція та профілактика): автореф. дис... канд. психол. наук: 19.00.04 / Інститут психології ім. Г.С.Костюка АПН України. — К., 2007. - 18с.
6. Кириленко О.А. Психологічні детермінанти професійного стресу у представників професії типу "людина - людина": Автореф. дис. ... канд. психол. наук (19.00.03) // Київський нац.ун-т ім.Т.Шевченка. - Київ: 2007 р.- 20с.
7. Логачов М.Г. Психологічна підготовка особового складу спеціальних підрозділів НП до дій в екстремальних ситуаціях: Дис... канд. психол. наук: 19.00.06 / Університет внутрішніх справ. - Х., 2001. - 184с.

8. Малічевський В.І. Психологічні методи вогневої підготовки в підрозділах органів внутрішніх справ МВС України: Дис... канд. психол. наук: 19.00.06 / Національна академія внутрішніх справ України. - К., 2003. - 263арк.

9. Психологія суїциду: Посібник // За ред. В.П. Москальця. - Київ: Академвидав, 2004.

10. Психология экстремальных ситуаций: Хрестоматия / Сост. А.Е. Тарас, К.В. Сельченко. - Мн.: Харвест, 2000. - 480 с.

МЕТА ЛЕКЦІЇ:

надання та поглиблення знань щодо психологічного забезпечення діяльності співробітників НП у позаштатних ситуаціях, класифікація типів і особливості психологічних реакцій співробітників НП в екстремальних умовах діяльності, емоційно-вольової стійкості особистості, надання теоретичного підґрунтя практичних навичок з особистої професійна безпека працівника НП та виявлення й попередження суїцидальної поведінки серед співробітників НП.

ВСТУП

Проблематика психологічної підготовки працівників НП завжди посідала одне з важливих місць у процесі формування висококваліфікованих працівників правоохоронних органів. Саме їй відводиться пріоритетне місце в багатьох західних навчальних програмах. Все більше набуває актуальності питання забезпечення готовності до дій у ризикованих ситуаціях працівників НП.

Службова діяльність співробітників НП традиційно належить до професій з високим рівнем емоційно-стресових навантажень. Стресовими є фактори, пов'язані з необхідністю виконання свого службового обов'язку в позаштатних, швидко мінливих і порівняно важко прогнозованих ситуаціях - звільнення заручників, затримка збройних злочинців, протидія агресивним акціям з боку цивільного населення, застосування зброї на поразку.

Далеко не повний список перерахованих факторів породжує надмірну психоемоційну напругу, що при перевищенні порогу нервово-психічної стресостійкості, приводить до дезорганізації різних функціональних систем співробітників. Виникаючі при цьому дезадаптивні стани, як правило, виявляються в зниженні боєздатності й працездатності, вчиненні різних делінквентних учинків або інших девіантних форм поведінки (зловживання алкоголем і наркотиками, порушеннях дисципліни й законності, агресивності й імпульсивності), у нервово-психічних й психосоматичних порушеннях, що іноді призводять до суїцидальної поведінки й невинуватної загибелі особового складу.

За останні 10-12 років якісно й кількісно змінилися психоемоційні навантаження на співробітників поліції, а відповідно й форми реагування на них, тобто змінилася структура психодезадаптивних порушень. Про це свідчить той факт, що адаптивно-психологічні реакції більшою мірою зайняли патопсихологічні й навіть психопатичні розлади, а дезадаптивні форми поведінки - деструктивними.

Конкретний вираз цього процесу був зафіксований в статистиці високої питомої ваги в системі НП самогубств, афективних насильницьких злочинів, алкоголізму, нервово-психічних і психосоматичних захворювань, передчасної інвалідизації по .стану здоров'я, підвищеному травматизмі, тобто таких явищ,

при яких порушення адаптивних механізмів саморегуляції поведінки й низька психоемоційна стійкість є провідною патогенетичною ланкою.

1. ПСИХОЛОГІЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ СПІВРОБІТНИКІВ НП У ПОЗАШТАТНИХ СИТУАЦІЯХ

Виконання співробітниками органів внутрішніх справ оперативно-службових і бойових завдань по боротьбі з незаконними збройними формуваннями й організованими кримінальними структурами, безпосередньо пов'язаних з ризиком для життя, висуває особливі вимоги до особи з погляду професійної підготовленості, а також морально-психологічної стійкості до різного роду стрессогених і психотравмуючих факторів.

До проблеми медико-психологічного забезпечення можна також віднести питання, пов'язані з обтяжуючими показниками збільшення нервово-психічного й психосоматичного здоров'я особового складу, неохоплення реабілітаційною програмою співробітників, які одержали поранення несумісні з подальшим проходженням служби в НП, а також деякими видами професійної деформації.

Найбільш уразливою є вікова група 30-40 років (до 40%) і 25-29 років (у межах 31%), що ж до стажу роботи, то випадки, про які йдеться, найчастіше і практично з однаковою інтенсивністю трапляються з тими, хто прослужив від одного до десяти років.

Судячи з даних проведеного аналізу, основні психологічні складові загибелі та поранень оперативних працівників під час виконання ними службових обов'язків полягають:

- по-перше, у прорахунках планування заходів, оскільки вказані випадки здебільшого відбуваються в процесі запланованих дій;
- по-друге, у неповноті інформаційно-аналітичного розроблення операцій, бо зазначені випадки, як правило, мають місце при проведенні запланованих заходів унаслідок виникнення непередбачених, несподіваних ситуацій;
- по-третє, у дефіциті часу для прийняття рішень;
- по-четверте, у некваліфікованих діях працівників під час виконання запланованих оперативно-розшукових заходів, у тому числі щодо здійснення первинних контактів із підозрюваними особами, перевірки їхніх документів, переслідування та затримання злочинців, застосування табельної зброї тощо.

Дані цього аналізу, на наш погляд, можна було б доповнити розглядом фактів і обставин суїциду серед працівників НП, включаючи співробітників оперативних підрозділів, що нерідко є наслідком глибоких внутрішньоособистісних конфліктів службового характеру й т. ін.

Отже, проблема психології суб'єктів оперативно-службової діяльності є очевидною в сучасній практиці.

Морально-психологічна підготовка співробітників НП є одним із ключових напрямків організації роботи психолога з особовим складом. У змістовному плані вона являє собою комплекс цілеспрямованих заходів щодо формування й розвитку стійких психічних і моральних якостей, що забезпечують надійне здійснення оперативно-службової й бойової діяльності співробітників у різних екстремальних умовах. До значимих особистісних якостей відносяться:

- упевненість у законності й обґрунтованості виконуваної операції; переконаність кожного співробітника в необхідності заходів, що вживаються, у тому числі силового впливу по локалізації й усуненню злочинних угруповань;
- почуття правової й соціальної захищеності кожного співробітника й членів його родини;
- постійна готовність до виконання оперативно-службових і бойових завдань в екстремальних ситуаціях;
- нервово-психічна стійкість до впливу з боку злочинних угруповань, оволодіння навичками самоконтролю й прийомами саморегуляції функціональних станів;
- готовність до фізичного й вогневого протистояння, а також надання першої медичної допомоги;
- прийняття й реалізація самостійних рішень у складних ситуаціях;
- оволодіння психологічними техніками конструктивної взаємодії з різними групами населення, що передбачають знання образливих, доброзичливих, приваблюючих увагу невербальних комунікацій та таких, що розташовують до бесіди та означають вітання або вибачення, а також вербальних прийомів спілкування;
- уміння по зовнішніх ознаках визначати готовність співрозмовника до агресивних дій і приваблювати до себе громадян у процесі спілкування, викликати в них почуття поваги до діяльності співробітників органів внутрішніх справ.

ВИСНОВКИ З ПЕРШОГО ПИТАННЯ:

Морально-психологічна підготовка співробітників НП є одним із ключових напрямків організації роботи психолога з особовим складом. У змістовному плані вона являє собою комплекс цілеспрямованих заходів щодо формування й розвитку стійких психічних і моральних якостей, що забезпечують надійне здійснення оперативно-службової й бойової діяльності співробітників у різних екстремальних умовах.

Найбільш професійно важливими психологічними якостями, необхідними для оперативно-розшукової діяльності є:

1. Комунікативні якості та вміння:
 - спроможність привертати до себе людей, викликати в них почуття довіри;
 - спроможність до швидкого встановлення контактів із новими людьми;
 - уміння швидко знаходити необхідний тон розмови, вигідну форму спілкування залежно від психологічного стану та індивідуальних властивостей співрозмовника;
 - уміння давати об'єктивну оцінку діям та вчинкам інших людей;
 - здатність розумно поєднувати ділові та особистісні контакти з оточуючими;
 - уміння співвідносити власні дії з діями інших осіб;

- уміння відстоювати власну точку зору.

2. Інтелектуальні якості:

- вміння вибрати з великого обсягу інформації саме ту, що є необхідною для вирішення завдань ОРД;

- уміння бачити декілька можливих шляхів вирішення завдань, вибрати з них найбільш ефективні, знаходити нові незвичайні рішення;

- спроможність виділяти низки провідних взаємозв'язків, притаманних поставленій проблемі;

- спроможність приймати вірне рішення за умов гострої нестачі необхідної інформації та відсутності часу на її обмірковування;

- спроможність розглядати проблему з декількох різних позицій (наприклад, поставити себе на місце співрозмовника);

- спроможність відчувати наявність проблем там, де нібито все вже вирішено;

- спроможність впізнавати факт цілком за наявності мінімальної кількості його суттєвих ознак.

3. Особливості пам'яті:

- пам'ять на зовнішній стан та поведінку людини;

- спроможність чітко відтворювати інформацію в необхідний момент;

- спроможність легко запам'ятати словесно-логічний матеріал (терміни, цифри, літери, прізвища);

- пам'ять на колір, форму, величину, рух, розташування об'єктів та предметів;

- спроможність точно й чітко передавати те, що чув лише один раз.

4. Увага та спостережливість:

- уміння помічати незначні (малопомітні) зміни в об'єкті, що спостерігається;

- спроможність швидко переключати увагу з одного виду діяльності на інший;

- спроможність тривалий час зберігати стійку увагу, незважаючи на втомленість та сторонні подразники;

- спроможність помічати зміни в оточуючій обстановці, свідомо не зосереджуючи на них увагу.

5. Вольові якості:

- спроможність брати на себе відповідальність у складних ситуаціях;

- спроможність об'єктивно оцінювати власні досягнення, сили та можливості;

- упертість у подоланні труднощів, що виникають.

6. Емоційні властивості:

- врівноваженість та самовладання у конфліктних ситуаціях;

- емоційна стійкість при прийнятті відповідальних рішень.

7. Моторні властивості:

- спроможність до швидких дій в умовах дефіциту часу;

- швидка реакція на раптове зорове враження здійсненням певних рухів (висока моторна реактивність).

2. КЛАСИФІКАЦІЯ ТИПІВ І ОСОБЛИВОСТІ ПСИХОЛОГІЧНИХ РЕАКЦІЙ СПІВРОБІТНИКІВ НП В ЕКСТРЕМАЛЬНИХ УМОВАХ ДІЯЛЬНОСТІ

Обстеження особового складу підрозділів, що беруть участь у виконанні службових завдань в екстремальних умовах діяльності свідчить про те, що вплив стресогенних факторів не носить фатальний характер і не приводить до суцільної психічної травматизації співробітників.

На основі аналізу поведінки співробітників органів внутрішніх справ в екстремальних умовах доцільно умовно виділити чотири групи реакції.

1. Реакція підвищеної обережності. Полягає в намірах прийняти всі міри для того, щоб захистити себе (в тому числі зайві).

2. Реакція адекватної мобілізації - наміри детально розібратися в обставинах, навичках, вірно оцінювати обставини та вмінню відрізнити справжню небезпеку від уявної і застосуванню відповідних мір захисту.

3. Реакція зневажання небезпекою (бравата) - характерна для тих співробітників, які намагаються запевнити себе що небезпеки не існує, всі міри перестороги зайві. Вони схильні звинувачувати інших співробітників в перестраховці, в драматизації ситуації.

4. Реакція "пасивного споглядача" - відсутність зовнішньої зацікавленості до того, що відбувається. Засоби індивідуального захисту застосовувались ними тільки після індивідуального роз'яснення, служба здійснювалась мляво, безініціативно.

Із практичної точки зору, представляється доречним диференціювати психічні стани співробітників на наступні підгрупи:

1) Група оптимальних станів (включає до половини всіх співробітників НП).

Цю групу становлять особи, що зберігають психічну рівновагу й звичайний рівень працездатності в екстремальних умовах діяльності. У них не спостерігається значних змін в емоційній сфері, а також явно виражених розладів сну й пильнування. Вони успішно адаптуються до складних умов несення служби й зберігають здатність до ефективної професійної діяльності.

Екстремальні умови несення служби ці співробітники нерідко характеризують як "нормальні або звичайні", не переоцінюють ступінь важкості й напруженості службової діяльності й розміри погроз, яким вони при цьому піддаються. Співробітники, що входять у цю групу, характеризуються позитивною стратегією подолання наслідків нервово-психічної напруги, ними обираються ефективні способи відновлення працездатності: підтримка гарної фізичної форми в сполученні з розумним відпочинком; психологічна розрядка за допомогою жарту або анекдоту; їхня пізнавальна активність доповнюється доброзичливим поводженням із громадянами й товаришами по службі.

2) Група дезадаптивних, дистресових станів (становить четверту частину від спостережуваних співробітників НП).

У даній групі переважають суб'єкти, що характеризуються підвищеним рівнем емоційної напруженості, тривожності й пригніченості, що постійно

скаржаться на швидку стомлюваність, що зазнають почуття втоми і дратівливості. Очевидно, сюди можуть бути віднесені стани, які кваліфікуються як "гострі стресові розлади". Представники цієї групи, як правило, негативно ставляться до матеріально-побутових умов несення служби, відрізняються невисокою мотиваційною готовністю до виконання оперативно-службових і бойових завдань.

До даної групи належать співробітники, що зазнали реальну загрозу особистій безпеці або безпеці своїх близьких, що емоційно гостро сприймають події й обставини, що зштовхнулися із проявами насильства і його наслідками, що брали участь у спеціальних операціях, розкритті розслідуванні тяжких злочинів, що втратили кого-небудь із родичів або стали очевидцем загибелі своїх товаришів по службі.

Необхідно відзначити, що в них досить гостро виражене почуття небезпеки, відчуття фізичної погрози й особливо погрози власному життю. Свою професійну діяльність в екстремальних умовах вони частіше оцінюють як украй важку і напружену, постійно очікують несприятливого розвитку ситуації.

Тривожне очікування небезпеки, підвищена активація фізіологічних систем організму проявляється у високому рівні ситуативної тривоги, специфічних розладах сну, дратівливості. Спостереження показують, що в деяких співробітників можуть виникати або загострюватися різні соматичні захворювання серцево-судинної й шлунково-кишкової системи, що також значно знижує не тільки їхнє психофізіологічне самопочуття але й адаптаційні можливості особи.

При поглибленому обстеженні цієї групи висока ймовірність виявлення різних психопатологічних синдромів - депресивного, астеничного, істеричного, а також їхніх сполучень - у рамках невротичного рівня розладів. Окремі психопатологічні реакції можуть переходити у хворобливі форми невротичних станів, тим самим формуючи стійкі посттравматичні стресові порушення особи.

Слід зазначити, що перераховані порушення, незважаючи на їхню значну виразність, є психологічно зрозумілими й можуть розглядатися як "нормальні індивідуальні реакції на екстремальну ситуацію", і ЗНПім не обов'язково повинні оцінюватися як хворобливі. У деяких випадках їхнє виникнення обумовлюється особистісними особливостями співробітників (акцентуаціями, психопатизацією). Проте вони впливають на самопочуття особи й знижують ефективність професійної діяльності. Тому істотним критерієм для діагностики й віднесення співробітника до даної групи є погіршення працездатності, що виявляється в аналізі типових висловлень або в зміні звичного стилю його поведінки.

На поведінковому рівні типові дезадаптивні стани можуть виражатися в розгубленості й пасивності, униканні важких професійних ситуацій, порушеннях спілкування (по типу "заглиблення в себе", конфліктність), у підвищеній дратівливості й агресивності. Нерідко такі співробітники піддаються різним дисциплінарним стягненням, а навколишні, у тому числі й керівники, вважають, що від них "мало користі" і часто перестають їх помічати.

Отже, до даної групи дезадаптивних реакцій відносяться випадки виражених стресових і невротичних станів, які супроводжуються помітним зниженням професійної працездатності співробітників.

3) Група "простих" психологічних реакцій.

Ця група психологічних реакцій може бути представлена "простим" стомленням (перевтомою), що звичайно не супроводжується яскраво вираженими психоемоційними порушеннями, а лише відрізняється деяким погіршенням працездатності співробітників. До цієї групи можуть бути віднесені також факти, коли при наявності окремих функціональних порушень (неглибокі порушення сну, коливання настрою) у співробітників зберігається оптимальний рівень працездатності. Ці випадки діагностуються як надлишкова мобілізація, здатна згодом призвести до розвитку перевтоми й зниженню працездатності.

Хоча стан стомлення не завжди супроводжується суб'єктивним погіршенням працездатності, воно проте впливає на психологічне самопочуття особового складу,

4) Група ажитації (збудження).

Це особлива група реакцій на стресову ситуацію. Вони характеризуються значним порушенням психічної адаптації й підвищенням рівнем суб'єктивної активності. Крайніми варіантами таких реакцій виступають стани ейфорії й психомоторного збудження, що відмічаються звичайно після закінчення виконання небезпечного завдання, виходу зі складної конфліктної ситуації, а також у молодих співробітників, які вперше брати участь у проведенні спеціальних операцій по боротьбі зі злочинністю.

У поведінковому плані цей тип реакції відрізняється підвищеною мовною активністю, метушливістю, непосидючістю, прагненням братися за будь-яке завдання, розкиданістю, перебільшенням своєї ролі й власної значимості при виконанні того або іншого виду професійної діяльності. При цьому результативність роботи, незважаючи на зовнішню демонстративність прикладених зусиль, залишається вкрай низкою. Стан збудження проявляється часто й у своєрідному сплеску творчої ініціативності, змістом якої стають обставини, що виходять за межі професійної компетенції співробітника.

5) Група аутостресових реакцій.

Украв цікавою групою психологічних реакцій, які варто диференціювати від вищевказаних, є реакції по типі аутостресових. Ці реакції можна охарактеризувати як високу мобілізованість на вирішення завдань, що виникають в екстремальних умовах діяльності. Стресові стани у даної групи особового складу, як правило, помірковано виражені, є психологічно з'ясовними для самих співробітників, при цьому вони, нерідко з подивом для себе, виявляють значне підвищення працездатності. Відбувається незвичайна мобілізація вольових і моральних ресурсів особи, стимулюються психофізіологічні й інтелектуальні можливості, підвищується ясність і чіткість мислення, скорочується час прийняття оптимальних рішень у важких ситуаціях.

На жаль, цей варіант індивідуального реагування в кризових ситуаціях нерідко залишається поза полем зору фахівців, на відміну від власне дезадаптивної поведінки. Тим часом, саме ці співробітники часто виконують значну частку тієї роботи в екстремальних ситуаціях, що в остаточному підсумку приводить до планованого результату.

ВИСНОВКИ З ДРУГОГО ПИТАННЯ:

Наявність психологічних наслідків впливу на співробітників різних стресогенних факторів, пов'язаних з екстремальними умовами професійної діяльності, дозволяє запропонувати зразкову формулу прогнозування можливих психологічних реакцій при таких обставинах: при виникненні надзвичайних обставин, що вимагають активного й масованого втручання НП (ліквідація наслідків стихійних лих, техногенних катастроф, припинення насильства на національному ґрунті, масових безладь, участь у бойових і спеціальних операціях тощо) на тривалий строк, приблизно третя частина особового складу здатна зберігати психічну адаптацію, проявляти стійкість до негативного впливу стресу на їхню професійну діяльність.

Приблизно в такої ж кількості співробітників існує висока ймовірність виникнення станів психічної дезадаптації й "зриву" професійної діяльності, що вимагає розробки попереджувальних заходів по їхній профілактиці й побудови системи особистісно-орієнтованої психологічної підтримки. Інші співробітники характеризуються невизначеністю прогнозу щодо виникнення постстресових розладів і, залежно від потужності стресового впливу, індивідуальних стратегій подолання стресу, доступності надання сучасної психологічної допомоги, можуть поповнити одну з вищезгаданих груп.

3. ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПОВЕДІНКИ Й ПОСТСТРЕСОВІ СТАНИ СПІВРОБІТНИКІВ НН

Особливість психологічного вивчення поведінкових характеристик співробітників, що беруть участь у проведенні спеціальних операцій у боротьбі зі злочинністю й визначення виникаючих при цьому психічних порушень, полягає у відсутності виразних критеріїв оцінки рівнів їхнього індивідуального реагування, а також надійних психодіагностичних ознак, пов'язаних з розпізнаванням найбільш значимих елементів психотравмуючої події.

Проте практика показує, що загальним і обов'язковим критерієм психодіагностики може служити факт переживання особою події, що виходить за межі пНПякденного досвіду, наприклад являє серйозну загрозу власній безпеці співробітника або його мікросоціальному оточенню. До типових стресорів, що викликають ці розлади, відносяться стихійні лиха, техногенні катастрофи, а також події, що є результатом цілеспрямованої, часто злочинної діяльності: диверсії, терористичні акти, масове насильство, бойові дії, захоплення заручників та ін.

Під людським досвідом тут розуміються такі кризові ситуації як втрата близької людини, що відбулася в силу природних причин, хронічна важка хвороба, несподівана втрата роботи або затяжний сімейний конфлікт.

Необхідною умовою є також те, що пережита подія супроводжувалася інтенсивними емоціями страху, жаху або відчуттям безпорадності індивіда перед лицем драматичних обставин, що, власне, і становить основний момент у розвитку постстресових станів.

Структура розладу психічної діяльності містить у собі дві взаємозалежні підгрупи порушень. Це: 1) симптоми впертого вторгнення у свідомість образів, спогадів і емоцій, пов'язаних зі змістом психотравмуючих обставин, що викликає щораз сильний психологічний стрес у співробітника, і 2) "симптоми уникання", що виявляються в прагненні й спробах наполегливо уникати думок, почуттів, розмов, осіб, місць і діяльності, що викликають спогади про травму. При цьому відзначаються такі психологічні явища як звуження спектра й зменшення сили емоційного реагування, помітне зниження професійної мотивації й прагнення брати участь у раніше значимих видах діяльності, почуття залежності або відчуженості від навколишніх, відсутність перспективних планів відносно майбутнього й ряд інших.

Іншою підгрупою симптомомкомплексів досить характерної для обох категорій постстресових порушень, є стійкі ознаки психофізіологічної активації, не присутні до травми. Вона містить у собі порушення сну (труднощі засипання, безсоння), дратівливість, вибухи раптового гніву, труднощі зосередження, концентрації уваги, підвищену, не відповідну штатним ситуаціям, пильність, готовність до оборонної реакції по типу "бий або рятуйся".

Психологічна адаптація співробітників і подолання негативних наслідків психічної травми можуть бути успішними або неуспішними залежно від природи й інтенсивності стресових факторів, позитивних або негативних

особистісних якостей і організації соціально-реабілітаційного забезпечення (психологічна підтримка, корекція, реабілітація). Спостереження показують, що найбільш потужними стресогенними факторами є: погроза власному життю або здоров'ю; нанесення важкого фізичного збитку або травми (каліцтво, поранення); навмисне заподіяння шкоди оточуючим людям; вплив факту чужої смерті, особливо товаришів по службі; вигляд спотворених трупів; раптова смерть коханої людини; присутність або знання факту насильства над близькою людиною; застосування зброї на поразку або смертельне поранення людини; влучення в ситуацію заручника; катастрофа або інша надзвичайна подія, внаслідок чого загинув люди. У спеціальній літературі підкреслюється, що співробітників, які пережили подібні ситуації, прийнято відносити до групи підвищеного ризику виникнення різних психічних порушень, що одержали найменування посттравматичних стресових розладів.

Оскільки природа стресора безпосередньо впливає на прями й віддалені психологічні наслідки, можна використовувати поняття критичного інциденту. Критичним інцидентом вважають таку й тільки таку подію, що пов'язана із втратою контролю в ситуації, що робить співробітника уразливим до фізичної й/або психологічної небезпеки, вимагає вживання спеціальних заходів по наданню допомоги його учасникам або очевидцям. Прикладами критичних інцидентів у професійній діяльності особового складу, що виконує оперативно-службові завдання в екстремальних умовах можуть бути наступні ситуації: загибель товариша по службі при виконанні обов'язків;

- позбавлення життя людини при виконанні посадових обов'язків;
- ведення вогню на поразку;
- самогубство товариша по службі;
- важке каліцтво або травма, заподіяна товаришеві по службі;
- участь у спеціальних операціях, сполучених з великою кількістю загиблих; участь в операції по затримці або нейтралізації особливо небезпечних злочинців;
- участь в операціях по звільненню заручників і ведення переговорів зі злочинцями;
- свідчення фактів корупції, хабарництва й інших протизаконних дій з боку товаришів по службі;
- відсторонення від служби й (або) погроза звільнення.

ВИСНОВКИ З ТРЕТЬОГО ПИТАННЯ:

Комплекс психологічної реабілітації необхідно здійснювати в три етапи: доекстремальний, в екстремальних умовах і в постекстремальний. Цілі і завдання цих етапів мають виконуватися фахівцями ПІДЧАС здійснення комплексної підготовки оперативних працівників як для дій в екстремальних умовах (психологічна, медична, соціально-правова, фізична, тактико-спеціальна), так і для несення служби в умовах пНПякденної напруженої

діяльності, для чого надалі доцільно вивчити умови несення служби різних підрозділів, їхній психологічний клімат, дотримання техніки безпеки.

Для цього необхідно:

- здійснювати тематичні тренінги;
здійснити систему заходів щодо створення психологічних служб у всіх оперативних підрозділів.

4. ПСИХОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ДІЯЛЬНОСТІ СПІВРОБІТНИКІВ НП В ЕКСТРЕМАЛЬНИХ УМОВАХ

Специфіка професійної діяльності співробітників спеціальних підрозділів характеризується тим, що вони повинні бути готовими вирішувати оперативно-службові завдання в так званих позаштатних ситуаціях, серед яких варто виділити масові безладдя.

Основними завданнями підрозділів по забезпеченню громадського порядку в процесі проведення масових заходів є: профілактика масових безладь; їхній супровід і керування соціально-психологічними явищами.

Організація роботи із профілактики масових безладь досягається шляхом установа й підтримки конструктивних взаємин із представниками органів місцевого самоврядування й населенням, серед яких можна виділити участь співробітників у роботі державних інститутів, громадських організацій і конфесій, проведення спільних заходів культурно-досугового характеру, надання гуманітарної допомоги різним категоріям громадян і ін.

Сюди ж входять і орієнтовані превентивні акції, що включають постійні контакти керівників ОВД із засобами масової інформації й лідерами суспільно-політичний рухів або партій для застереження їх від можливих насильницьких дій або відкритих зіткнень учасників з порушниками громадського порядку; ознайомлення населення з випадками порушень громадського порядку й застосовуваних санкцій відносно порушників; інформування громадян про можливі обмеження в роботі транспорту; проведення морально-психологічної підготовки особистого складу до виконання завдань; створення позитивного психологічного настрою в службових колективах і додання суб'єктивної впевненості співробітникам у їхній професійній підготовленості, правової й соціальної захищеності; комплектування й навчання спеціалізованої групи із числа найбільш кваліфікованих співробітників для проведення можливих переговорів з організаторами масових акцій.

Із психологічної точки зору, тактика поведінки особового складу при супроводі масових заходів повинна будуватися на прояві розумної активності в рамках дозволеного правового простору, попередженні злочинних проявів, збереженні витримки й спокою, недопущенні провокаційних агресивні реакції з боку учасників.

Рішення цього завдання забезпечується динамічним контролем за характером розвитку соціально-психологічних явищ; виявленням підозрілих суб'єктів (з ознаками алкогольного або наркотичного сп'яніння, неадекватної поведінки й психічного розладу) і встановленням їхньої особистості; вилученням заборонених предметів, а також інших підручних засобів, які можуть стати небезпечними при вирішенні міжособистісних або групових конфліктів; фіксуванням виявлених порушень за допомогою сучасною фото й відеотехніки для подальшого використання в розслідуваннях кримінальних інцидентів.

Співробітникам НП необхідно мати практичні навички впливу на негативні соціально-психологічні явища й процеси, які нерідко стають прямим

продовженням будь-якого, навіть добре організованого масового заходу. Практика свідчить про те, що найбільшу небезпеку по своїй руйнівній силі й негативних наслідках впливу на особистість становить юрба.

У спеціальній літературі підкреслюється, що юрба являє собою безструктурне скупчення людей, позбавлених ясно усвідомлюваних цільових настанов, але пов'язаних між собою подібністю психоемоційного стану й загальним об'єктом уваги. У змістовному плані юрба, зокрема, характеризується цілим поруч тільки їй властивих особливостей.

По-перше, індивіди в ній перебувають у безпосередній близькості друг до друга, "пліч-о-пліч", внаслідок чого її можна назвати безпосередньою контактною групою.

По-друге, її відмінність полягає у відсутності структурно-функціональної побудови й, відповідно, зачатків організованої єдності. У пНПякденному житті юрба - це неофіційне співтовариство людей, що може стихійно виникнути з формально-організованої групи або покласти початок такій, але як окрема мікросоціальна група існувати не може. Ця обставина робить поведінку учасників масових акцій практично непередбаченою. До юрби може приєднатися будь-який бажаючий, внаслідок чого вона не має чітко фіксованих соціальних "меж" членства.

По-третє, відносна стислість існування юрби. Спостереження показують, що не будучи постійною групою, юрба функціонує протягом нетривалого періоду часу, після чого розпадається.

По-четверте, емоційний взаємозв'язок учасників. Утворюючи юрбу люди, поєднуються на основі об'єкта загальної уваги, безпосередньо взаємодіють один з одним або впливають один на одного. Якого елемент взаємного притягання відсутній, то суб'єкти, що перебувають на одному місці, утворюють просте скупчення або сіру, безлику масу, але не юрбу.

Соціально-психологічна сутність юрби така, що вона одержує здатність впливати на психічні стани й поведінку людей, що перебувають у ній. Наприклад, у людини, що становить мікрочастинку юрби, розмиваються звичні нормативні обмежники поведінки, нівелюються індивідуальні особливості. Анонімність у юрбі знімає почуття персональної відповідальності за наслідки своїх учинків, що стримує особистість від агресивних і інших непередбачених проявів.

Спостереження показують, що в людини підвищується ступінь активності й емоційної сприйнятливості до поведінки навколишніх. Знижується також рівень самоконтролю, а наявність єдиної мети, поділюваної переважною більшістю, дає відчуття правоти, що виправдує будь-які незаконні дії.

У соціально-психологічному плані, серед складових осіб юрби, можна виділити: неофіційних лідерів, що мають особисту привабливість, сильну волю, віру в ідею, здатні мотивувати навколишніх, гарні ораторські здатності; людей, підданих чужому впливові; обережних і байдужих індивідів; а також суб'єктів, що пручаються чужому впливу.

Особливої уваги повинні заслуговувати співробітники, які вперше застосували зброю на поразку. Нами помічене, що ця службова ситуація

спричиняє три варіанти відставленої реакції. Норма реакції - та, при якій співробітник усвідомлює протиприродність вчиненого насильства, але не втрачає самовладання, адекватно оцінює екстремальність умов і наслідки. Другий тип реагування супроводжується станом розгубленості, тривожним порушенням або, навпаки, апатією, почуттям байдужності, ідеями самознищення, самовиправдання з депресивним забарвленням переживання. Третій варіант - самий несприятливий у плані професійної деформації. Він проявляється нездоровою ейфорією, відчуттям вседозволеності, бравадою й відсутністю почуття протиприродності насильства як засобу досягнення мети. Саме ці співробітники в основній своїй масі склали злочини, пов'язані з перевищенням меж необхідної самооборони, зловживанням посадовими повноваженнями й неправомірним застосуванням зброї.

ВИСНОВКИ З ЧЕТВЕРТОГО ПИТАННЯ:

У результаті, наприклад, підрозділ, що приймав участь в інциденті, що супроводжувався масовими жертвами й великою кількістю обгорілих або покалічених трупів, може в наступні 3-5 років втратити до 20% своєї чисельності за рахунок звільнення осіб з порушеннями психічної адаптації. А за даними Дж. Вона із числа поліцейських, що застосували зброю на поразку, приблизно 70 % звільняються з поліції протягом 5 років, так чи інакше пов'язуючи це з негативними психофізичними наслідками подібних інцидентів. Обстеження: цієї категорії осіб виявило значну поширеність у них стресових розладів. По даним психологів, понад 60 % обстежених співробітників НП відзначили значний вплив інцидентів на їхній психічний стан і наступне життя, і лише 35 % не зазнали яких-небудь негативних психологічних наслідків.

5. ЕМОЦІЙНО-ВОЛЬОВА СТІЙКІСТЬ ОСОБИСТОСТІ. ОСОБИСТА ПРОФЕСІЙНА БЕЗПЕКА ПРАЦІВНИКА НП

Саме через це, серед провідних професійно значущих психологічних якостей юриста, крім високих рівнів соціалізації особистості, інтелектуального розвитку, комунікативної компетентності чинне місце займає емоційно-вольова стійкість особистості. Емоційна стійкість як інтегративна, полісистемна якість особистості характеризується такою взаємодією емоційних, вольових, психофізіологічних, мотиваційних компонентів психічної діяльності індивіда, які в комплексі забезпечують продуктивність діяльності та цілеспрямованість поведінки в складній емотивній обстановці. Емоційно стійким працівникам притаманні: висока працездатність, витривалість в умовах значного фізичного та психічного навантаження; здатність зберігати цілеспрямованість та результативність діяльності; високий рівень самоконтролю емоцій та поведінки, здатність стримувати раптово виникаючі імпульсивні реакції; розвинуті адаптивні властивості нервової системи, такі як врівноваженість, динамічність, активність, сила нервових процесів.

Отже, емоційні стани мають суттєвий вплив на ефективність та якість професійної діяльності юристів. І саме тому юридичному працівникові доцільно оволодіти прийомами - саморегуляції власної емоційної сфери, вміти вчасно знешкоджувати свої негативні емоційні переживання, тобто володіти навичками психічної саморегуляції.

Переживання людиною напружених емоційних станів супроводжується суттєвими зсувами в фізіологічних параметрах нервової, ендокринної, серцево-судинної систем, зміною виразу обличчя, мови, психомоторики. Це пов'язано з діяльністю вегетативної нервової системи, під контролем якої функціонують внутрішні органи, змінюється частота серцевих скорочень, артеріальний тиск, ритм та глибина дихання, інтенсивність потовиділення. Відповідно, вивчення та оволодіння прийомами контролю за соматичними проявами емоцій і є одним з перспективних шляхів розвитку навичок психічної саморегуляції.

Ці прийоми виступають як один з важливих елементів тренінгу розвитку емоційної стійкості, в якому ми також пропонуємо використовувати вправи щодо розвитку та формування суттєвих в структурі емоційної стійкості якостей особистості: вольової уваги, оволодіння прийомами зняття психологічних бар'єрів за допомогою образного мислення, розвиток уяви для формування впевненості у власних силах і вміннях через уявлення їх як прихованого потенціалу. Головну увагу при формуванні емоційної стійкості приділяють психофізичному тренуванню з метою контролю та зміни вегетативних та соматичних проявів емоцій.

Спираючись на комплексний метод, розроблений А.Я.Чебикіним (1995). ми використовуємо комплекс засобів саморегуляції, що поєднує певні фізичні вправи та психологічні прийоми: аутогенне та ідеомоторне тренування, мовні формули у вигляді самонаказів.

Дія подолання скутості, втоми, психоемоційного напруження, зниження м'язової рухової чутливості в діяльності юридичного працівника доцільно

використовувати психомоторні та дихальні вправи, формули самонавіювання для загального заспокоєння та розслаблення. Так, у гострих стресових ситуаціях слід: перше і головне правило: в гострій ситуації не слід приймати ніяких рішень, навіть намагатися; порахуйте до десяти; займіться своїм диханням. Повільно вдихніть повітря носом і на деякий час загримайте дихання. Видих здійснюйте поступово, також через ніс. Зосередьтесь на відчуттях, пов'язаних з вашим диханням.

Безумовно, краще вчасно попередити зростаюче емоційне напруження, ніж боротись із ним. З цією метою можна застосовувати такий алгоритм розвитку емоційно-вольових якостей для подолання емоційного напруження.

1. Етап рішення.

Зосереджуватись на діях, вчинках, словах з метою аналізу реалізації вольових якостей. До складу рішення повинні бути включені засоби та способи його реалізації. Ніколи не слід приймати рішень у стані роздратування, образи, тривоги.

2. Етап оцінки.

Сформувати звичку оцінювати свої дії та слова з точки зору вольових розрахунків з метою їх попередження. Не вміючи критично ставитись до себе та до своїх вчинків, неможливо виховувати сильну волю.

3. Етап тренування.

Проводити постійне тренування у подоланні внутрішніх та зовнішніх перешкод. З цією метою щоденно або з певною періодичністю можна виконувати щось таке, що не хотілося б робити, чи виявляти розумний аскетизм у необхідних для себе дрібничках.

4. Етап постави.

Тренуванню та зміцненню волі допомагає стеження за власною поставою. Хребет має бути завжди прямий, плечі трохи розправлені, груди вільно виступали вперед. Поза людини безпосередньо впливає на його настрій. Якщо людина сутула, голова опущена, то це викликає затискання хребта у шийному та грудному відділах, що в свою чергу веде до погіршення артеріального кровообігу потиличних та тім'яних долів головного мозку.

5. Етап самонавіювання.

Розвитку волі сприяють формули самонавіювання вольових якостей, що застосовуються у формі самосхвалення, самонаказів подумки (або навіть вголос): "Я завжди володію собою... Я цілком можу стримувати себе...Я керую собою. Я володію своїми емоціями... Я завжди зібраний, організований, уважний... Я сміливий та рішучий у будь-яких умовах. У складній ситуації я холонокровний, зібраний. Я наполегливий у досягненні мети...Я завжди підтягнутий. Я дійсно володію собою".

Методики ж довгострокового подолання емоційного напруження будуються на попередженні, плануванні, перспективі та практиці, попередження означає розуміння різниці між збудженням та стресом; планування означає знання своїх болючих і вразливих місць, а також володіння прийомами їх захисту; перспектива означає, що Ви знаєте коли слід зробити вибір і проконтролювати себе, і знаєте коли послабити контроль; Практика означає, що

недостатньо все це тільки прослухати, зрозуміти. Самоуправління повинно стати частиною вашого щоденного життя.

Узагальнюючи, зазначимо, що емоційні стани мають суттєвий вплив на ефективність та якість професійної діяльності юристів. Виникнення емоційної напруженості у працівників НП пов'язано із цілим переліком екстремальних умов діяльності. І саме тому юридичні працівники повинні оволодіти прийомами саморегуляції власної емоційної сфери, прийомами контролю за соматичними проявами емоцій, що є перспективним шляхом розвитку навичок психічної саморегуляції. Комплекси вправ психічної саморегуляції повинні містити певні фізичні вправи та психологічні прийоми: аутогенне та ідеомоторне тренування, мовні формули у вигляді самонаказів. В аспекті психологічної підготовки людини до діяльності в напружених умовах необхідним стає такий напрямок роботи, як формування здатності ефективно реагувати на ряд команд в напрямку самонавіювання, відпрацювання спеціальних навичок м'язової релаксації, керування вегетативними проявами емоцій, ритмом дихання, які автоматично ведуть до зниження надмірних вегетативних фізіологічних реакцій.

Особиста професійна безпека - це система правових, спеціальних захисних, тактичних, педагогічних і психологічних заходів, що дозволяють забезпечити збереження життя, фізичного і психічного здоров'я працівників органів правопорядку за умови підтримки високого рівня ефективності професійних дій. Особиста безпека ґрунтується на достатньому рівні професійної підготовленості працівників, що припускає також володіння безпечними методами діяльності, сформованою особистісною установкою на виживання, психологічними якостями, що дозволяють адекватно оцінювати обстановку, приймати швидкі і правильні рішення і не втрачати самовладання в небезпечних ситуаціях.

Закордонні і вітчизняні дослідження в галузі психології безпечної діяльності працівників органів внутрішніх справ дозволяють скласти узагальнений психологічний портрет загиблих. До переліку основних параметрів такого портрету можна віднести:

- недостатні особистісні передумови для нормального виконання службових обов'язків: відсутність необхідних фізичних даних та професійної підготовленості, несприятливі психічні стани, перевтома, виктимні якості та ін.;
- невикористання чи неправильне використання засобів особистої безпеки (бронежилет, шолом "Сфера" тощо);
- порушення встановлених правил, особливо стосовно арешту, затримання, обшуку, конфлікту із затриманим та ін.;
- переоцінка своїх можливостей щодо знання суті інших людей;
- ігнорування прикриття при потребі його мати;
- притуплення пильності і довірливості (орієнтація лише на позитивне в людях);
- застосування сили тільки як виключного засобу, що призводить до запізнення в силовому реагуванні;
- невміння передбачати небезпеку;

- помилкові дії в ситуації небезпеки ("відкриття спини" злочинцям, неквапливі рухи, відсутність спроб маскування та укриття в небезпечне місце, самовпевнена поведінка тощо);
- помилкові рішення і невдала тактика дії в ситуації небезпеки;
- необґрунтований ризик.

Формування стійкої установки на виживання є одночасним вихованням розумного і мотивованого ризику, подолання почуття страху, розвиток обачності і пильності в поведінці працівників органів внутрішніх справ. Така робота - гарантія їх ефективних і надійних дій у небезпечних для життя і здоров'я умовах. Сформувати і розвинути в себе установку на виживання здатен кожен працівник.

Ризик - це дії правоохоронця, що характеризуються невизначеністю результату і можливим настанням несприятливих наслідків у випадку невдачі. Ризикована поведінка залежить від ситуації діяльності й особистісних якостей працівника. Спостереження і дослідження свідчать, що при ухваленні рішення про ризик працівники враховують два основних фактори: ймовірність і розмір невдачі, що усвідомлюється як очікуваний збиток. Ризик характеризується можливістю вибору між менш чи більш небезпечними для працівників варіантами поведінки, проте вони розрізняються за ступенем ефективності з огляду на досягнення результатів діяльності. Зазвичай ризикована поведінка дозволяє досягти мети діяльності швидше і з мінімальними втратами.

Значною мірою успішний результат при ризику пов'язаний зі ступенем обґрунтованості (виправданості) чи необґрунтованості (невиправданості) ухвалення рішення правоохоронцем про ризиковану поведінку. Обґрунтований ризик припускає адекватну оцінку працівником співвідношення між очікуваним успіхом, виграшем і очікуваною невдачею. Значною перешкодою до обґрунтованої і адекватної поведінки в небезпечній ситуації є схильність працівника до ризику - відображення комплексу особистісних якостей індивіда (потреби в самоствердженні, мотивації діяльності, тривожності, імпульсивності, агресивності та ін.). Особи, які прагнуть до домінування над іншими, до самоствердження, яким притаманна підвищена агресивність, здебільшого віддають перевагу поведінці, що містить ризик.

Визначний вплив на прийняття працівником рішення про ризик здійснює пережита ним небезпека. У зв'язку з цією обставиною виділяють два основних феномени: ефект Карпентера й ефект "обпечених пальців". Ефект Карпентера полягає в тому, що кожне сприйняття чи уявлення породжує схильність до подібного ж сприйняття і уявлення. Працівник, який одержав у небезпечній ситуації поранення або психотравму, зневіряється в можливості запобігання нещасних випадків у майбутньому. У нього розвивається "занепокоєння тривогою", що вимагає надання йому термінової психотерапевтичної допомоги. Ефект "обпечених пальців" становить протилежний тип поведінки працівників. У цьому випадку працівник, який пережив небезпеку, стає обачливішим, обережним, у нього розвивається здатність до мотивованого й обґрунтованого ризику за принципом "Обпечений молоком дме на воду"

ВИСНОВКИ З П'ЯТОГО ПИТАННЯ:

Таким чином, можна сформулювати кілька правил поведінки працівників органів внутрішніх справ, спрямованих на забезпечення їх особистої професійної безпеки.

1. Комбінуйте, обходьте, знижуйте напруженість при інцидентах із правопорушниками. Пам'ятайте: час, як правило, на вашому боці.
2. Не провокуйте напад і стрілянину.
3. Здорова недовіра до підозрюваного чи затриманого краще, ніж легковажна довірливість.
4. Страхуйте кожну свою дію стосовно підозрюваного чи правопорушника, найкраще - за допомогою напарника.
5. Уникайте шаблонної і передбачуваної поведінки в небезпечній ситуації.
6. Будьте пильні до засідок. Кращий захист від засідки - уважно прислухатися до своїх відчуттів.
7. На місці події намагайтеся тримати під кутом зору всіх діючих осіб.
8. Ніколи не повертайтеся до підозрюваного чи правопорушника спиною.

6. ВИЯВЛЕННЯ Й ПОПЕРЕДЖЕННЯ СУЇЦИДАЛЬНОЇ ПОВЕДІНКИ СЕРЕД СПІВРОБІТНИКІВ НП

Виходячи із сучасних теорій, самогубство розглядається як результат соціально-психологічної дезадаптації особистості в умовах пережитих мікросоціальних конфліктів, наприклад, у ситуації втрати або погрози втрати значимої цінності. Відповідно до цієї концептуальної моделі, суїцид являє собою один із крайніх варіантів поведінки людини в кризовій (конфліктній) ситуації, причому суїцидогенність ситуації не полягає в ній самій, а визначається індивідуальними особливостями особи, її життєвим досвідом, характером і стійкістю системи взаємин із соціальним середовищем.

В об'єктивному плані соціально-психологічна дезадаптація проявляється в різних формах деструктивної поведінки людини, а в суб'єктивному може виражатися в широкій палітрі психоемоційних порушень. У своїй динаміці вона проходить дві фази - предиспозиційну (пресуїцидальну) і властиво суїцидальну. Ключову роль для розвитку цього процесу в несприятливому напрямку грає конфлікт, що займає центральне місце в структурі суїцидального акту, а також незалежно від характеру причин його, що спонукують, завжди має для індивіда риси реального внаслідок чого супроводжується ситуаційними кризовими станами й тяжкими переживаннями.

Неупереджений погляд на збільшення кількості суїцидів за останні роки показує, що цьому сприяли негативні тенденції, що торкаються макро - і мікрорівнів взаємодії особи з навколишнім середовищем. З них насамперед варто виділити розвиток процесів соціально-політичної нестабільності в суспільстві, що підривають ступінь довіри до державних символів і інститутів влади; відсутність виразної кадрової політики й системи правових гарантій в НП, що призводять до падіння престижу служби й зниження рівня професійної мотивації; погіршення економічного становища співробітників і членів їхніх родин, що провокує знижений фон настрою, стани фрустрації й почуття занепокоєння щодо подальших перспектив життєдіяльності; розвиток процесів стратифікації знизили поріг соціально-психологічної адаптації співробітників, але й привнесли негативні психосоціальні фактори, які змінили характер особистісних емоційних проявів (недовіра, скепсис, негативізм тощо).

Слід зазначити, що найпоширенішим способом відходу з життя було самоповішення (80,9%). Нерідко для реалізації аутоагресивної мети використовувалася вогнепальна зброя (13,2%), у тому числі табельна (5,9%). Застосування табельної зброї викликає особливу тривогу, оскільки суїцидент із бойовою зброєю в руках може бути небезпечний не тільки для себе, але й для навколишніх. У цьому зв'язку профілактика подібного роду аутоагресивних дій - це одночасно й попередження розширеного суїциду, у результаті якого мимовільними жертвами можуть стати близькі й родичі суїцидента, а іноді й ЗНПіМ випадкові люди. Як правило, суїцидальні дії відбувалися за місцем проживання співробітника з 18 до 24 годин.

Аналіз соціально-демографічної структури суїцидентів показує, що приголомшлива кількість самогубств вчинена особами рядового (22,1%),

молодшого (58,8%) і середнього (11,8%) начальницького складу. Характерно, що піки суїцидонебезпечного віку для співробітників приходяться на життєві періоди від 18 до 25 років (33,8%), а також від 31 року до 40 років (38,2%). У переважній більшості випадків стаж їхньої професійної діяльності становив від одного року до трьох років. Однак в останні кілька років відмічається деякий сплеск суїцидальної поведінки серед осіб, що прослужили в НП більше п'ятнадцяти років (11,7%). У числі суїцидентів переважають сімейні співробітники, у тому числі такі, що мають дітей.

Цікаво, що особи з вищою й середньою фаховою освітою, отриманою в системі навчальних закладів МВС України, украй рідко вчиняють суїцидальні акти в порівнянні, наприклад, зі співробітниками із середньою, середньо спеціальною і вищою освітою, отриманою в інших навчальних закладах.

При вивченні фактів самогубств серед співробітників звертає на себе увагу незначність приводу (мотиву) суїциду. Ця обставина зайвий раз указує на те, що мотив і причина самогубства не тотожні поняття, що необхідно брати до уваги при аналізі випадків суїцидальної поведінки. При виборі тактичних прийомів профілактики самогубств варто враховувати, що фоном для них, як правило, є різного роду конфлікти: сімейно-побутові (ревності, нероздільна любов і недостатня матеріальна забезпеченість), професійні, в основі яких лежали неадекватні взаємини з колегами по роботі; адміністративно-правові, через страх очікуваного покарання за вчинений злочин.

Серед медико-психологічних характеристик звертає на себе увагу висока питома вага алкогольної обтяженості серед осіб, що вчинили самогубства. Це співвідноситься й з даними світової статистики, що вказує, що відсоток хворих алкоголізмом серед суїцидентів досягає 65%, а алкоголізм як причина самогубств займає провідне місце в переліку хвороб, якими страждали особи, що позбавили себе життя. Проведений психологами аналіз випадків, обтяжених алкоголізмом, показав, що "ситуаційно суїцидальні реакції" у цих осіб (на відміну від типових психогенних реакцій, де звичайно є присутнім потужний фактор, що травмує, - раптова втрата близьких, розрив сімейних відносин тощо) спостерігалися при явно неадекватному поведінці, тобто пНПякденні, звичні обставини ставали поштовхом для здійснення аутоагресії.

У поведінковому плані кризові стани супроводжуються зниженням рівня мотивації, зменшенням активності мислення, імпульсивністю вчинків, емоційною пригніченістю й тривожністю особи. З'являються утруднення у використанні інформації, необхідної для правильної оцінки власних можливостей для прийняття рішень в екстремальних ситуаціях.

Отримані дані говорять про наявність у суїцидентів наступних психологічних характеристик: відсутність адекватної самооцінки, непевність у собі, підвищена ранимість і сугестивність, нездатність розв'язувати міжособистісні конфлікти, песимістичність і тривожність.

Відзначимо, що приблизно кожен третій суїцидент у тій або іншій формі раніше висловлював суїцидальні наміри, а також намагався покінчити із собою.

Учені розрізняють дві групи факторів: суїцидогенні й антисуїцидогенні. До перших відносяться: нестійкість до психоемоційних навантажень,

неадекватна самооцінка, слабкість особистісного психологічного захисту, зниження або втрата соціальних орієнтацій, наявність психічної патології, підвищена конфліктність, наявність суїцидальних спроб у минулому.

До антисуїцидальних факторів особи відносяться: інтенсивні емоційні прихильності до близьких, батьківські обов'язки, виражене почуття боргу, концентрація уваги на стані власного здоров'я, залежність від суспільної думки й бажання уникнути осуду з боку навколишніх, наявність стійких соціальних установок і життєвих планів.

Разом з тим необхідно враховувати, що більшість із перерахованих факторів піддається змінам у часі, тому зафіксована в конкретної особи схильність до суїцидальної поведінки не може автоматично екстраполюватися на його майбутнє, а вимагає ретельного систематичного контролю за його поведінкою.

ВИСНОВКИ З ШОСТОГО ПИТАННЯ:

Оскільки суїцидальна поведінка має зовнішні ознаки, то представляється можливим виділити об'єктивно виражені реакції особи, що сигналізують про настання глибокої щиросердечної кризи

1. Заглиблення у себе. Відомо, що прагнення побути наодинці із собою природно й нормально для кожної людини. Однак варто бути уважним у тих випадках коли замкнутість стає глибоким й тривалим станом особи, у результаті якого людина цурається навколишніх.

2. Депресія. Це глибокий емоційний занепад, що у кожної людини проявляється по-своєму. Деякі особи стають замкнутими, ідуть у себе, але при цьому маскують почуття настільки добре, що навколишні довго не помічають змін у їхній поведінці. Єдиний шлях у таких випадках - пряма і відкрита розмова з людиною.

3. Агресивність. Багатьом актам самогубства передують спалах дратівливості, гніву, люті й жорстокості до навколишніх. Нерідко подібні явища є закликом суїцидента звернути на нього увагу, допомогти йому. Однак подібний заклик звичайно дає прямо протилежний результат - ворожість навколишніх, їхнє відчуження від суїцидента. Замість уваги людина добивається осуду з боку найближчого соціального оточення.

5. Зловживання алкоголем. Воно сприяє загостренню суїцидальних думок і намірів.

6. Роздача подарунків навколишнім. Деякі люди, що планують суїцид, попередньо роздають близьким, друзям, свої особисті речі. Фахівці із суїциду стверджують, що це є одним з його показників. У кожному такому випадку рекомендується серйозна й відверта бесіда психолога зі співробітником для з'ясування його правдивих намірів.

7. Психологічна травма або сильний емоційний стрес. До них може привести велике емоційне потрясіння або ланцюг дрібних переживань, що травмують, які поступово накопичуються. Розставання з рідними або звичним укладом життя, зіткнення зі значними моральними навантаженнями й

дискомфорт можуть привести до здійснення аутоагресивних дій. Якщо до цього додається розлучення із дружиною або чоловіком, смерть або нещастя з ким-небудь із близьких, особисті негоди, то в співробітника можуть виникати думки й настрої, чреваті суїцидом.

8. Різкі зміни у звичайній поведінці. Несподівані зміни в поведінці людини повинні стати предметом уважного спостереження. Коли стримана, небагатослівна, замкнута людина (інтроверт) зненацька для навколишніх починає багато жартувати, сміятися, бовтати (поводиться як екстраверт), варто придивитися до неї. Така зміна скоріше свідчить про глибоко пережиту самотність, що людина намагається сховати під маскою веселощів і безтурботності.

9. Демонстративна погроза. Будь-яке висловлене прагнення піти з життя повинне сприйматися серйозно. Найбільше часто воно виражається словами: "Ви будете винуваті в моїй смерті", "Ви ще пошкодуєте про мене", "Я не хочу жити серед вас" тощо. Ці заяви можна інтерпретувати як пряме попередження про самогубство, що готується. У таких випадках не можна допускати черствості, агресивності до суїцидента, які тільки підштовхнуть його до виконання погрози. Навпроти, необхідно виявити максимальну витримку й терпіння, надати співробітникові кваліфіковану психологічну допомогу.

ВИСНОВКИ З ТЕМИ:

Теоретичний обсяг інформації, набутий працівниками НП безумовно не може передбачити всіх нестандартних ситуацій і містить в собі лише окремі найнеобхідніші напрями дій, що забезпечують безпеку в небезпечній ситуації. Важливу роль при цьому відіграє уміння орієнтуватися та приймати неординарні, непередбачувані для супротивника рішення, а отже, при підготовці має також приділятися увага вмінню діяти не очікувано, не шаблонно, знаходити правильні оригінальні рішення.

Однак інколи виникають моменти, коли працівник не діяв певним чином не через відсутність належних знань, а через те, що розгубився в непевній ситуації. У цьому разі важливим елементом поведінки в екстремальній ситуації буде якраз вихід із такої ситуації розгубленості, ступору шляхом обов'язкового прийняття рішення про подальші дії, що забезпечується внутрішньо психологічною регуляцією. Саме тому психологічна підготовка важлива не лише для підвищення професійної майстерності працівників правоохоронних органів, а й для збереження їх життя та здоров'я.

Профілактика й корекція стресових станів в екстремальних умовах може розглядатися як один на ключових способів збереження бое- і працездатності особового складу, підвищення його психологічної стійкості й підтримки психоемоційної рівноваги.

МЕТОДИЧНІ ПОРАДИ ЩОДО ПІДГОТОВКИ ДАНОЇ ТЕМИ:

При вивченні теми необхідно визначитися з особливостями морально-психологічної підготовки оперативних працівників НП, що виконують завдання ОРД. У змістовному плані необхідно вивчити комплекс цілеспрямованих заходів щодо формування й розвитку стійких психічних і моральних якостей, що забезпечують надійне здійснення оперативно-службової й бойової діяльності співробітників у різних екстремальних умовах.

Особливу увагу слід приділити вивченню наявності психологічних наслідків впливу на співробітників різних стресогенних факторів, пов'язаних з екстремальними умовами професійної діяльності, формулу прогнозування можливих психологічних реакцій при таких обставинах: при виникненні надзвичайних обставин, що вимагають активного й масованого втручання НП (ліквідація наслідків стихійних лих, техногенних катастроф, припинення насильства на національному ґрунті, масових безладь, участь у бойових і спеціальних операціях тощо) на тривалий строк.

Вивчити теоретичне підґрунтя та опонувати практичні навички здійснення попереджувальних заходів по профілактиці й побудови системи особистісно-орієнтованої психологічної підтримки у пост стресових ситуаціях.

Особливу увагу слід приділити вивченню правил поведінки оперативних працівників органів внутрішніх справ, спрямованих на забезпечення їх особистої професійної безпеки.

1. Комбінуйте, обходьте, знижуйте напруженість при інцидентах із правопорушниками. Пам'ятайте: час, як правило, на вашому боці.
 2. Не провокуйте напад і стрілянину.
 3. Здорова недовіра до підозрюваного чи затриманого краще, ніж легковажна довірливість.
 4. Страхуйте кожну свою дію стосовно підозрюваного чи правопорушника, найкраще - за допомогою напарника.
 5. Уникайте шаблонної і передбачуваної поведінки в небезпечній ситуації.
 6. Будьте пильні до засідок. Кращий захист від засідки - уважно прислухатися до своїх відчуттів.
 7. На місці події намагайтеся тримати під кутом зору всіх діючих осіб.
 8. Ніколи не повертайтеся до підозрюваного чи правопорушника спиною.
- Необхідно приділити увагу вивченню зовнішніх ознак суїцидальної поведінки.